

ABDULLAYEVA FİALƏ

PEŞƏKAR TƏRCÜMƏNİN ƏSASLARI

DƏRSLİK

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
2010-cu il 30 iyun tarixli 914 nömrəli əmri ilə
dərslük kimi təsdiq edilmişdir

UniPrint

BAKI – 2010

Redaktor: prof. Qılıncıxan Bayramov

Rəyçilər: dos. Sabir Mustafa,
b.m. Qəzənfər Məmmədov,
prof. Rafiq Novruzov,
dos. Məhəbbət Əsədova

Fialə Abdullayeva. Peşəkar tərcümənin əsasları.
Bakı 2010, UniPrint, 218 səh.

Dərsləkdə peşəkar səviyyədə yerinə yetirilən tərcümənin əsasları ali məktəb tələbələrinə təqdim olunmuşdur.

ISBN 978-9952-440-48-5

© F.B.Abdullayeva, 2010

Bu dərsləyin yazılmasında məqsəd tələbələri «Peşəkar tərcümənin əsasları» adlı kursun məzmunu ilə tanış etmək, material çatışmazlığı ilə bağlı onların suallarını cavablandırmaq və gələcək peşə fəaliyyətlərində rastlaşa biləcəkləri problemlərə, etik, davranış, biznes münasibətlərinə dair müəyyən tövsiyələr vermək, bir sözlə, onları tərcümə peşəsi haqqında ümumi şəkildə məlumatlandırmaqdır. Mündəriçətdən də göründüyü kimi, kitaba fənnin məqsədi, tərcümə peşəsinin mahiyyəti, onun iştirakçıları, bu iştirakçılar arasında münasibətlər, tərcümənin müxtəlif meyarlar baxımından təsnifatı, tərcümədə istifadə olunan resurslar və onlardan istifadə qaydaları, tərcüməçiliyin tarixən, həmçinin müəssir baxımdan münasibət, tərcüməçilərin hüquq və vəzifələri, onların bu etik normalarını müəyyən etməkdə, sabitləşdirməkdə əhəmiyyətli rola malik birlikləri haqqında müxtəlif mənbələrə, o cümlədən həm yeni, həm də klassik dərsləklərə, İnternet materiallarına və müəllifin şəxsi tərcümə fəaliyyətinə əsaslanan bilgilər daxil edilmişdir. Mövzular üzrə təqdim olunan materialların bəzilərində müəllifin ayrı-ayrı illərdə Respublika elmi mətbuatında dərc etdirdiyi məqalələrə də istinad edilir. Bu məqalələrin yazılmasına səbəb məhz müəllifin yazılı və şifahi tərcümə fəaliyyəti zamanı, habelə «Peşəkar tərcümənin əsasları» fənnindən mühazirə deyərək qarşılaşdığı və maraqlandığı suallar olmuşdur.

Kitabda tələbələri mövzulara yaradıcı şəkildə yanaşmağa sövq etmək məqsədilə müəyyən tapşırıqlar da verilmişdir. Bu tapşırıqların bəziləri şifahi xarakter daşısa da, bir neçəsi məxsusi olaraq tələbələrin yazılı tərcümə vərdişlərinin yoxlanmasına və möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Dərsləik Azərbaycan Dillər Universitetinin Tərcümə fakültəsinin karrikulumuna daxil edilmiş 60 saatlıq «Peşəkar tərcümənin əsasları» kursunun tədrisi üçün nəzərdə tutulsa da, ondan universitetin digər fakültələrində seçmə fənn kimi

keçilən «Tərcümə» dərslərində, eyni zamanda Respublikanın digər ali məktəblərində tədris edilən eyni adlı kurs üzrə məşğələlərdə istifadə oluna bilər. Kitabdakı bəzi mövzulardan ADU-nun tərcümə fakültəsinin son kursunda oxuyan tələbələr dövləti imtahana hazırlıq vaxtı da faydalana bilərlər. Burada müvafiq sahə üzrə tədqiqat aparan magistrant və dissertantları maraqlandıran məqamlar da tapmaq mümkündür. Dərslik, eyni zamanda özünə tərcüməçiliyi və ya dilmanlığı ikinci peşə seçmiş mütəxəssislərin də istifadəsinə yararlıdır. Ümidvarıq ki, «Peşəkar tərcümənin əsasları» adlı bu kitabda qaldırılan bir sıra məsələlər, onlara verilən izahat və şərhlər uzun, həm də mürəkkəb peşə yolu keçmiş təcrübəli dilman və tərcüməçilərimizdə maraqlıdır, çünki burada onların öz peşə fəaliyyətləri baxımından müqayisə aparması və düşünüb müəyyən fikirlər söyləməsi üçün də maraqlı məqamlar vardır.

Kitabı oxuyub öz qiymətli qeyd və tövsiyələrini bildirəcək bütün oxuculara dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

MÜNDƏRİCAT

	Müəllifdən	3
1.	Tərcümə peşəsi və onun mahiyyəti	7
1.1.	«Peşəkar tərcümənin əsasları» fənninin məqsədi	7
1.2.	Tərcümə peşəsi. Tərcümə prosesinin iştirakçıları	8
1.3.	Tərcümədə əməkdaşlıq	11
1.4.	Komanda şəklində yerinə yetirilən tərcümə işi	15
1.5.	Tərcümə xidmətindən istifadə edən rəsmi şəxslər üçün qaydalar	17
2.	Mətnə görə tərcümənin növləri	21
2.1.	Şifahi tərcümə yazılı tərcümə ilə müqayisədə	21
2.2.	Tərcüməçinin işçi dilləri	22
2.3.	Şifahi tərcümənin iki forması	25
2.4.	Ardıcıl tərcümədə qeydgötürmə vərdişləri	27
2.5.	Sinxron tərcümənin özəllikləri	29
2.6.	Sinxron tərcüməçi hazırlığı təcrübəsindən	30
2.7.	Sinxronçuların beynəlxalq təcrübəsindən	35
2.8.	Sinxron tərcümənin digər iki forması haqqında	38
3.	Peşəkar tərcüməçi	41
3.1.	Tərcüməçiyə lazım olan keyfiyyətlər	41
3.2.	Tərcüməçinin mədəni səriştəsi	46
3.3.	Tərcüməçi və ona münasibət	49
3.4.	Tərcüməçi və dilmanların maraqlarını ifadə edən birliklər	53
3.5.	Tərcüməçilərin iş yerlərinə görə	55

	qruplaşdırılması	
4.	Tərcüməçilərin peşə etikası	57
4.1.	Tərcüməçi və dilmanların etik qaydaları haqqında	59
4.2.	Tərcümə peşəsində məxfilik məsələsi	66
4.3.	Məxfilik müqavilə şərti kimi	70
4.4.	Qeyri-dil ünsiyyət vasitələrinin tərcümədə rolu	71
5.	Keyfiyyətli tərcümə üçün hazırlıq və ya tərcümə sifarişinin qəbul olunmasının digər texniki aspektləri	80
5.1.	Tərcüməçinin istinad etdiyi mənbələr	85
5.2.	Maşın tərcüməsi	86
5.3.	Tərcüməçinin kompüterdən istifadə imkanları	89
6.	Tərcümə peşəsinin əhatə dairəsi	92
7.	Bədii və pragmatik tərcümə	95
7.1.	Bədii tərcümə	95
7.2.	Xüsusi sahələr üzrə tərcümə	99
7.3.	İkitərəfli tərcümə və ya başqa sözlə, icma dilmanlığı (Community Interpreting)	101
7.4.	Məhkəmə tərcüməsi	102
7.5.	Dini tərcümə	105
7.6.	Ekran tərcüməsi	107
7.7.	Təbabətlə bağlı tərcümə	109
7.8.	Biznes tərcüməsi. Reklam tərcüməsi və «lokalizasiya» anlayışı	113
8.	Tərcümədə qarşıya çıxan çətinliklər	115
	Əlavələr	120
	İstifadə olunmuş ədəbiyyat	209

1. TƏRCÜMƏ PEŞƏSİ VƏ ONUN MAHIYYƏTİ

1.1. «PEŞƏKAR TƏRCÜMƏNİN ƏSASLARI» FƏNNİNİN MƏQSƏDİ

«Peşəkar tərcümənin əsasları» fənni tərcüməçi ixtisasa yiyələnən tələbələrə tərcümə sənətinin mahiyyətini, onun qeyri-peşəkarların etdiyi tərcümədən fərqi başa salmaq, onun qarşısında duran tələbləri, iş prosesində ortaya çıxan problemləri açıb göstərmək, gələcək peşəkarları mütəkkəb münasibətlər sistemində öz vəzifəsini yerinə yetirməsi üçün lazımı vərdişlərlə tanış etmək məqsədi daşıyır. Tərcümənin mahiyyətinin və tələblərinin açıqlanması onun müxtəlif növ və formalarının təsvir və izahını təmin edir. Bu baxımdan tədris olunan fənn məxəz mətnin növünə, ünsiyyətin məqsədinə, tərcümənin istifadə edildiyi sahənin mövzusunə uyğun olaraq tərcümənin müxtəlif təsnifatları haqqında ilkin məlumatı və konkret misallar əsasında spesifik problemlərin təhlilini təmin edir. Peşəkar tərcüməçiyə lazım olan bacarıq, bilik və vərdişlərlə tanışlıq tələbələrə gələcək fəaliyyətləri üçün mühüm əhəmiyyətə malik bir sıra suallara cavab tapmaqda yardımçı olar: məsələn, «Tərcümə prosesində kimlər iştirak edir və onların bir-birinə münasibəti necə olmalıdır?», «Əsl tərcüməçi necə olmalıdır?», «Tərcüməçinin işçi dilləri» dedikdə nə başa düşülür?», «Tərcümənin keyfiyyətinə hansı amillər təsir edir?», «Tərcüməçinin hansı hüquq və imtiyazları var?», «Tərcüməçi məsuliyyəti nə deməkdir?», «Orijinala sədaqət nə deməkdir?», «Tərcümədə əməkdaşlıq necə həyata keçirilir?», «Tərcümə biznesinin mahiyyəti nədən ibarətdir?», «Tərcüməçi fəaliyyəti hansı sənədlərlə tənzimlənir?», «Hansı yerli və beynəlxalq tərcümə qurumları var?», «Tərcüməçi hansı texniki biliklərə malik olmalıdır?», «Maşın

tərcüməsi insan tərcüməsini əvəz edə bilərmimi?», «Tərcümənin müasir dövrdə rolu və gələcək perspektivləri nədən ibarətdir?», «Tərcüməçi irsi» nə deməkdir və ya tarixən tərcüməçiyə münasibət necə olmuşdur?» və s. Göründüyü kimi, bu sualların şərhini tərcümənin siyasət, hüquq, texnika, biznes-kommersiya, ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənət və bir sıra elm və bilik sahələrilə əlaqədə nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Nəhayət, sonda «Peşəkar tərcümənin əsasları» tələbələrə tərcüməni dillər və mədəniyyətlərarası ünsiyyəti təmin edən xüsusi və məsul bir sahə kimi təqdim edir.

Mövzuya aid sual və tapşırıq:

1. Öyrənəcəyiniz «Peşəkar tərcümənin əsasları» fənni sizə nə verə bilər və ya bu kursa aid nə kimi arzularınız var?

2. Bu kitabın mündəricatına qısa bir nəzər salıb orada sizi maraqlandıran mövzuların bir neçəsinin adını çəkin və marağınızın səbəblərini əsaslandırın.

1.2. TƏRCÜMƏ PEŞƏSİ. TƏRCÜMƏ PROSESİNİN İŞTİRAKÇILARI

Tərcümə peşəsi nədir? Bu sualın cavabını indiyədək tərcüməyə verilən bir çox təriflər içərisində ən sadəsi ilə başlamaq məqsədəuyğun olardı: «*Tərcümə dillərarası ünsiyyət vasitəsidir.*»

Məhz peşəkarın tərcüməsini həvəskar və qeyri-peşəkarın tərcüməsindən fərqləndirən də ilk növbədə budur. Əgər müəllim xarici dildəki bir mətni şagirdə və ya tələbəyə tərcümə etməyi tapşırırsa, burada məqsəd ünsiyyət qurmaq deyil, müəyyən tərcümə metodundan istifadə etməklə dil öyrətməkdir.

Peşəkarların tərcüməsi isə müxtəlif dillərin daşıyıcıları arasında ünsiyyətin qurulmasına xidmət edir. Bu proses peşəkar səviyyədə yerinə yetirilməlidir. Peşəkarlıq işin keyfiyyətli şəkildə görülməsini nəzərdə tutur. Tərcümə istifadəçisinin gözləntiləri olduğu kimi, tərcüməçi də çəkdiyi əziyyətin, daşdığı məsuliyyətin və sərf etdiyi vaxtın müqabilində zəhmətinin qiymətləndirilməsində maraqlı olur. Deməli, **peşəkarların tərcüməsi dillərarası ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də bir xidmət növüdür** və bu xidmətin müqabilində tərcüməçi əməyinə görə haqq almalıdır. Burada əmək münasibətləri qurulur, xidmətə ehtiyacı olan tərəflə xidməti yerinə yetirən tərəf arasında əvvəlcədən əmək müqaviləsi (əksər hallarda yazılı müqavilə) imzalanır. Bu münasibətlə şifahi razılaşma əsasında da iş görülmə bilər.

Tərcümə xidmətindən istifadə edən tərəf **sifarişçi** kimi çıxış edir, bu, ayrıca bir fərd, təşkilat, şirkət, nəşriyyat, müəssisə, nazirlik, dövlət və s. ola bilər.

Sifarişçi yerinə yetirən tərəf isə **tərcüməçi** (ona ədəbiyyatda «mütərcim» də deyirlər), tərcüməçilər qrupu, tərcümə şirkətidir. Məsələn, Amerikanın «ALS International» tərcümə şirkəti ABŞ hökumətindən, iri hüquq firmalarından, maliyyə qurumlarından Fortune 500-ün şirkətlərindən sifarişlər qəbul edir və öz xidmətlərini 150 dil və dialektlərdə yerinə yetirir (60).

«Barinas Translation Consultants, Inc.» şirkəti isə dünyanın 70 ölkəsindən olan yüksək səviyyəli tərcüməçi və dilmanclarla işləyir (59).

Beləliklə, **tərcümə prosesinin iştirakçıları** sırasına aşağıdakı tərəflər daxil olur:

1. *Tərcümə olunacaq mətnlərin müəllifi;*
2. *Tərcümə xidmətini sifariş edən tərəf;*
3. *Tərcümə xidmətini yerinə yetirən tərəf;*
4. *Tərcümədən faydalanan tərəf.*

Tərcümə prosesinin iştirakçılarının hər biri bu prosesdə fərqli rola və mövqeyə malikdir. Belə ki, sifarişçi

öz məhsulunun, digər bir müəllifin əsərinin, yaxud da hansısa sənədin tərcüməsi üçün müraciət edir. Məsələn, hansısa bir nəşriyyat Şekspirin əsərlərinin tərcüməsinin yeni nəşri üçün bədii tərcüməçiye müraciət edir. Eləcə də müasirimiz olan bir müəllif öz əsərlərini digər bir dildə də oxuculara təqdim etmək üçün tərcüməçi əməyindən istifadə etməli olur. Sifarişçi ilə məxəz mətnin müəllifi müxtəlif şəxslər olduqları kimi, bu prosesin nəticəsindən faydalananlar da təkcə sifarişçi deyil, həm də digər şəxslər olur. Yuxarıdakı misaldan da görüldüyü kimi, Şekspirin əsərlərinin tərcüməsinə sifariş edən nəşriyyat özü də son nəticədə oxucuların tələbatını və zövqünü, eləcə də öz ticari maraqlarını nəzərə alaraq hərəkət edir. Tərcümə olunacaq mətnin müəllifi adətən onu öz ana dilinin daşıyıcıları üçün nəzərdə tutur və çatdırmaq istədiyi fikri məhz onların tələblərini, ehtiyaclarını, maraq və həvəslərini nəzərə almaqla formalaşdırır. Əksər hallarda müəllif əsərini və ya hazırladığı sənədi tərcümə üçün hazırlamır. Lakin başqa dildə çap olunmaq üçün yazılan əsərlər də meydana çıxıb bilər. Bundan əlavə, hazırda xarici ekspertlərin iştirakı ilə hazırlanan bir çox hesabatların tərcümə olunacağı əvvəlcədən planlaşdırılır. Məsələn, hökumət hər hansı bir sahənin inkişafı ilə bağlı müəyyən beynəlxalq layihələr həyata keçirir və bu məqsədlə xarici mütəxəssislərin monitorinq, qiymətləndirmə və s. proseslərdə iştirakı yekun hesabatların xarici dildə hazırlanması ilə nəticələnir. Aydın ki, hesabat hökumətə təqdim olunmaq üçün dövlət dilinə tərcümə edilməlidir. Bəzən də elə olur ki, ixrac mallarının etiketləri və istifadə qaydaları xarici dildə tərtib olunur və həmin mətnlərin müəllifləri bu xarici dili mükəmməl bilmədikləri üçün müəyyən orfoqrafik, leksik, qrammatik xətalara yol verirlər. Ümumiyyətlə götürdükdə isə demək lazımdır ki, məxəz mətn özü məxəz dilin normalarına cavab verməlidir. Tərcümə zamanı bu amil diqqətdən yayınmamalı: hədəf mətn artıq məxəz dilin

daşıyıcılarını və normalarını deyil, ilk növbədə hədəf mətn oxucularını qane etməli və hədəf dilin normalarına cavab verməlidir.

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, müəllif özü əsərinin tərcüməsinə sifariş etdiyi kimi, tərcümə istifadəçiləri də sifarişçi ola bilər. Yəni xarici dili bilməyən şəxs müəyyən bir mətnin tərcüməsinə istifadə üçün sifariş edə bilər. Məsələn, müəyyən bir yerli şirkət hər hansı bir qurğunu xaricdən alarkən onun iş prinsiplərini əks etdirən sənədi tərcümə etdirə bilər.

Tərcümə prosesində iştirak edən tərəflərin məqsədləri, mövqeyi və digər xüsusiyyətləri münasibətlərin düzgün tənzimlənməsinə, işin səmərəli qurulmasına və nəticədə tərcümənin keyfiyyətinə müəyyən dərəcədə təsir göstərdiyinə görə onların nəzərə alınması vacibdir. Məhz bu məqamda tərcümədə əməkdaşlıq anlayışı ortaya çıxır.

Mövzuya aid tapşırıq:

Tərcümə haqqında bildiklərinizi qrup yoldaşlarınızla bölüşün; fərqli fikirləri yazı lövhəsində qeyd edib müzakirəyə vəkun vurun. Axırda isə «Tərcümə peşəsi nədir?» mətnini oxuduqdan sonra öz qənaətlərinizlə indi öyrəndiklərinizi müqayisə edin.

1.3. TƏRCÜMƏDƏ ƏMƏKDAŞLIQ

Tərcümədə əməkdaşlıq kimlər arasında və hansı şəkildə baş verir?

Tərcümədə əməkdaşlıqda sifarişçi, müəllif, tərcüməçi və oxucu (istifadəçi) iştirak edir.

Adətən, tərcüməçi ilk növbədə sifarişçi ilə əlaqə saxlayır. Tərcüməçi ilə sifarişçi arasında münasibətlər tərcümə üçün təklif alındığı andan başlayır. Sonra bu təklif

rəsmiləşdirilir. Tərcüməçi görüləcək işin mövzusu, həcmi, yerinə yetirilmə müddəti, təhvil verilmə vaxtı və ödənişi haqqında məlumatlandırılır. Nəticədə tərəflər razılıq əldə etdikdə müqavilə imzalanır. Müqaviləyə əsasən sifarişçi tərcüməçini lazımi iş şəraitilə təmin edir, xidmətin müqabilində tərcüməçinin haqqının ödənilməsini təşkil edir, onu lazımi materiallar, o cümlədən sənədlərlə tanış edir, işin gedişində qarşıya çıxan çətinlikləri həll edir və şikayətlərə baxır.

Tərcüməçi isə öz növbəsində işin vaxtında və keyfiyyətli icrasına təminat verir. O, baş verə biləcək çətinliklərə qarşı sifarişçini qabaqcadan xəbərdar edir, lazım gəldikdə sifarişçiyə digər həmkarını öz əvəzinə məsləhət görür.

Göründüyü kimi, tərcümə prosesində ən məhsuldar əməkdaşlıq müəlliflə tərcüməçi arasında baş verir.

Məxəz mətnin müəllifi ilə əlaqə yaratmaq mümkün olduqda tərcüməçi ondan qarşıya çıxan problemlərlə bağlı məsləhətlər ala bilir. Bəzən fikir mübadiləsi gedişində müəllif öz mətnində dəyişikliklər edir. Lakin təcrübədə bunun əksinə də rast gəlinir. Belə ki, müəlliflə tərcüməçi arasında orijinala sədaqət məsələsində ixtilafı da baş verir. Məsələn, tərcüməçi Qəvin Riçardzın aqibətini buna misal çəkmək olar. O, Dario Fonun «Anarxistin qəfil ölümü» adlı dram əsərini ingilis dilinə çevirərkən dəyişdirərək səhnələşdirmiş və bu tamaşaya müəllifi dəvət etmişdi. Tərcüməçi müəllifin obrazlarını yalnız ixtisar etməklə kifayətlənməmiş, hətta Dario Fonun qadın obrazlarına baş rol verməməsini məsxərə obyektinə çevirib onun adını öz tamaşasının süjetində səsləndirməyə də cəsarət etmişdi. Doğrudur, hadisədən narahat olmuş dostlar fasilə zamanı tərcüməçiyə hücum çəkmiş hiddətli Dario Fonu geyim otağında sakitləşdirməyə çalışmışlar və Q.Riçardzın adaptəsinə belə izah etmişlər ki, o, dramı ingilis

teatr əcnəblərinə yaxınlaşdırmışdır, lakin bu izahat müəllifi razı salmamışdı (10, 47-48).

Eləcə də tərcüməçinin imzası ilə təqdim olunan tərcümə mətnində ondan xəbərsiz dəyişiklik etməyə görə müəllif məhkəmə qarşısında məsuliyyət daşıyır. Mətnin müəllifi ilə əlaqə saxlamaq mümkün deyilsə yaxud o, dünyasını dəyişmişsə, tərcüməçi işin gedişində çətinliklərlə üzləşəndə öz peşəkarlığına, biliyinə arxalanmalı olur, ya həmin sahənin bilicilərinə, ya da tənqidçilərinə üz tutmaq məcburiyyətində qalır. Bu zaman tərcümənin ünvanlandığı oxucularla əlaqə yaratmaq da faydalı olur. Bu əməkdaşlıqda hədəf dilin daşıyıcıları sahə üzrə ixtisaslaşmış olduqlarına görə tərcüməçiyə termin axtarışında, müəyyən anlayışları başa düşməkdə, müəyyən hadisələri anlamaqda yardımçı olur.

Yuxarıda bəhs etdiyimiz kimi, tərcümə prosesinin iştirakçıları mətnin çevrilməsində fəaliyyət göstərənlərdir. Şifahi mətnin tərcüməsində iştirakçılar əksər hallarda bir-birinə daha yaxın məkanda və zamanda fəaliyyət göstərirlər. Əlbəttə, bu zaman video konfranslar üçün sifariş olunan tərcümə xidməti və buna bənzər hallar müəyyən baxımdan istisnadır. Beləliklə, şifahi tərcümədə iştirak edənlər aşağıdakılardır:

1. *Tərcümə xidmətini sifariş edən tərəf;*
2. *Nitqi tərcümə olunan şəxs;*
3. *Dilmanlıq fəaliyyətini həyata keçirən tərəf;*
4. *Dinləyicilər.*

Bu prosesdə nitqin texniki vasitələrlə ötürülməsini təmin edən *texniki işçilərin də rolunu* qeyd etmək lazımdır.

Sinxron tərcümədə əməkdaşlıq daha çox göz qabağında olur. Burada da yazılı tərcümədə olduğu kimi, sifarişçi şirkət, dövlət və ya ayrıca bir fərd ola bilər. Həmin tərəf nitqin müəllifi də ola bilər. Sifarişçi qəbul edən tərəf isə

tərcümə şirkəti, dilmanlar qrupu və ya ayrıca bir dilman ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kanadada İcma Dilmanlığı Xidmətləri üzrə Milli Standartlara görə «şifahi tərcümədə iştirak edən tərəflər» dedikdə şifarişçi (müşəri), tərcümə xidmətini təmin edənlər və dilmanlar nəzərdə tutulur: «clients, interpreting service providers and interpreters...» (22, 3).

Tərcümə prosesinin icraçılarının konfigurasiyasından bəhs edərək D.Jil özünün «Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training» adlı dərsliyində (1995) aşağıdakı sxemi təklif edir:

Əsərin müəllifi => Məxəz dilin oxucusu
Tərcüməçi => Hədəf dilin oxucusu
Şifarişçi (13, 23).

Şifahi tərcümə icraçılarının konfigurasiyasında dinləyicilərə həm məxəz dilin, həm də hədəf dilin daşıyıcıları daxil edilir. Başqa sözlə, «tədbirdə iştirak edən dinləyicilər» dedikdə bura tərcümə xidmətindən faydalananlarla yanaşı, nitqi orijinalda başa düşən şəxslər də aid ola bilər:

Məxəz dildə danışan şəxs => Məxəz dilin daşıyıcısı
Dilman => Hədəf dilin daşıyıcısı
Şifarişçi (13, 24).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, çoxdilli beynəlxalq konfranslarda bəzən tərcüməçi bilmədiyi bir dillə rastlaşdıqda digər bir tərcüməçinin həmin dildən tərcüməsindən məxəz mətn kimi istifadə edərək fikri çatdırmalı olur. Bu halda vasitəçi rolunu oynayan tərcüməçiyə «rele» (relay) deyilir. Şifahi tərcümədə rele ilə onun tərcüməsi əsasında nitqi digər dillərə çevirən dilmanlar arasındakı əməkdaşlıq da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman onun

tərcümə nitqinin səlisliyi, aydınlığı və sürəti digər dillərə tərcümənin keyfiyyətinə güclü təsir edir.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, şifahi tərcümə ilə məşğul olan insanın beyninin yüklənməməsi üçün adətən gün ərzində bir neçə saatdan artıq fasiləsiz davam edən tədbirlərdə dilmanlar növbə ilə çalışırlar. BMT səviyyəsində təsbit olunduğu kimi, xüsusən, sinxron tərcüməçilər təxminən hər 20 dəq və ya yarım saatdan bir bir-birini əvəzləyir. Məhkəmə tərcüməsindən bəhs edən dərslikdə bu barədə oxuyuruq: «BMT müəyyən etmişdir ki, sinxron tərcümə üçün səmərəliliyin həddi təxminən 30 dəqiqədir. BMT, ABŞ Dövlət Departamenti, federal məhkəmələr, Kolumbiya Rayonunun Ali Məhkəməsi və sərəştəli tərcümə xidmətlərini təmin etməyi arzulayan ştat məhkəmələri bu standartla əməl edir» (9, 14).

Göründüyü kimi, burada da «rele»də olduğu kimi, həmkarlar arasındakı əməkdaşlıqdan söhbət gedir. Həmkarlar isə komanda şəklində və ya cüt-cüt işləyirlər. Bu da tərcüməçilərin potensialından düzgün istifadə etməyə, tərcümənin keyfiyyətli surətdə yerinə yetirilməsinə imkan verir.

Mövzuya aid sual:

Mütərcimin tərcümə prosesində iştirak edənlərdən kimlərlə əlaqəsinə daha çox üstünlük verərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

1.4. KOMANDA ŞƏKLİNDƏ YERİNƏ YETİRİLƏN TƏRCÜMƏ İŞİ

Yuxarıda qeyd etdik ki, tərcüməçilərin əməkdaşlığı ən çox komanda şəklində çalışarkən diqqəti cəlb edir. Şifahi tərcümədə qrup şəklində fəaliyyət əsasən konfrans tərcüməsi zamanı və ağır məhkəmə proseslərində istifadə olunur.

Məlum olduğu kimi, diqqəti asanlıqla toplamaq və beyni yormamaq üçün sinxron tərcüməçilər təxminən hər 20 dəqiqədən və ya yarım saatdan sonra bir-birlərini əvəz edirlər. Tədbir bir neçə saat davam etdiyindən tərcüməçilər ya cüt-cüt, ya da komanda şəklində fəaliyyət göstərir. Komanda şəklində işləyərkən dilmanların bir rəhbəri olur.

O, komanda ilə tədbir təşkilatçıları və sifarişçi arasında əlaqəni təmin edir, qarşıya çıxan problemlərin həllində yardımçı olur. Adətən tədbirdən əvvəl komanda təxminən 15-20 dəqiqəlik bir toplantı keçirir. Komandanın başçısı üzvləri iş şəraiti ilə tanış edir, konkret vəzifə bölgüsü aparır. Bu zaman o, komanda üzvlərinin diqqətini ayrı-ayrı şəxslərin tərcüməsinin daha yaxşı alınub alınmamasına deyil, tərcümənin keyfiyyətinə və sifarişçinin, məruzəçinin, həm də auditoriyanın onların işindən razı qalmasına yönəldir. Odur ki, komanda üzvləri müəyyən xırdalıqları nəzərə almalı, bir-birini izləməli, razılaşdırılmış qaydaları gözləməlidirlər.

Bu qaydalar nədən ibarət ola bilər? Məsələn, komandanın bir üzvü az işləyib, nitqin böyük hissəsini digər tərcüməçi üçün saxlamamalıdır. İş üzvlər arasında bərabər bölünməli və həmkarlar növbələşməyə əməl etməlidirlər. Əgər dilmanlar bir-birini təxminən hər yarım saatdan bir əvəzləyəcəksə və məruzəçinin nitqinin təxminən 35-40 dəqiqəlik olacağı gözlənilirsə, onun axıradək bir dilmanc tərəfindən tərcüməsi daha yaxşı olar. Komanda üzvləri öz növbələrini gözləyərkən mikrafon qarşısında olan yoldaşlarını qoyub tədbirin keçirildiyi yeri çox da uzun müddətə tərk etməməlidirlər. Çünki bu zaman tərcüməçiyə qəflətən nəşə ola bilər, hansısa ifadənin və ya terminin qarşılığını tapmaqda çətinliklə üzləşə bilər. Növbəsini gözləyən tərcüməçi həmin anda bir kağız parçası üzərində iri hərflərlə lazım olan tərcüməni qeyd edib ehməllicə öz yoldaşına ötürə bilər. Təkrarən qeyd etmək lazımdır ki, komanda şəklində yerinə yetirilən tərcümə işində əsas məsələ digər dilmancın

öz təcrübəsini, səriştəsini, biliyini nümayiş etdirməsi deyil, işin keyfiyyəti və məlumatın auditoriyaya çatdırılmasıdır.

Yazılı tərcümədə də iri həcmli işlərin qısa müddətdə yerinə yetirilməsi üçün komandadan istifadə olunur. Bu zaman komandanın rəhbəri mətni üzvlər arasında bölür, bu prosesdə termin ardıcılığına riayət edilməsini, qarşıya çıxan problemlərin həll olunmasını izləyir. Xüsusilə də elmi-texniki mətnlərin tərcüməsində fərqli terminlərin işlədilməsi vəlverilməzdir.

Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, həm Qərbdə, həm də Şərqdə yazılı tərcümənin komanda şəklində yerinə yetirilməsi yeni deyil. Qərbdə İncilin latıncaya tərcüməsini buna misal gətirmək olar. Çində də belə bir təcrübənin olması məlumdur. Həmin işdə iştirak edən insanların hər birinə ayrıca tapşırıq verilməsi haqqında Katrin Bəçelor belə yazır: «Çində təxminən iki min illik tarixi olan tərcümə fəaliyyəti birdən artıq şəxsin, hətta birgə çalışan, ancaq müxtəlif rolları ifa edən bir qrup adamın bir tərcümə işinə cəlb olunması ilə səciyyələnilir» (5, 68).

Mövzuya aid tapşırıq:

Yuxarıdakı mətni oxuduqdan sonra sinxron tərcümədə mikrafon qarşısında oturan və onunla növbələşən, yəni mikrafon qarşısında olmayan dilmancın funksiyalarını 2 ayrı-ayrı sütun şəklində lövhədə qruplaşdırın.

1.5. TƏRCÜMƏ XİDMƏTİNDƏN İSTİFADƏ EDƏN RƏSMİ ŞƏXSLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

Tərcümə peşəsinin xidmət sahəsi olduğunu nəzərə alaraq, artıq biznes münasibətlərindən danışmış oluruq. Bildiyimiz kimi, biznesdə iki tərəf, həmçinin onların tələb və təklifinin olması vacibdir. Tərcümə biznesində isə müştəri ilə

tərcüməçi arasında münasibətlər qurulur. Bu münasibətlərdə hər iki tərəfin hüquq və öhdəlikləri öz əksini tapmalıdır. Peşəkar tərcüməçilərin etik qaydaları tərcüməçilərin bir sıra hüquq və vəzifələrini özündə ehtiva edir. Bu barədə kitabın sonrakı bölmələrində ətraflı bəhs olunacaq.

Tərcüməni sifariş edən və ya tərcüməçini (dilmancı) işə götürən tərəfin öhdəsinə nələr düşür?

Tərcümə istifadəçiləri dilmancadan keyfiyyətli iş tələb etdikləri kimi, keyfiyyətin təminatı üçün onlara şərait yaratmalı, özləri də müəyyən tələblərə cavab verməlidirlər. İlk növbədə sifarişçi dilmancı görəcəyi işin məzmunu ilə tanış etməlidir. Bunun üçün tərcüməçi ilə əvvəlcədən görüşməlidir. Onun işi peşəkar səviyyədə yerinə yetirəcəyinə əminlik üçün, lazım gələrsə, müəyyən suallar vermək məqsəduyğun sayılır. Görüş zamanı tərcüməçini keçiriləcək tədbirə aid məlumatlarla, çıxışların mətnləri ilə, tədbirin gündəliyi, iştirakçıların siyahısı və onlara paylanacaq çap materialları ilə təmin etmək tərcüməçi ilə sifarişçi arasında əməkdaşlığın başlanğıcını təşkil edir. Əgər tərcüməçi sifarişçi ilə əvvəlki tədbirlərdən tanışdırsa, onunla telefon əlaqəsi yaratmaq, lazımi materialları faks və ya internet vasitəsilə çatdırmaq da kifayət edər. Hər bir sahənin özünəməxsus anlayışlarının mövcudluğunu və bu anlayışları bildirən terminlərin ixtisas sahiblərinə bəlli olduğunu nəzərə alaraq, tədbirin mövzusunə aid materialların, o cümlədən sahə üzrə sözlüklərin təmin edilməsi işin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir.

İkitərəfli tərcümə zamanı canlı müsahibə getdiyindən, tədbirin gedişində məruzəçinin nitqinə aid dinləyicələrdə yaranan suallar, eləcə də seminar və məşğələlərdə xarici təlimatçının suallarına iştirakçıların cavabları əksərən bədhətən xarakteri daşıyır. Buna görə tərcüməçini əvvəlcədən məlumatlandırmaq həm onun peşəkar imicinin qorunmasına, həm də işin yaxşı təşkilinə kömək edir. Belə

olduqda tədbirin gedişi zamanı hansısa yeni, yaxud məlum məfhumun və ya terminin tərcüməçiyə izahına ehtiyac qalmır. Bu, vaxt itkisinin və anlaşılmazlığın da qarşısını almış olur. Vaxtdan qənaətli istifadə baxımından sifarişçi onu da nəzərə almalıdır ki, ikidilli tədbirlərdə ardıcıl tərcümə zamanı vaxt adı tədbirlərdən fərqli olaraq ikiqat sərf olunur. Bu zaman tərcümə xidmətindən istifadə edənlər birbaşa üzvlərini müraciət etdikləri şəxsə tutaraq danışmalı, dilmanca «Bunu onlara çatdırın ki,...» «Ona deyin ki, ...» kimi ifadələrdən uzaq qaçmalıdırlar. Tərcüməçi isə həmin məkanda olduğunu dinləyicilərə hiss etdirmədən, danışan şəxsin adından çıxış etməli, diqqəti cəlb etməyə və deyilənlərə müəyyən şərhlər və ya izahatlar verməyə çalışmamalıdır.

Nitqin müəllifi fikrinin digər dilin daşıyıcılarına lazımi səviyyədə çatdırılması üçün daim dilmancın sürətini nəzərə almalı və danışarkən tələsməməlidir. Əks təqdirdə, həmin nitq digər dildə səhih deyil, ümumi şəkildə ifadə olunur və fikir öz həqiqi məzmununu itirir. Xüsusilə, təkbətək görüşlər zamanı tərəflər tərcüməçinin yaddaşını yükləməmək üçün hərdənbir fasilə edib, ona öz işini səliqə ilə görmək imkanı yaratmalıdırlar.

Tərcüməçini işə dəvət edən şəxs onunla yazılı müqavilə bağlamalı və şərtlərini əvvəlcədən bəyan etməlidir. Tərcüməçi əvvəlcədən işçi dillərindən hansının fəal, hansının passiv, iş şəraitinin necə, tərcümənin ardıcıl, yoxsa sinxron olacağını bilməlidir. Tədbirin dəqiq vaxtı və tərcüməçinin iş saatları əvvəlcədən müəyyən olunmalıdır.

Tərcümə xidmətindən istifadə edən rəsmi şəxslər tədbirin başlanğıcında iştirakçılara tərcümənin təmin olunacağı barədə məlumat verməli, tərcüməçini və onun hansı işi yerinə yetirəcəyini özü təqdim etməli, ya da tərcüməçiyə özünü təqdim etməyə imkan yaratmalıdırlar. Tədbirin gedişi zamanı onlar tərcüməçinin iş şəraitinin normal olmasına böz qoymalı, texniki nasazlıqlara qarşı ehtiyatlı hərəkət

etməli, uzun çəkən görüşlər zamanı dilmancların növbəli şəkildə işləməsinin lazım olduğunu dərk etməli, onların da adi insanlar kimi müəyyən ehtiyaclarının olmasını nəzərə almalı, enerjilərinin bərpası üçün fasilədən istifadələrinə şərait yaratmalıdır. Təsadüfi təcrübələr göstərir ki, bəzən ehtiyac olmadan tərcüməçi masaları üzərinə su şüşələri düzülür, bəzən isə bütün tədbir boyu tərcüməçilərə bir stəkan su təklif etmək belə yaddan çıxır. Bir qayda olaraq, tədbirin sonunda işi keyfiyyətli yerinə yetirən tərcüməçiyə təşəkkür etmək gələcək əməkdaşlıq üçün zəmin yaradır. Qaranlıq düşüncədək davam edən görüşlərin sonunda xüsusilə qadın tərcüməçinin öz mənzilinə getməsi üçün rahat nəqliyyat vasitəsindən istifadə imkanının olub-olmamasını soruşmaq sifarişçinin vəzifə borcu olmasa da, onun bir növ alicənablığından, qayğıkeşliyindən, ümumiyyətlə götürdükdə isə təşkilatçılıq qabiliyyətindən xəbər verir.

Mövzuya aid tapşırıq:

2007-ci ilin 3 noyabr tarixində Kanadada icma dilmancları üçün standartlar müəyyən olunmuşdur. Bu standartlar ölkə üzrə sosial xidmət, hüquq və səhiyyə sektorunda çalışan şifahi tərcüməçilər üçündür. Həmin standartlarda tərcüməni sifariş edən müştərilər üçün də öhdəliklər öz əksini tapmışdır (22, 16). Bu öhdəlikləri kitabın «Əlavələr» bölümündən tapıb oxuyun, Azərbaycan dilinə tərcümə edin və hər bir bənddə göstərilən fikri daha geniş şəkildə əsaslandırın (Sizə «Nə üçün?» sualı kömək edəcək).

2. MƏTNƏ GÖRƏ TƏRCÜMƏNİN NÖVLƏRİ

2.1. ŞİFAHİ TƏRCÜMƏ YAZILI TƏRCÜMƏ İLƏ MÜQAYİSƏDƏ

Tərcümə prosesində nitq şifahi və ya yazılı ola bilər, buna görə də tərcümə **yazılı**, yaxud **şifahi** olur. Məlum olduğu kimi, hər iki tərcümə növü mütəxəssisdən işçi dillərini mükəmməl bilmək, aidiyyəti olan sahə üzrə geniş məlumat, müəyyən vərdişlər tələb edir. Bu tələblərlə yanaşı, yazılı tərcüməni şifahi tərcümədən fərqləndirən bir sıra mühüm cəhətlər mövcuddur. Bunlar hər iki növ tərcümə üzrə peşə hazırlığı, vərdişlər və qabiliyyətlər tələb edir.

Əvvəla, yazılı tərcümə yazılı məxəz mətnin yazılı şəkildə digər dilə çevrilməsini, şifahi tərcümə isə şifahi mətnin digər dilə şifahi tərcüməsini nəzərdə tutur.

Zaman baxımından şifahi tərcümə mətnin dərhal tərcümə edilməsini nəzərdə tutduğu halda, yazılı tərcümədə belə tələskənlik yoxdur; yəni, şifahi tərcümədə vaxt tərcüməçini gözləmir. O, məxəz mətni yalnız bir dəfə eşidir. Yazılı tərcümədə isə material göz qabağında olduğundan tərcüməçi istənilən məqamı təkrarən nəzərdən keçirmək imkanına malik olur. Odur ki, işin gedişində yazılı tərcüməçinin müxtəlif mənbələrə müraciət etməsi üçün kifayət qədər vaxt və imkanı olduğu halda, şifahi tərcümədə problem yerindəcə həll edilməlidir. dilmanc heç bir əlavə mənbəyə istinad etmək imkanı olmadığından öz bilik və vərdişlərinə güvənməlidir. Şifahi tərcümədə dəqiqlik təxminən 70% gözləndiyi halda, yazılı tərcümədə bu göstərici 99%-ə çatır.

C.F.Hendri tərcümənin bu iki növünü müqayisə edərək şifahi tərcümə ilə bağlı məsələni belə ümumiləşdirir:

mişdir: «Burada dəqiqlik sürət qədər vacib deyil. Dilmanc səhv edə bilər, bunun üstündən keçmək olar. Amma tərcüməçi heç vaxt səhv edə bilməz» (15, 15). Daha sonra o, tərcüməçilərin dilmancelardan fərqi mübaligəli şəkildə belə ifadə edir: «Dilmanc cazibəli oğlan və ya qız olduğu halda, tərcüməçi gözə görünməyən bir şəxsdir. Konfransın hesabları və bunların dəqiqliyi məhz dilmancdan asılıdır. O səhv etməməlidir. Yazılı tərcüməçi isə öz işini sərbəst və sakit şəraitdə görür» (15, 16).

Tərcüməçi mətni elə yazmalıdır ki, yaratdığı hədəf mətnində redaktəyə ehtiyac qalmasın. Dilmancdan gözəl nətiqlik qabiliyyəti, asanlıqla eşidib-anlama, tez qərarçıxarma vərdisləri tələb olunur. Yazılı tərcümə biristiqamətlidir. Şifahi tərcümədə isə dillərarası ünsiyyət iki tərəf arasında qurulduğundan tərcümə də iki istiqamətdə aparılır. Dilmancelıqda işçi dillərinin hər ikisi işin gedişində növbə ilə gah aktiv, gah da passiv dil kimi çıxış edir.

Bəs tərcüməçinin işçi dilləri dedikdə nə başa düşülür?

Mövzuya aid tapşırıq:

Yazılı və şifahi tərcümənin üstün və zəif cəhətlərini əks etdirən cədvəl tərtib edin və bu tərcümə növlərindən hansını gələcəkdə seçəcəyinizi əsaslandırın.

2.2. TƏRCÜMƏÇİNİN İŞÇİ DİLLƏRİ

«*Tərcüməçinin işçi dilləri*» dedikdə tərcümə prosesində istifadə olunan aktiv və passiv dillər nəzərdə tutulur. Məxəz mətnin dili passiv, hədəf mətnin dili aktiv sayılır. Adətən tərcüməçilərin aktiv dili onların öz ana dilləri olur. Bir

qayda olaraq beynəlxalq təcrübədə peşəkar tərcüməçilər varici dildən öz ana dillərinə tərcümə edirlər.

Tərcüməçinin ana dili onun A dili də adlanır. Tərcüməçinin bəzən iki fəal dili olur. Yəni, ana dili ilə yanaşı, tərcüməçinin əsas təhsil aldığı və A dili səviyyəsində bildiyi digər bir aktiv dili də ola bilər. Bu onun ilk dəfə dil açarkən eşitdiyi dil olmaya da bilər. Məsələn, orta və ali təhsilini rus dilində almış və bu dili mükəmməl bilən azərbaycanlı üçün rus dili məhz belə dil sayılır. İkinci fəal dil B dili adlanır ki, buna da tərcüməçi mükəmməl surətdə yiyələnmiş və onun məsələlərindən dərindən xəbərdar olmalıdır. Tərcüməçinin ikinci aktiv dili ingiliscə «retour» da adlanır. Tərcüməçinin passiv dili ona həmin dili tam başa düşmək və o dildən digərinə tərcümə etmək imkanı verməlidir. Adətən tərcüməçilərin C dili passiv dil sayılır. Tərcüməçi bu dildə həmin dilin daşıyıcıları kimi oxuya və başa düşə bilər. Ancaq onun C dilində A və B-də olduğu kimi mükəmməl yazması və ya danışması o qədər də vacib deyil. Tərcüməçinin A, B və C dilləri onun dillər kombinasiyasını təşkil edir. Tərcüməçinin bir neçə B dili ola bilər. Eyni sözləri onun C dili haqqında da söyləmək mümkündür, lakin iki A dili olan tərcüməçilərə az təsadüf olunur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, adətən tərcümə B və C dillərindən A dilinə edilsə də, tərcüməçinin qabiliyyətindən və bazarın tələbatından asılı olaraq proses bunun əksi istiqamətində də aparıla bilər.

Hazırda tərcümə bazarında hansı işçi dillərə üstünlük verilir?

Dünya miqyasında ən çox tələb olunan işçi dil kimi ingilis dili birinci yerdə gedir. Ən çox tələb olunan digər işçi dillər sırasına ərəb, rus, fransız, alman, italyan, yapon, span, çin dilləri aiddir. Hal-hazırda Avropa Birliyi qurumlarında 11 rəsmi dildən istifadə olunur. Avropa Parlamentində işə başlamaq üçün dilmancın ən azı iki passiv dili olmalıdır. Ümumiyyətlə götürdükdə, işçi dillərə

tələb siyasi və iqtisadi hadisələrə uyğun şəkildə dəyişə bilər. Belə ki, Mərkəzi və Şərqi Avropada keçirilən tədbirlərdə həmin ölkələrin milli dilləri rəsmi dövlət dili statusunu faktiki olaraq qazandığına görə işçi dillər kimi nəzərə alınmalı olur. Məsələn, Sovetlər ölkəsinin süqutundan sonra Azərbaycanda keçirilən çoxsaylı tədbirlərdə artıq yerli nümayəndələr rus dilində deyil, ölkə konstitusiyasına uyğun olaraq, ana dilində çıxış etmək hüququna malik olduqlarından bir çox konfrans, seminar və görüşlərin işçi dilləri sırasına Azərbaycan dili də əlavə olunmuşdur.

Bəs konfrans, seminar və bu qəbildən olan digər tədbirlərdə hansı tərcümə formasından istifadə olunur?

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. İrlandiya Tərcüməçiləri və Dilmanları Birliyinin bülletenində təqdim olunan yeni üzvlərin tərcüməyi-halından götürülmüş aşağıdakı iki misal əsasında haqqında söhbət gedən tərcüməçilərin işçi dillərini əlifba sırası ilə qruplaşdırın:

a) Ola Jasinska

**POLISH and GERMAN into and from English
Bilateral and conference interpreting**

b) Shirin Eldris

ARABIC from English and Russian (75, 3).

2. Bəs sizin işçi dilləriniz hansılardır?

3. Hazırda Azərbaycanda hansı dillərdə tərcüməyə tələbat daha çoxdur və bunu hansı amillərlə izah etmək olar?

4. Hər hansı bir ölkədə mühacir axınının tərcümə bazarına təsirini göstərmək üçün beynəlxalq təcrübədən misal gətirin.

2.3. ŞİFAHİ TƏRCÜMƏNİN İKİ FORMASI

Şifahi tərcümənin sinxron və ardıcıl formaları var. Sinxron tərcümə məxəz nitqlə demək olar ki, eyni zamanda həyata keçirilir. Sinxron tərcüməçi xüsusi texnika ilə təchiz edilmiş kabinədə oturaraq, qulaqcıqlar vasitəsilə eşitdiyi nitqi həmin anda tərcümə edib mikrafona deyir. Sinxron tərcüməyə verilən təriflərə görə, dilmanc məxəz nitqi tərcümə edib eyni vaxtda dinləyiciyə çatdırır. Hesablamalara əsasən, altı saatlıq iş günü ərzində sinxron tərcüməçi 65 sahifəlik bir materialı tərcümə edir. Burada sinxron termini, artıq qeyd etdiyimiz kimi, heç də hərfi mənada başa düşülməməlidir, çünki cümlənin ümumi məzmununu başa düşmədən dilmanc onu tərcümə edə bilməz. Cümlədə söz sırasından asılı olaraq, xəbərin sonda gəlməsi ingilis dilinə sinxron tərcümədə çətinlik törədir, çünki cümlə qurtarmayınca fikrin təsdiq və ya inkarda olduğu bilinmir. Buna görə həmin cümlənin tərcüməsi istər-istəməz sinxron alınmalıdır. Məhz Azərbaycan dilində də belədir. Odur ki, sinxron tərcümə mütəxəssisdən güclü duyma qabiliyyəti və geniş dünyagörüşü tələb edir. Bu prosesə iki anormal hal aiddir. Əvvəla, adi halda biz dinləyib sonra danışırıq. Sinxron tərcümədə isə bu iki proses demək olar ki, eyni zamanda baş verir. Bu, fizioloji baxımdan anormal haldır. İkinci hal isə onunla bağlıdır ki, tərcüməçi əvvəlcədən mövzəçinin fikrini duyur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bəyiməmək üçün bəzi hallarda tərcüməçi natiqin cümləsi başa çatmamış onu öz fəhmi hesabına tərcümə etməyə məcbur olur. Sinxron tərcüməçi üçün ən vacib vərdislərdən biri cəsarətdir. Seçim qarşısında qalarkən o, tərəddüd etmədən və vaxt itirmədən dərhal qərar qəbul etməli, hətta seçiminə şübhə etdiyi halda belə, alternativlərdən birini seçməlidir.

Dilmancdan ən azı yarım saat fikrini toplamaq tələb olunur. Məhz dilmanın bu fiziki imkanını nəzərə alaraq sinxron tərcümə kabinetində onların, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hər 20 dəqiqə və ya yarım saatdan bir birini əvəz etməsi lazımdır.

Ardıcıl tərcümədə dilmanc məruzəçinin söylədiyi müəyyən nitq parçasını əvvəlcə eşidir, məruzəçi susduqda isə həmin parçanı olduğu kimi digər dilə çevirir. Ardıcıl tərcümə zamanı adətən natiq hər 1-5 dəqiqədən bir (hər paraqrafın və ya fikrin sonunda) fasilə edir və həmin hissənin tərcüməsi üçün şərait yaradır (64).

Digər bir mənbədə isə göstərilir ki, nitq 15 dəqiqə çəkmə bilər. Bu zaman mütərcim özü üçün qeydlər götürür (61).

Tərcümə xidmətlərini təmin edən digər bir şirkət – IPI Professional Interpretation Services Anywhere in the World - isə ardıcıl tərcüməni səciyyələndirərkən bunun hər bir və ya iki cümlədən sonra yerinə yetirildiyini göstərir (62). Yəni natiq bir, yaxud iki cümlə deyəndən sonra dayanır, dilmanca onları tərcümə etmək imkanı verir.

Tərcümə tarixində belə hallar da var ki, məruzəçi fasiləsiz olaraq 1 saat danışır, sonra tərcümə üçün dilmanca üz tutur (21, 23).

Bəzi tərcüməçilərin məsləhətinə görə, yaddaş kifayət qədər yükləndikdə dilmanc məruzəçiyə dayanmağı xahiş edə bilər.

Ardıcıl tərcüməçi üçün ən vacib şərtlərdən biri onun qeydgötürmə qabiliyyətidir. Çünki təfəssilatla zərər yetirmədən bütöv bir paraqrafı olduğu kimi yadda saxlamaq çox çətinidir. Digər səciyyəvi cəhətlər qısamüddətli yaddaş, yaxşı təqdimat qabiliyyəti və inandırma bacarığıdır.

Qeydlər hansı dildə və necə götürülür, burada əsas olan nədir?

Mövzuya aid tapşırıq:

Yuxarıdakı mətni oxuduqdan sonra şifahi tərcümənin hansı növünə üstünlük verdiyinizi bildirin. Fikrinizi mətndəki bəzi məqamlardan istifadə edərək əsaslandırın.

2.4. ARDICIL TƏRCÜMƏDƏ QEYD GÖTÜRMƏ VƏRDIŞLƏRİ

Məşhur rus sinxronisti və «Sinxron tərcümənin əsasları» kitabının müəllifi Çernov öz dərslərində 7 ± 2 formulu-nu yada salarkən belə bir fikri xatırladı ki, insan bir dəfəyə 5 ($7-2=5$) söz və ya ən çox 9 ($7+2=9$) söz yadda saxlaya bilər. Bunun əksinə çıxanlar da var (41). Amma məsələ bir neçə sözü ardıcılıqla yadda saxlayıb-saxlamamaqda deyil. Əslində bu məsələ onunçün xatırladılır ki, müəyyən nitq parçasını fasiləsiz olaraq dinləyəndə insanın yaddaşı yüklənir. Əgər deyilən nitq parçasındakı əsas məqamlar qeydlər şəklində yazıya köçürülüb sonra onlara baxmaqla tərcümə edilsə, onda mütərcim o qədər də tez yorulmur və işi keyfiyyətlə yerinə yetirir.

Bəs bu əsas məqamlar hansılardır?

Bunlar xüsusi isimlər, o cümlədən, şəxs adları, coğrafi məkan adları, müəyyən təşkilat, müəssisə adları, rəqəmlər, tarixlər, illər, ay və günlər, hansısa elementlərdən ibarət sıvahlar, ixtisarlər və s. ola bilər. Tərcüməçi məruzəçinin nitqini izləyə-izləyə qeydlər apararkən yuxarıda deyilənlərdən birini, xüsusən rəqəmləri eşitmək, dərhal onları qeyd edə bilər, digər məqamların qeyd edilməsini isə təxirə salır. Qeydgötürmədə əsas fikir, bu fikrə münasibət, hərəkətin zamanı da yazıya alınması vacib olan məsələlərdəndir.

Adətən qeydlər ayrı-ayrı vərəqlərdə deyil, orta ölçülü qeyd dəftərində aparılır. Qeyd dəftəri və qələm dilmanın

olında olduğundan o əvvəlcədən iş şəraitini elə müəyyən edir ki, tədbirdə mikrafonu əlinə almasın. Mikrofon taxılı vəziyyətdə olmalıdır. Əks təqdirdə, qeyd götürmək çətin olur. Belə bir vəziyyət bir çox tərcüməçilərin başına gəlib və tədbirdən sonra onlar şəkillərə baxarkən əllərində bərk-bərk tutduqları mikrafon, qeyd dəftəri və qələmə görə özlərini güclü əl-qol hərəkəti tələb edən hansısa idman oyununun iştirakçısı kimi hiss ediblər.

Yazısı soldan sağa istiqamətlənən dillərdə, o cümlədən ingilis və Azərbaycan dillərində qeydgötürmə yuxarıdan sol tərəfdən başlayıb aşağıda sağ tərəfdə bitən diaqonal boyu gedir. Belə etdikdə gözün təbii hərəkət istiqaməti nəzərə alınmış olduğundan göz tez yorulmur. Qeydgötürmədə sözlərin ilk hərf və ya hecasından, rəqəmlərdən, müxtəlif əlifbaların hərflərindən, həndəsi fiqur və xətlərdən, kimyəvi elementlərin Mendelçeyev cədvəlindən, riyazi işarələrdən istifadə olunur. Bu elementlər elə seçilir ki, onlardan bir az fərqli şəkildə başqa məqsədlər üçün də istifadə edilsin. Məsələn, oxun istiqamətini dəyişməklə, əks vəziyyətin ifadəsinə nail olmaq mümkündür. Göründüyü kimi, qeydlərdə işarələr çox işləndiyindən bəzən qeydlərin hansı dildə aparılmasından danışmaq çətin olur. Ancaq elə mütəxəssislər var ki, onlar konkret bir dildə qeyd götürməyə vərdiş etmişlər. Ümumiyyətlə, qeydlərin məxəz və ya hədəf dildə aparılmasının öz rahatlığı və əziyyəti də olur. Belə ki, əgər qeydlər məxəz dildədirsə, tərcüməçi fikri hədəf dilə çevirməyə başlayanda daha çox işləməli, ifadə vasitələri tapmalı olur. Qeydlər hədəf dildə olanda çevirmə mərhələsi daha rəvan və sürətlə gedir. Əslində, qeydlər tərcüməçinin işini asanlaşdırmağa xidmət edir, bunlar tərcüməçidən başqa, heç kəs üçün deyil. Odur ki, qeydgötürmədə dilmanca özü üçün ən asan vasitələrdən istifadə etməlidir. Doğrudur, bir sıra ölkələrdə tədbirdən sonra tərcüməçidən götürdüyü qeydləri təhvil vermək tələb olunur. Bir qayda olaraq,

qeydlər fərdi xarakter daşıyır və dilmanca aid bir məsələ sayılmalıdır.

Göründüyü kimi, sinxron tərcüməçidən yüksək erudisiya tələb olunduğu halda, ardıcıl tərcümə ilə məşğul olan şəxsdən yaxşı qeydgötürmə bacarığı gözlənilir.

Mövzuya aid tapşırıq:

Televiziya və ya radioda eşitdiyiniz 10-15 dəqiqəlik nitqi dinləyib qeydlər götürün. Qeydlərinizi izah edin.

2.5. SİNXRON TƏRCÜMƏNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

C.F.Hendri sinxron ilə ardıcıl tərcüməni fərqləndirərək yazır: «Sinxron tərcümə ardıcıl tərcümə ilə müqayisə edildikdə məlum olur ki, hər ikisi xüsusi istedad tələb edir. Birinə cəldlik və rəvanlıq, digərinə isə möhkəm yaddaş xarakətdir». (15, 15).

Sinxron tərcümə bir sıra dillərin istifadə olunduğu çoxsaylı insanların və media nümayəndəsinin iştirak etdiyi görüşlər, diplomatik danışıqlar və bəzən də məhkəmə prosesləri kimi hüquqi şəraitlərdə işləndiyi halda, ardıcıl tərcümə nisbətən kiçik texniki və ya məxfi görüşlər, iki vaxud ən çoxu üç dilin işləndiyi rəsmi tədbirlər, ziyafətlər, rəsmi səfərlər və s. üçün məsləhət görülür. Sinxron tərcüməyə bəzən BMT tərcüməsi və ya konfrans tərcüməsi də deyilir. Sinxron tərcüməni ardıcıl tərcüməyə nisbətən əlverişli edən cəhət onun ikiqat az vaxt aparmasıdır. Çünki ardıcıl tərcümədə həm çıxış ayrılıqda dinlənilir, həm də çıxış lissə-hissə tərcümə olunur. Əgər sinxron tərcümədə bir nitq və onun tərcüməsi 15 dəqiqə aparırsa, ardıcıl tərcümədə bu vaxt 30 dəqiqəyə çatmış olur.

Bəs sinxron tərcüməçi necə hazırlanır?

Mövzuya aid tapşırıq:

Radio və ya maqnitafon lentində eşitdiyiniz 10 dəqiqəlik mətnə qulaqcıqlar vasitəsilə qulaq asa-asa sinxron tərcümə etməyə çalışın. Hansı məqamlarda çətinlik çəkdiyinizi deyin.

2.6. SİNXRON TƏRCÜMƏÇİ HAZIRLIĞI TƏCRÜBƏSİNDƏN

Sinxron tərcümənin tarixi XX əsrin ortalarına təsadüf edir. Sinxron tərcümədən ilk dəfə Nyürenberq məhkəmə-sində istifadə olunmuşdur. Həmin vaxtdan bəri çoxlu sayda konfranslar keçirilir və iştirakçılar öz dillərində və ya beynəlxalq dillərdən birində çıxışları təxminən eyni zamanda dinləyirlər. Sinxron tərcümə müxtəlif dillərdə danışan çoxsaylı insanların iştirak etdiyi görüşlər, diplomatik danışıqlar, habelə digər proseslər üçün məqsədəuyğun və əlverişli sayılır. Bu da onunla əlaqədardır ki, sinxron tərcümədə vaxt ikiqat azalır, yəni məruzə ilə onun tərcüməsi eyni vaxtda bitir. Sinxron tərcümə daha çox BMT sessiyalarında və beynəlxalq konfranslarda işləndiyi üçün ona «konfrans tərcüməsi» də deyilir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Bakıda bir çox beynəlxalq konfranslar keçirilir. Nəticədə sinxron tərcüməçilərin hazırlanması bir problem kimi meydana çıxır. Lakin bu sahədə mütəxəssis hazırlığı bir sıra ciddi çətinliklərlə üzləşir.

Birincisi, Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazandığı doxsanıncı illərə qədər ölkəmizdə sinxron tərcümə təcrübəsi mövcud olmamışdır. Bunun səbəbi bir tərəfdən, Azərbaycanda Sovet dövründə beynəlxalq səviyyəli

göstüşlərin olduqca cüzi sayda keçirilməsi, digər tərəfdən Azərbaycan dilindən rəsmi dairələrdə istifadə olunmaması ilə izah edilir. Rusdilli sinxronçuların hazırlığı ilə isə Moskva və digər SSRİ şəhərləri məşğul olurdular. «... çünki Sovetlər İttifaqında sinxron tərcüməçilər Moskvada hazırlanırdı, onun ərazisində təşkil olunan bütün beynəlxalq forum, simpozium və konfranslarda işçi dil rus dili idi. Bu səbəbdən tərcüməçi-dilmenlar hazırlanarkən rus və xarici dillərdən biri aktiv və passiv dil kimi öyrədilirdi. Əgər Azərbaycan Respublikasında hər hansı beynəlxalq görüş keçirilirdisə, onda şübhəsiz ki, Moskva rəsmilərini öz tərcüməçiləri müşayiət edirdi» (33, 61).

Sinxron tərcüməçilərin hazırlığı ilə bağlı ikinci bir çətinlik tərcümənin bu növünün xüsusi diqqət tələb etməsilə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, Roderik Counz sinxron tərcümənin ardıcıl tərcümədən daha iki fərqlə səciyyələndiyini vurğulayır. Bunlardan biri akustika ilə bağlıdır, çünki dinləmə və danışma prosesi eyni zamanda baş verir. Digəri intellektual səciyyəlidir, yəni tərcüməçi məruzəçinin fikrini əvvəlcədən duymalıdır (16, 71-72).

Belə ki, bu mürəkkəb prosesdə tərcüməçi vaxt itirmədən nitqi dinləyə-dinləyə təxminən eyni zamanda nitqi tərcümə edir. Burada dinləmə, anlama, hədəf dilə çevirib səsləndirmə mərhələləri arasındakı müddət çox qısadır. Bu, sinxron tərcüməçidən elə bir məharət və səriştə tələb edir ki, o, etdiyi fikri tərcümə dilində ifadə edə-ədə növbəti cümləni də tuta bilsin. Belə bir *səriştənin formalaşması üçün xüsusi nitq tələb olunur. Sinxronçular hər şeydən əvvəl, gözəl dinləmə, həm də səlis və gözəl nitq qabiliyyətinə malik olmalıdırlar. Bir türk xalq məsəlində deyilir ki, «Anası, çocuğuna təkcə söyləməyi deyil, dinləməyi də öyrət ki, sənin bədən əsl danışmağı öyrənmiş olsun» (32, 18). Sinxron tərcüməçinin dinləmə qabiliyyətini, eləcə də qısamüddətli xatırlama inkişaf etdirmək üçün başlanğıc mərhələdə tələblərə ana dilində eşitdikləri informasiyanı öz sözlərlə*

təkrarlamağı tələb edən çalışmalar vermək olar. Sinxron tərcümənin tədrisi ilə bağlı beynəlxalq təcrübədə sözlərin, cümlələrin və paraqrafların ingiliscə “shadowing” termini ilə ifadə olunan təqlid yolu ilə izlənməsi, sinonimlərin verilməsi və bu zaman tələbələrin danışıq-danışıq başqa bir mövzuda nəisə yazması da effektiv çalışmalar sayılır (3, 46; 43, 3). Bu çalışmaların məqsədi tələbənin fikrini iki «kanalda» eyni zamanda çalışmağa alışdırmaqdan ibarətdir (50, 12). Nyürenberq məhkəməsində dilmanlıq etmiş Peter Less isə ötən əsrin birinci yarısında Cenevrə Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Sinxron Tərcümə Məktəbindəki tədris təcrübəsini belə təsvir edir: «Bu, ikillik bir kurs idi. Bizi şüşə kabinələrdə əyləşdirirdilər. Əvvəlcə, hər bir hecamı vurğulaya-vurğulaya çox yavaş-yavaş danışırdılar: ‘Heute ist das Wetter sehr schön.’—‘Bugün hava çox gözəldir.’ Bir neçə həftədən sonra sürətlə və aksentlə danışırdılar. Biz tədricən eyni zamanda həm dinləməyi, həm də danışımağı öyrəndik» (12, 45).

Biz dinləmək dedikdə *xarici dildə ifadə edilən fikri tutmaq bacarığını* da buraya daxil edirik. Bu isə öz növbəsində *xarici dilə mükəmməl surətdə yiyələnməyi tələb edir.* Əlbəttə, beynəlxalq səviyyədə keçirilən görüşlər ciddi mövzulara həsr olunduğundan *əlaqədar ixtisas sahəsindən xəbərdar olmaq zərurəti ortaya çıxır.* Hazırda respublikamızda konkret sahələr üzrə sinxron tərcüməçilərin hazırlanmadığını nəzərə alaraq, *məsləhət görülür ki, tərcüməçilər iştirak etdikləri görüşlərin materialları ilə xeyli əvvəl tanış olsunlar, mövzu üzrə mövcud ədəbiyyatı diqqətlə nəzərdən keçirsinlər. Konfrans təşkilatçıları ilə sıx əməkdaşlıq olmadan bu işin uğurla nəticələnəcəyinə ümid yoxdur,* məhz burada da çətinliklərdən biri ilə üzləşirik. Təəssüf ki, təcrübədə əksər hallarda ayrı şeylərin şahidi oluruq; tərcüməçiyə tərcümədən qabaqkı münasibətlə onun haqqı ödənilərkən göstərilən münasibət tam fərqli olur. Əslində isə məsələ bir qədər fərqli şəkildə qoyulmalıdır: *yəni tərcüməçi öz məsuliyyətini dərk*

edərək daim ideal mütəxəssis olmağa can atmalı, müştəriləri isə onun məşin deyil, canlı insan olduğunu nəzərə almalıdırlar. Sinxron tərcümə ilə bağlı digər bir çətinlik dil sistemləri arasındakı fərqlərlə əlaqədardır. Məsələn üçün Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə edərkən xəbəri eşitmək üçün tərcüməçi cümlənin sonunu gözləməlidir. Əgər tərcüməçi tələmələ həmin xəbərin nədən ibarət olacağını bilməsə, ingilis dilində mübtədadan sonra gələn xəbəri qrammatik cəhətdən formalaşdırma bilməz. Məlumdur ki, fəhm də tərcüməçini əldə edə bilər, onun keçmiş biliyi də bəzən ona kömək etməyə bilər. Kontekstin əksinə olaraq, məruzəçinin fikri reallıqdan fərqli də ola bilər. Eləcə də ingilis dilində tamamlıq xəbərdən sonra gəldiyi üçün Azərbaycan dilinin söz sırasını (mübtədə+tamamlıq+xəbər) pozmaq üçün tərcüməçini yenə də cümləni axıradək dinləmək lazım gəlir. Deməli, burada sinxron tərcümə tipoloji baxımdan yaxın dillərdəkindən daha mürəkkəb xarakter alır. Təbii ki, bəzi tərcümə artır. *Tələbələrə başa salmaq lazımdır ki, sinxron tərcümədə, məruzəçinin dediyi cümlə ilə onun tərcüməsi heç də həmişə eyni zamanda başlamır və eyni zamanda qurtarmır.* Adətən sinxron tərcüməçi natiqdən 2 və ya 3 söz geri qalır ki bu da məqbul sayılır. *Əsas olan cümlədəki hər bir söz deyil, ifadə olunan fikir tərcümə olunur. Bu, sinxron tərcüməçiyə lüzumsuz informasiyanı ixtisar etməyə, ən qısa və ya ifadələr işlətməyə, ümumiləşdirmə aparmağa, uzun cümlələri bölərək sadə cümlələr şəklində tərcümə etməyə imkan və ixtiyar verir.* Elmi ədəbiyyatda göstəriləndiyi kimi, «hesablamalara görə vaxtın yalnız 42 faizini natiqlə tərcüməçi eyni zamanda danışıq, 12 faizini onların hər ikisi danışıq, 18 faizini yalnız natiq danışıq, 28 faizini isə yalnız tərcüməçi danışıq» (24, 37).

Tələbələrə elə öyrətmək lazımdır ki, dillərin qrammatik quruluşu ilə əlaqədar baş verən ləngiməni kompensasiya etmək üçün məruzəçinin çıxışındakı ən qısa fasilələrdən də məharətlə istifadə edə bilsinlər. Doğrudur, *tərcüməyə*

başlamazdan əvvəl tələbələr ardıcıl tərcümə etməyi bacarmalıdır, lakin dərslərdə ilk vaxtdan tələbələrə tərkibində çox cüzi naməlum sözlər olan, yaxud informasiya cəhətdən çox da ağır olmayan mətnləri sinxron tərcümə etmək tapşırıla bilər. Bunun üçün Böyük Britaniyada və ya ABŞ-da çap olunmuş ingilis dili dərslərinin kasetlərindən istifadə etmək olar. Növbəti mərhələdə isə kabinə sistemi olmasa da, özümüzün və ya xarici həmkarlarımızın səsi ilə lentə yazılmış mətnlərlə işləmək yaxşı nəticələr verir. Bu baxımdan şəhərimizdə keçirilən konfrans və seminarların materialları da tərcüməçilərin hazırlığında dəyərli töhfə sayıla bilər, çünki bu, tələbələri təcrübədə qarşılaşacaqları bir çox çətinliklərlə, eləcə də yeni terminlər və biliklərlə tanış edir. Onlar özlərini süni şəraitdə deyil, tədris məqsədi ilə tərtib olunmuş materiallarla işlədikləri fərqli, müəyyən qədər real bir vəziyyətdə hiss edə bilərlər.

Deyilənlərlə əlaqədar olaraq gələcək sinxronçularla iş bir neçə istiqamətdə aparılmalıdır: onlar öz ana dili ilə birlikdə xarici dili də mükəmməl bilməli, həm də bu dildə gözəl nitqə malik olmalı; ayrı-ayrı ixtisas sahələri üzrə öz lüğət bazalarını artırmalı, bilik toplamalı, imkan daxilində müntəzəm məşq etməlidirlər.

Mövzuya aid tapşırıq:

«Sinxron tərcüməçi hazırlığı təcrübəsindən» adlı mətni oxuduqdan sonra sinxron tərcüməyə hazırlıqda hansı məşqlərin gərəkli olduğunu söyləyin.

2.7. SINXRONÇULARIN BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Sinxron tərcüməçi hazırlığı təcrübəsindən, eləcə də tapşırıqda daxil etdiyimiz «Sinxron tərcümənin qızıl qaydaları»ndan da görüldüyü kimi, sinxron tərcüməçi hazırlığı müəyyən bacarıq və vərdislərə yiyələnməyi, həmçinin konkret qaydalara əməl etməyi tələb edir. Bu baxımdan «Qızıl qaydalar»da təsbit olunmuş fikirlər, eləcə də bizim 2007-ci ilin payızında Ottava Universitetinin Tərcümə və Dilmanlıq məktəbində müşahidə etdiyimiz sinxron tərcümə dərslərində götürdüyümüz qeydlər dilmanlığın bu formasına yiyələnməyə çalışan tələbələr üçün faydalı ola bilər.

2007-ci ilin sentyabrında Ottava Universitetində sinxron tərcümə məşğələlərini aparan müəllimlər Gila Speter və Piter Duqlasın bir neçə dərslərini müşahidə etdik. Qeyd etmək lazımdır ki, orada tərcümə dərslərini praktik olaraq tərcümə fəaliyyətilə məşğul olan müəllimlər deyir. Dərslər sinxron kabinələrlə təchiz olunmuş laboratoriyada keçilir. Hər bir kabinədə qulaqcıq və mikrafonla yanaşı, tələbələrin səs yazması üçün maqnitafon və yazılı sənədləri oxumağa imkan verən elektrik lampası quraşdırılmışdır. Dərslərdə sinxron tərcümədən əvvəl tələbələr günün materialı ilə tanış olur, məşq üçün müəyyən təmrinlər yerinə yetirir, bəzi mətnləri əvvəlcə hədəf dildə başqa sözlərlə ifadə edib oxuyurdular. Eyni zamanda, kabinədə tərcümə məşqlərindən əvvəl, tələbələr yazılı materialın üzərində çalışaraq çətin sözləri ayırd edir və müəllimin iştirakı ilə mətni təhlil edirdilər. Burada yazılı mətnin şifahi tərcüməsində xeyli diqqət ayrılırdı. Müəllimlərin söylədiklərindən və müzakirə olunan materiallardan aydın oldu ki, məşğələ materiallarının mövzusu cari məsələləri, maliyyə, kənd təsərrüfatı, ədliyyə, büdcə kimi sahələri əhatə edir.

Sinxron tərcümə kabinələrində normal məşq 20 dəqiqə olsa da, tələbələr əvvəlcə 5 dəqiqə çalışmaları fəaliyyətə qoşulurlar. Sonra isə bu müddət getdikcə artır.

Məşğələ zamanı müəllimlər sinxron tərcümə mətnini səsləndirmək üçün öz səslərindən də istifadə edirdilər. Məşqin gedişində müəllim ayrı-ayrı kabinələrlə əlaqə saxlayaraq tərcümələri dinləyirdi. Məşqdən sonra tələbələrin işləri bir-bir müzakirə olunur, onların maqnitafon lentlərindəki tərcümələri səsləndirilir, müəyyən məsləhət və tövsiyələr verilirdi. Məsələn, onlara deyilirdi:

1. Bu barədə siz nə düşünürsünüz?
2. Eşitdiyiniz fikri təbii şəkildə ifadə edin.
3. Orijinaldakı müəyyən şeyləri deməkdən çəkinməyin.
4. Fikrinizi yarımçıq qoymayın. Onu tamamlamağa çalışın.
5. Fikri geniş və müxtəsər şəkildə ifadə edə bilərsiniz. Qısa variant daha münasibdir.
6. Səhv edəndə deyiniz ki, «icazə verin bunu ayrı şəkildə ifadə edirəm». Bu zaman sizə inam itməz. Buna görə də səhv etdiyinizi duyduqda dərhal üzr istəməyin.
7. Müəyyən sözdə çətinlik olanda dayanmayın, tərcüməni davam edin. (Əgər özünüzü sakit saxlasanız, hər şey qaydasında olacaq. Hətta sözü bilməsəniz belə, dayanmayın, əsas məzmunudur).

Mövzuya aid tapşırıq:

Sinxron tərcümənin ədəbiyyat nəzəriyyəsindən (R.Counz) götürülmüş «Qızıl qaydalar»ı ingiliscədən dilimizə tərcümə edin və bu qaydaların hər birinə əməl etmək üçün hansı addımların atılmasının lazım olduğunu söyləyin.

The “Golden Rules” of SI

The simultaneous interpreters must:

1. remember that they are communicating;
2. make the best possible use of the technical facilities;
3. ensure they can hear both the speaker and themselves clearly;
4. never attempt to interpret something they have not heard or acoustically understood;
5. maximize their concentration;
6. not be distracted by focusing attention on individual problematic words;
7. cultivate split attention, with active, analytical listening to the speaker and critical monitoring of their own output;
8. use, where possible, short, simple sentences;
10. be grammatical;
11. make sense in every single sentence;
12. always finish their sentences (16, 77-78).

2.8. SİNXRON TƏRCÜMƏNİN DİGƏR İKİ FORMASI HAQQINDA

İşarə dilinin tərcüməsi nədir?

«İşarə dili» dedikdə kar adamların ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdiyi jest, mimika və əl-qol-bədən hərəkətlərindən ibarət işarələr sistemi nəzərdə tutulur. Bu işarələr həm kar adamlar arasında, həm də onlarla ünsiyyətdə olan normal eşitmə qabiliyyətli adamlar arasında işlənir. Normal şifahi nitqin işarələr dilinə çevrilməsi və ya əksinə, işarələr dilindəki fikrin normal nitq şəklində çatdırılmasına transliterasiya deyilir. Bu proses hər iki tərəf, yəni eşitmə qabiliyyəti qüsurlu olan şəxs, eləcə də onunla əlaqə yaranan normal eşitmə qabiliyyətli şəxs eyni dilin nümayəndələri olduqda baş verir. Tərəflər müxtəlif dillərin daşıyıcıları olduqda isə onların fikrinin işarələr dilində və ya şifahi şəkildə ifadə olunması üçün üçüncü bir tərəfin müdaxiləsinə – işarə dili üzrə tərcüməçinin iştirakına ehtiyac yaranır.

İşarə dili üzrə tərcümə sinxron şəkildə həyata keçirilir və sinxron tərcümənin ənənəvi formasından fərqli olaraq burada tərcüməçinin təcrid olunmuş kabinetdə qulaqcıqlardan və mikrafondan istifadə etməsi əvəzinə, eşitmə qabiliyyəti qüsurlu olan auditoriya qarşısında birbaşa fəaliyyət göstərməsi tələb olunur. Bu halda tərcüməçi eşitdiyi şifahi nitqi işarə dilinə, işarə dilində ifadə olunanları isə adi nitqə çevirməli olur. İşarə dili üzrə tərcüməçilik mürəkkəb peşə sayılır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, işarələrin tərkib hissələri sayılan əl hərəkətləri, əlin forması və yerləşdiyi məkandan birinin dəyişməsilə ifadə olunan sözün mənası dərhal dəyişir. Amerika İşarə Dili Lügətində əlin aldığı 18-19 forma, 24 əl hərəkəti və 12 əl mövqeyi sadalanır. Nəqli, sual və əmr cümlələrinin işarələr vasitəsilə bildirilməsi müəyyən mimika və bədən hərəkətləri, bu hərəkətlərin sürətindəki dəyişiklik vasitəsilə həyata keçirilir.

Tərcümənin bu forması üzrə çalışan mütəxəssislər müəyyən kurs keçərək orada işarə dili, karların mədəniyyəti, barmaq vasitəsilə hərfləmə, işarə dilinin quruluşu, dilmanclığın əsasları, dilmanclıq və transliterasiya, səsləndirmə və s. kimi fənləri öyrənməlidirlər.

Tərcümənin digər formaları üzrə mütəxəssislərlə əldə olunan kimi, işarə dili üzrə dilmanclığın da əvvəlcədən mətəllə tanışlığı, tədbirdən əvvəl məruzəçiyə tanış olmayan təmmələrə aid suallar vermək imkanı işin keyfiyyətinə təsir edə bilər. İşarə dilindən istifadəyə ehtiyac duyulan auditoriyada məruzəçi eşitmə qabiliyyəti qüsurlu olan iştirakçıların deyilənləri əyani şəkildə tərcüməçiyə baxaraq qəbul etdiklərini nəzərə alaraq, müəyyən cədvəllərə, lövhələrə, səküllərə, xəritəyə və sairə istinad edərkən əvvəlcə cümləsinin bütünlüklü tərcüməçini izləyərək daha sonra danışmadan münəviş etdirdiyi vəsaitlərə üz tutmalıdır.

Bütün dünya üzrə 100-dən artıq təbii işarə dili olduğunu nəzərə alsaq, tərcümənin bu tərzinin əhəmiyyəti bu daha aydın olar.

Sinxron tərcümənin digər ən çox yayılmış tərzini məhz piçilti vasitəsilə tərcümədir. Piçilti ilə tərcümə fransız termini olan «chuchotage» da adlanır. Sinxron tərcümənin bu tərzindən adətən tədbirlərdə hədəf dildə danışan xarici nümayəndələrin sayının az olduğu hallarda istifadə edilir. Piçilti ilə tərcümə zamanı dilmanclıq xarici nümayəndənin yanında oturub eşitdiklərini onun qulağına o tərzdə piçiltidən ki, tərcüməni yalnız ehtiyacı olan bu şəxs eşidir, digər nümayəndələrə isə maneəçilik törətmir. İki nəfərin tərcüməyə ehtiyacı olduğu halda dilmanclıq onların arxasındakı cərgədə oturmaqla əyləşir ki, qonaqlardan birinin sağ qulağına, digərinin isə sol qulağına yaxın məsafədə piçilti ilə deyilənləri çatdırıb bilsin. Tərcüməyə ehtiyacı olanların sayı ikidən artıq olduqda iki və ya daha artıq dilmanclığın xidmətindən istifadə edilir. Bu halda bir dilmanclığın tərcüməsi xüsusi aparatla bir neçə nəfərə çatdırıla da bilər. Piçilti ilə tərcümədə bəzi qeyri-

verbal (sözsüz) ünsiyyət vasitələrinin istifadəsinə qarşı daha çox həssaslıq hiss olunur. Sinxron tərcümənin bu tərzində geyim, ətir, əl-qol jestləri, üz ifadələri, digər şəxslərlə arada olan məsafə və s. məsələlər xüsusi diqqət tələb edir.

Beləliklə, peşəkar tərcüməçidən nə gözlənilir?

Mövzuya aid tapşırıqlar:

1. Çox təcrübəli bir sinxronistin sinxron köşk sifariş etmək istəyən şəxsin sualına cavabını oxuyub dilimizə tərcümə edin və belə köşkdə lazımı şəraitin nədən ibarət olduğunu söyləyin.

Before trying to order this equipment, I need to advise you about one very important feature which must be included in the equipment. The interpreter needs headphones and microphone. When you order it, it must be very clear that the interpreter will listen to the audience through his/her headphones and not directly from the conference room. The interpreter will also need to speak in his/her own microphone. Be very clear: most companies say that their equipment is OK but when it comes to using it, it is not possible because the interpreter has no possibility to listen to the speakers through headphones. Direct sound from the audience requires more concentration and after a few hours it becomes unbearable and very stressful. I have just had this experience and most colleagues will refuse such working conditions.

2. Yuxarıdakı mətni oxuduqdan sonra sinxron tərcümənin hər üç tərzini müqayisə edin.

3. PEŞƏKAR TƏRCÜMƏÇİ

3.1. TƏRCÜMƏÇİYƏ LAZIM OLAN KEYFİYYƏTLƏR

Peşəkar tərcüməçi olmaq üçün nə lazımdır?

Kanadada İcma Dilməncliyi üzrə Xidmətlərin Milli Standartlarında peşəkar tərcüməçiyə belə tərif verilir: *«Peşəkar tərcüməçi (dilmənc) ardıcillıq və dəqiqliklə tərcümə edə bilən, Fəaliyyət Standartlarına və Etik prinsiplərə riayət edən, 2 dildə rəvan danışan, eləcə də müvafiq təlimi-təcrübəsi olan şəxsdir»* (22, 12).

Tərcüməçi iş prosesində bəhs olunan hadisələrə qarşı neytral mövqedən çıxış etməli, lal-karlar üçün olan sinxron tərcüməni çıxmaq şərtilə, bütün qalan hallarda görünməz olmağa çalışmalıdır. Onu dinləyənlər dilməncin şəxsi rəyi ilə maraqlanmır, məhz məruzəçinin fikrini tutmaq üçün tərcüməyə qulaq asırlar. Odur ki, tərcüməçi məruzəçinin dediklərinə nəyisə özündən əlavə etməkdən çəkinməlidir. Öpən tədbirin keçirildiyi məkanda olanlar xarici dildə deyilənmiş fikrə tərcümə zamanı müvafiq reaksiya verərsə, müəyyən jestlərlə fikrə münasibətlərini bildirirlərsə, hansısa zarafatın tərcüməsi dinləyiciləri güldürürsə, bu artıq tərcüməçinin uğuru sayılır.

Dənial Jilə görə, tərcüməçi kamilliyi özündə aşağıdakı komponentləri birləşdirir:

- 1) işçi dillərin mükəmməl bilgisi
- 2) sahə üzrə kifayət qədər biliyə malik olma
- 3) tərcümə vərdişlərinə, texnikasına yiyələnmə
- 4) dünya bilgisi (13, 4-5).

«Bilik» dedikdə tərcüməçidən aktiv dili tam bilmək tələb olunur. O, passiv dili də dərindən bilməlidir. Çox vaxt müvəssisədən Universitet dərəcəsi və ya buna bərabər

diplom tələb olunur. Hərtərəfli ümumi bilik və cari hadisələri dərk etmə də əsas sayılır. Tərcüməçinin mövzu üzrə biliyinə də böyük önəm verilir. Belə ki, müəyyən sahədə işləmək üçün həmin sahə üzrə ümumi biliyə, müəyyən təcrübə və ya təhsilə malik olmaq lazımdır. Burada tərcüməçinin həmin sahədə elmi dərəcə və diplomunun olması əsas deyil; o, müəyyən kurslara getməklə, həmin sahə üzrə çalışmaq və ya özünümaarifləndirmə yolu ilə bilik və təcrübə toplaya bilər.

Təsadüfi deyil ki, BMT dilmanları qarşısında qoyulan tələblərdən biri məhz ondan ibarətdir ki, orda işləyəcək dilman azı 3 BMT dilini mükəmməl bilməli və onun dil bilgisi siyasi, iqtisadi, hüquqi və bədii mövzuları əhatə etməlidir.

Keyfiyyətli iş üçün tərcüməçidən müəyyən bacarıq tələb olunur. O, faktları təhlil edib başa düşməli, vəziyyətə və danışığa dərhal uyğunlaşmağı bacarmalı, sürətli reaksiyaya, incə fəhmə malik olmalıdır. Tərcüməçi fikrini toplaya bilməli, əsəblərini cilovlamağı bacarmalı, gözəl səsə və natiqlik vərdişlərinə, yüksək intellektə malik olmalı, nəzakəti və diplomatiya qabiliyyətilə seçilməlidir.

Tərcüməçinin fiziki sağlamlığının, habelə xarakterinin işin keyfiyyətinə təsiri varmı?

Tərcüməçi və dilmanların linqvistik, mədəniyyətlə bağlı və ayrı-ayrı ixtisas sahələri üzrə bilikləri, peşə vərdişləri ilə yanaşı, möhkəm sağlamlığı və güclü iradəsi olmalıdır. Möhkəm sağlamlıq tərcüməçiyə qısa zaman kəsiyində böyük həcmli tərcümə işini yerinə yetirmək imkanı verir. Yazılı tərcümə söz və termin axtarışında cild-cild lüğətlərlə işləmək deməkdir. Şifahi tərcümə isə bəzən saatlarla təbii ehtiyacları ödəmək imkanı olmadan tərəfləri diqqətlə izləyib onların fikrini qarşı tərəfə hədəf dildə çatdırmağı nəzərdə tutur. Tərcüməçilərin peşəkar davranış qaydalarından olan dəqiqlik eyni bir tərcüməni dəfələrlə səbirlə nəzərdən keçirməyi tələb edir. Tərcüməçi tədbirin

keçirildiyi yerə vaxtından əvvəl gəlməli, lazım olan sənədləri əldə edib öyrənməli, terminlər sözlüyünü tərtib etməli, miflətinin tələblərini layiqincə yerinə yetirməlidir. Bu, mənə həm iradə, həm də sağlamlıq bahasına başa gəlir. Təsadüfi deyil ki, sinxron tərcümə zamanı dilmanca kabinetdə 20-30 dəqiqədən artıq fəal işləməyə icazə verilmir. Vaxtından artıq çalışma dilmanın baş ağrıları, beyin yorğunluğu kimi şikayətlərlə nəticələnə bilər. Dilmanın fiziki və əqli durumu elə olmalıdır ki, eşitdiklərinə sürətlə reaksiya verə bilsin. Yüksək erudisiya dilmanca hadisələrdən dərhal nəticə çıxarmaq imkanı verir. Eyni zamanda dilman əla yaddaşa, xüsusilə də qısamüddətli yaddaşa malik olmalıdır. Onun fiziki keyfiyyətləri sırasına aydın diksiya və gözəl səs də daxildir.

Cüli Boiri «The Translator» jurnalında dərc etdirdiyi məqaləsində konfrans tərcüməçilərilə bağlı Piter Nauman-dan sitat gətirərək göstərir ki, yaxşı dilman həmişə işin əhəmiyyətindən gələ bilər. Texnika xarab olduqda o, köşkdən çıxaraq ardıcıl şəkildə tərcümə etməlidir. (6, 41).

Bəzən tərcüməçiləri diplomatlara bənzədirlər, belə ki, diplomatlar kimi bu peşə sahiblərindən də bir çox hallarda əhəmiyyətli və mədəniyyətlə bağlı məsələlərə qarşı yüksək məsuliyyət tələb olunur. Ayrı-ayrı dillər və mədəniyyətlər arasında fərqləri nəzərə alaraq hədəf dildə onları məharətlə çatdırmaq tərcüməçinin üzərinə düşən ən ağır vəzifədir. Dilman qəbul etdiyi linqvistik qərarın hansı nəticələr verəcəyini unutmamalıdır. O, peşə etikasını heç vaxt yaddan çıxarmamalıdır.

Artıq əvvəldə bir neçə dəfə qeyd etmişdik ki, tərcüməçi və dilmanlardan mədəni səriştə də tələb olunur.

Mədəni səriştə nədir?

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. Professional tərcümə dillərarası, mədəniyyət-lərarası ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, bir sıra psixoloji, sosial amilləri də özündə ehtiva edir. Fikrimizi internet saytıdan götürdüyümüz aşağıdakı abzas da təsdiq edir. Abzası oxuyub verilmiş suallar əsasında Azərbaycan dilində onun məzmununu şərh edin:

Peşəkar tərcüməçi kimdir?

Peşəkar tərcüməçilərin tərcümə haqqında fikirləri nədir?

Peşəkar tərcüməçilərin qarşısında hansı tələblər qoyulur?

Professional translators are applied linguists whose ability to work with language, write well, and for free-lancers, to operate a business, represents their source of income. Professional translators are people who are dedicated to their languages and the nations, societies, and cultures which come with them. They are devoted to improving their ability to understand their source language and write in their target language. They recognize that translation is both an art and a skill. As such, they are also committed to deepening their knowledge of the fields they translate in, and to cultivating greater facility for writing about such matters. They also have nurtured a deep respect for business ethics, aware that they are in many instances the communications conduit for a product or service, for information or opinion, and so must consider the consequences of their linguistic decisions. Finally, professional translators know that they can always improve and polish their translation ability. (97).

2. Tərcüməçi Maria Kalzala Perezin yazılı tərcümə ilə məşğul olan həmkarları qarşısında qoyduğu tələblərin məzmununu Azərbaycanca danışın:

Conclusion

My main purpose for writing this essay has been that of explaining some of my views on translation while at the same time conveying into Spanish two short stories I found of great interest.

Thus, I believe that practicing translators should carry out the process with the help of a comprehensive model. For this they need to combine several requirements:

1. a knowledge of the source and target languages;
2. a critical analysis of the literary traditions of both cultures;
3. an acceptable grasp of theory and methods of translation;
4. a certain—at times great—degree of intuition, which is based on the former requirements; and
5. a broad knowledge of other matters, depending on the texts translated (such as feminist criticism, in the case of *Happy Endings*).

Then they should round their task off by critically analyzing the result of their work.

I have always been of the opinion that translation is a very difficult task, but one which does not need to be seen as such. Translators must employ all the devices available to them to produce a natural, vivid text which is at the same time respectful to the original. (92).

3.2. TƏRCÜMƏÇİNİN MƏDƏNİ SƏRİŞTƏSİ

Tərcümə təkcə dillərarası deyil, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsidir. Odur ki, peşəkar tərcüməçi təkcə iki dil üzrə mütəxəssis deyil, həm də bu iki işçi dildə yüksək mədəni səriştəyə malik bir dilçi olmalıdır. O öz mədəniyyətini dərinlən bilməklə yanaşı, məxəz dil daşıyıcılarının mədəniyyətinin incəliklərinə də sahib olmalıdır. Bu, təbii və məntiqi bir tələbdir, çünki hər bir dil özündə o dildə danışanların mədəniyyətinin elementlərini daşıyır. Başqa sözlə, hər bir mədəniyyət, o cümlədən həyat tərzi dildə öz əksini tapır.

Eskimoslarda qarla bağlı (məsələn, köhnə, təzə, yumşaq, bərk və s.) ağ rəngin müxtəlif çalarlarını bildirən zəngin lüğət buna misal ola bilər.

Tərcümədə adətən məxəz mədəniyyətlə bağlı fikrin dəqiqliklə verilməsi məxəz və hədəf dil daşıyıcılarının mədəniyyətlərinin bir-birinə nə dərəcədə yaxın olmasından asılıdır.

Bizim fikrimizcə, xalqlar genetik baxımdan bir-birinə yaxın olduqca, kultural terminlərə hədəf dildə ekvivalent tapmaq daha asan olur. Bu məqamda mədəniyyət anlayışının özü insan həyatının bütün sahələrini, o cümlədən ənənə, tarix, din, peşə, mətbəx və başqalarını əhatə edir.

Bəzən məxəz və hədəf dillərin mədəniyyətlərinə xas olan inanc və adətlər bir növ toqquşur və tərcüməçini dilemma qarşısında qoyur.

Şifahi ənənələrin tərcüməsini tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasının məhəkdaşı sayan Maria Timoçko mədəniyyətlərin fərqlinin tərcüməyə təsirindən danışarkən Şekspirin "Hamlet"ini bir Afrika tayfasında nəql edən tərcüməçinin (Laura Bohannan) qarşılaşdığı sürprizi misal çəkir. Faciəni kağızdan oxuya-oxuya tayfa dilinə tərcümə edən həmin şəxs görür ki, Hamletin öz əmisinə və anasına qarşı mübarizəsi,

anasını və əmisini atasına sədaqətsizlikdə günahlandırması tayfada mənfə təəssürat oyadıb. Nə üçün? Çünki həmin tayfanın adətlərinə görə bir nəfər öldükdə onun qardaşı varsa, o bundan sonra dul qalmış arvada və yiyəsiz qalmış mülk və torpaqlara sahib çıxmalıdır ki, qardaşının varidatı başlı-başına olmasın. Bu hal mədəniyyətlər arasındakı fərqlə bir nümunədir. Bir xalq bu hadisəni müsbət qarşıladığı halda, digəri buna mənfə münasibət bəsləyir (26, 46-53).

"The Translator" (Tərcümən) jurnalının 2008-ci ildə dərc olunmuş II sayında mədəniyyətlərarası əlaqə ilə bağlı oxuyuruq: «Qomez Kora mədəni əlaqənin yoxluğunu İspaniyada xarici myuzikalların ixracında başlıca problemlərdən biri kimi qeyd edir: "Məsələn, 2006-cı ildə ABŞ-da ən çox uğur qazanmış myuzikal olan "Cersi Boiz" İspaniyada uğur qazana bilməzdi, çünki o yalnız ABŞ-da tanınmış mahnılara əsaslanır". Beləliklə də, mədəni yaxınlıq və ya məxəz dil daşıyıcılarının mədəniyyətinə mənsub olmamaq seçim prosesində digər bir amildir" (20, 334).

Bəzən də elə ola bilər ki, bir dildə yazılmış komediya başqa dilin daşıyıcılarından ibarət tamaşaçılarda kədərli göz yaşları doğursun. Belə hallarda adətən tərcüməçilər adaptasiya yoluna üz tuturlar. Yəni də "The Translator" jurnalının həmin sayında oxuyuruq: "Məsələn, 'Los productores' librettosu ispan tamaşaçılarında yumor hissi doğursun deyər müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır" (20, 335).

Yuxarıda gətirdiyimiz misallardan görüldüyü kimi, adaptasiya tərcümədə mədəniyyətlərarası fərqlə bağlı yaranmış çətinlikləri aradan qaldırmaq yollarından biridir. Bu və ya başqa bir həll yolunun seçilməsi əksər hallarda tərcüməçinin mədəni səriştəsindən asılı olur.

Dilmanlıq təcrübəsində belə mədəniyyətlərarası fərqlər sözsüz ünsiyyətin ifadəsində də öz əksini tapır. Misal üçün piçilti ilə tərcümədə dilmanla müştəri arasındakı

yaxınlıq müəyyən qədər mədəni amildən asılı ola bilər. Məsələn, bəzi xalqlarda tanışlıq zamanı təqdim olunarkən və yaxud tərcüməyə görə təşəkkür əlaməti olaraq qadınla əl tutub görüşmək vacib deyil. Bəzən isə bu, arzuolunmaz bir jestdir.

Müxtəlif mədəniyyətlər mövcud olduqca, həmin mədəniyyətlərə xas elementlərin hədəf dildə ifadə olunması xüsusi səy və səriştə tələb edəcək.

«Kanadada İcma Dilməncələrinin Fəaliyyəti üzrə Milli Standartlar»da dilməncənin rol və vəzifələrindən bəhs olunarkən onun mədəni səriştəsi də vurğulanır: «Dilməncə təbliğatçı və ya mədəniyyət üzrə dəlil rolunda çıxış etmədən mədəniyyətlə bağlı incəlikləri başa düşməli və onları hədəf dildə ifadə etməyi bacarmalıdır» (22, 18).

Mövzuya aid sual:

Piraha tayfasının dilinə və ya həmin dildən tərcümə edərkən hansı çətinliyiniz ola bilər və onu necə həll etmək mümkündür?

...According to a study carried out by Dr Peter Gordon, a bio-behavioural scientist who studied an Amazon tribe of fewer than 200 people, people from another culture are not able to understand certain concepts of other cultures because they don't have words for it.

In the language of the Piraha, there are no numbers beyond “one”, “two” or “many”. Even “one” does not necessarily mean a single piece, but can refer to a very small number of objects.... It is impossible to ask Piraha members to perform a task that involves a comparison of two or more objects (82).

3.3. TƏRCÜMƏÇİ VƏ ONA MÜNASİBƏT

Tərcüməçi irsi nə deməkdir və tarixən tərcüməçiyə münasibət necə olmuşdur?

Artıq bəhs olunduğu kimi, peşəkar tərcüməçi olmağın şərtləri mürəkkəb, onun qarşısında qoyulan tələblər olduqca ciddidir. Buna görə tərcüməçi və dilməncələrin cəmiyyətdə mövqeyi və onlara qarşı rəftar həmişə müxtəlif olmuş, ayrı-ayrı dövrlərdə və ölkələrdə onların əməyinə və şəxsiyyətinə münasibət fərqli səciyyə daşmışdır. Bunu müxtəlif tərcümə ədəbiyyatından, dərslik və digər mənbələrdən götürülmüş faktlar, hazırda ölkəmizdə və onun hüduqlarından kənarında tərcüməçilərin vəziyyəti də aydın göstərir. Bəzi cəmiyyətlərdə tərcüməçinin böyük hörməti olmuşdur. Məsələn, qədim dövrlərdə Afrika tayfalarında dilməncələrə «müdrək adamlar» üçün doğulmuş «müdrək adamlar» kimi baxılmış və bu peşə irsən ötürülmüşdür. Orta əsrlər Türkiyəsində tərcüməçilər böyük hörmət sahibi olmuşlar. Əcnəbi mənşələrinə baxmayaraq, onlara saqqal saxlamaq, at belində gəzmək kimi yerlilərə məxsus imtiyazlar verilmişdir. XVI əsrdə Türkiyədə tərcüməçilərin ayrıca məscidi də olmuşdur. Amma müstəmləkəçilik dövründə Yeni Dünyada vəziyyət tam fərqli xarakter daşmışdır. Bu da onların ictimai vəziyyəti ilə əlaqələndirilir, çünki onların çoxu ağ sahiblərinin yanında qulluq edə-edə quldan dilməncə çevrilmişlər. Onların ən bariz nümayəndəsi ingilis və ispan dillərində «malinqista» (satqın) sözünün yaranmasının səbəbkarı sayılan Dona Marina olmuşdur. Hindu tayfasından olan və öz dövrünün ən cəsarətli bir qadını sayılan Dona Marina ispan müstəmləkəçisi Hernan Kortesə sədaqətlə xidmət edib, yerli tayfaların gəlmələrə qarşı qurduqları pusqudan onu xəbərdar etdiyinə görə xəyanətkar sayılmışdır. Onun haqqında «İki dünya arasında» kitabında yazılanlarda deyilir ki, o, ekspedisiyanın gedişində ələ keçirilmiş bütün

yerli qadınlardan fərqli bir rola malik olmuş, hətta kişilərin çata biləcəyi bir səviyyəyə çatmışdır» (17, 2; 17, 22). Dilmancın xəyanətkar sayıldığı münasibətlə tam əks qütbə də duran rəftardan yüksək səviyyədə faydalanmış sələflərimizdən Hünayn İbn İshaqı isə xoşbəxt və məhsuldar tərcüməçi saymaq olar. Abbasilər dövründə yaşamış və 100 əsər tərcümə etmiş bu şəxsin əməyi qızıla bərabər tutulmuşdur. Belə ki, tərcümə etdiyi kitablar tərəzinin bir gözünə, qızıl pul isə digər gözünə qoyularaq onun haqqı şah tərəfindən ödənilmişdir.

Müasir dünyamızda da tərcüməçilərin vəziyyəti və onlara münasibət ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli xarakter daşıyır. Bəzən isə tərcüməçilərin həyatı açıq-aşkar siyasi sövdələşmələrin obyektinə çevrilir. 2007-ci ilin yazında Taliban qruplaşması tərəfindən *La Republica* qəzetinin müxbir ilə birlikdə girov götürülmüş əfqan tərcüməçisi Əcmal Nəqşbəndinin atasına telefonla «Mənim üçün nəsə elə, həyatım təhlükədədir» deyə müraciəti, Talibanın tələblərinə əfqan hökumətinin biganə münasibəti və sonda zavallı tərcüməçinin başının vurulması müasirimiz olan həmkarlarımızın acınacaqlı taleyindən xəbər verir (74).

İrlandiya Tərcüməçilər və Dilməncilər Birliyinin bülletenində mövzu ilə bağlı belə bir fakt var: «Tarix artıq şəhid tərcüməçilərin cəsədlərilə qalaqlanmışdır. Dillə bağlı peşələr getdikcə daha təhlükəli olur. Dünyanın elə guşələri var ki, tərcüməçilər və dilməncilər orada öz işlərini görərkən sözün əsl mənasında ölüm riskilə qarşılaşırlar. 2006-cı ildə İraqda 261 tərcüməçi və dilmənci öldürülmüşdür, Əfqanıstanda bu rəqəm daha böyük olmuşdur. Digər yerlərdə öz işlərinə görə tərcüməçilər həbs edilmiş, Salman Ruşdi kimilərin əsərlərinin tərcüməsinə cəsarət etdiklərinə görə ölümlə hədələnməmişlər. Birini hətta öldürmüşlər» (73, 3).

Qismən də olsa elqızımız sayılan Sibel Edmund isə tərcüməçilik peşəsinə sədaqət timsalına çevrilmişdir. O, terrorun təhlükələr törətdiyi zamanlarda risklərə qarşı

həssaslıq göstərdiyinə görə qalmaqallı bir peşə həyatı yaşasa da, sonda öz mübarizliylə haqqa nail olmuş, hətta ən mötəbər bir mükafatın qalibi seçilmişdir (66, 3).

İndi dünyanın bir çox ölkələrində tərcüməçilər öz birliklərini yaradır; haqlarının müdafiəsini, mövqelərinin möhkəmlənməsini təmin etməyə, hətta öz hökumətlərinin siyasətinə təsir etməyə nail olurlar.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. Hansı məşhur tərcüməçiləri tanıyırsınız? Onlar haqqında danışın.

2. Azərbaycanın tanınmış mütərcimlərindən birinin tərcümə fəaliyyətini araşdırıb məlumat hazırlayın.

3. Nə üçün tərcüməçi peşəsini seçmişiniz?

4. Dona Marina haqqında yazılanları dilimizə tərcümə edin və onda bir tərcüməçi kimi hansı keyfiyyətləri gördüyünüzü söyləyin.

“Dona Marina, Malintzin, Malinche - all are names by which people know the Indian woman who accompanied Cortes in the high adventures of the conquest of Mexico. Throughout history she has been imagined as beautiful and desirable, an Indian princess. As an old man writing a half century after the events at which they were both present, Bernal Diaz recalled her as an excellent woman, of obviously noble birth, and bearing. He also described her as “good-looking and intelligent and without embarrassment”. The Spanish boy Orteguilla reported to Cortes that Montezuma, in great agitation, had said things to him in Nahuath that he could not follow. Dona Marina confirmed that they would probably be attacked for this ultimate provocation. The boy’s nerve broke, and he could not keep from crying». «As interpreter Dona Marina had a role unlike that of any of the many other indigenous

women the expedition accumulated. It would seem that she succeeded to a remarkable degree in making herself one of the men” (17, 13; 17, 22).

5. Tərcüməçilərin, o cümlədən dilmanların cinsi mənsubiyyətinin onların iş keyfiyyətinə təsiri ola bilərmi? Aşağıda verilmiş iki sitatı oxuyub müəllifin mülahizələrinə öz münasibətinizi bildirin.

...It should be said that women appear to be particularly well suited to act as interpreters. They possess the necessary gift of empathy, to begin with; and of course, are more attractive to look at and listen to than the average male! Thus they establish a rapport with an audience (15, 109).

...A male translator of my acquaintance who was a bachelor maintained that all women are aggressive. As an instance, he cited their stiletto heels! I have not found this to be so, but I have a feeling that interpretation or précis work are perhaps better expressions of the female temperament.

Be that as it may, woman in this field have perhaps greater opportunities than men:

- a) because more of them take up language study;
- b) because they are naturally interested in helping people and in establishing a rapport;
- c) because they are active, and “extrovert” in most cases;
- d) because so many of them train as a stenographers that they dominate the field of précis writing, which as stated, is a stepping stone to translation work, if that is the goal (15, 109-110).

3.4. TƏRCÜMƏÇİ VƏ DİLMANCLARIN MARAQLARINI İFADƏ EDƏN BİRLİKLƏR

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, çox təqdirəlayiq haldır ki, ayrı-ayrı Avropa və Amerika ölkələrində birləşən tərcüməçi və dilmanlar onları gözləyən təhlükələri kollektiv şəkildə dəf etməyi, öz hüquqlarını qəbul olunmuş etik normalar əsasında qorumağı və peşənin məsuliyyətini çiyinlərində layiqincə daşımağı üstün tutaraq öz birliklərini yaradırlar. Bu birliklər öz üzvlərinin professional inkişafı qayğısına qalır, onlar üçün müəyyən kurslar təşkil edir, tərcüməçilərin akreditasiyası üçün imtahan və testlər keçirir, tərcümə biznesində yarana biləcək rəqabət nəticəsində tərcüməçi nüfuzunun qorunmasını əsas prinsip kimi qəbul edir. Bir sözlə, tərcüməçi birlikləri öz üzvlərinin maraqlarını müdafiə etmək məqsədi daşıyır.

Bir sıra ölkələrdə belə birliklər bütün tərcüməçiləri əhatə etdiyi halda, bəzi ölkələrdə o yalnız müəyyən ixtisas sahəsindəki tərcüməçiləri birləşdirir. Məsələn, Vaşinqton Ştatu Məhkəmə Dilmanları və Tərcüməçiləri (WITS - Washington State Court Interpreters and Translators) məhkəmə sahəsində ixtisaslaşmış tərcüməçilərin mənafeələrini müdafiə edir. Atlanta Tərcüməçilər və Dilmanlar Birliyi (AAITF- Atlanta Association of Translators and Interpreters) isə Atlanta və Corcia ştatlarının ictimaiyyətinə xidmət edən bir qeyri-mənfəət təşkilatı olub yazılı və şifahi tərcümə sahəsində keyfiyyət və peşəkarlığı dəstəkləyir, tərcüməçi və dilmanların fasiləsiz təhsili, onlar üçün kursların təşkili məsələlərinə baxır, İnternet saytında öz üzvlərinin peşəkar sənədləri, işçi dilləri və əlaqə ünvanları kimi müəyyən məlumatlar yerləşdirir.

Bir çox birliklərin öz bülletenləri var. Məsələn, həm texniki, həm də bədii tərcüməçiləri birləşdirən İrlandiya Tərcüməçilər və Dilmanlar Birliyinin (ITIA – Irish Translators’ and Interpreters’ Association) aylıq bülleteni çıxır. Ona

İstənilən şəxs İnternet vasitəsilə abunə yazıla bilər (elektron abunə ünvanı: itia-ezine-subscribe(a)yahooogroups.com). Bu bülletəndə dünyada və İrlandiyada tərcümə aləmindəki ən maraqlı və sensasion hadisələr, linqvistik və digər səpgili çətinliklər öz əksini tapır. Burada tərcümənin nəzəri və praktik məsələlərinə həsr olunmuş konfrans və digər tədbirlərin də təqvimini verilir.

Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyi (AIIC – International Association of Conference Interpreters) isə beynəlxalq təşkilat kimi konfrans tərcüməçilərini təmsil edir. 2008-ci ilin məlumatına əsasən, onun 77 ölkədən 2373 üzvü var.

Maşın Tərcüməsi üzrə Avropa Birliyi (EAMT – European Association of Machine Translation) deyilən bir təşkilat isə öz ətrafında maşın tərcüməsi və tərcümə vasitələri ilə maraqlanan insanları, o cümlədən bu texnikanın istifadəçilərini, tərtibçilərini və tədqiqatçılarını birləşdirir. Maşın tərcüməsi sahəsində Asiya və Amerikada da oxşar təşkilatlar: Maşın Tərcüməsi üzrə Asiya-Sakit Okean Birliyi (Asia-Pacific Association for Machine Translation) və Amerikada Maşın Tərcüməsi üzrə Birlik (Association for Machine Translation in Americas) mövcuddur. Maraqlı budur ki, tərcüməçiləri cinsi mənsubiyyətinə görə də birləşdirən bir təşkilat mövcuddur. Hollandiya Qadın Tərcüməçilərinin və Dilmanlarının Şəbəkəsi (The Dutch Network of Women Translators and Interpreters) – məhz qadın peşəkarların maraqlarını təmsil edir. Tərcüməçilərin və Dilmanların Yardım Gildiyası (TTIG - The Translators and Interpreters Guild) isə öz üzvlərinin maddi maraqlarını qoruyur, onların həyat tərzinin yüksəldilməsi, iş yerləri ilə təmin olunması, iş şəraitinin, maaşların yaxşılaşdırılması, yeni başlayanların peşə aləmində öz mövqelərini möhkəmləndirməsi kimi məsələlərin həlli ilə məşğul olur.

Mövzuya aid tapşırıq:

İnternet saytlarından qonşu ölkələrdə hansı tərcüməçi birliklərinin olması haqqında məlumat toplayıb rəyinizi tələbə yoldaşlarınızla bölüşün.

3.5. TƏRCÜMƏÇİLƏRİN İŞ YERLƏRİNƏ GÖRƏ QRUPLAŞDIRILMASI

«Tərcümə və transmilli proseslər» adlı beynəlxalq konfransın plenar iclasında xanım Brissenin çıxışının mətnində oxuyuruq: «Son statistikaya görə dünyada 400000 peşəkar günümüz, yaxud işəmədə tərcüməçi var» (35, 62).

Tərcüməçilər ya günümüz, ya da tərcümə təşkilatında və ya hansısa digər bir müəssisədə işəmədə işləyə bilərlər. Tərcüməçilərin 1963-cü ildə Osloda təsdiq olunmuş Nizamnaməsinə əsasən onları hüquqi statuslarına görə iki qrupa bölmək olar: günümüz və işəmədə tərcüməçilər (98). Tərcüməçiləri, başqa sözlə, müvafiq olaraq, «ştatdankənar» yaxud «ştatlı tərcüməçilər» də adlandırırlar. Ştatdankənar tərcüməçinin geniş seçim imkanı olmalıdır. O, bir sıra təşkilatlarla, dövlət və özəl qurumlarla müqavilə əsasında müxtəlif mövzularda tərcümələr edə bilər. İngilis dilində onlara «freelance translators», «self-employed translators» «independent translators» deyirlər.

Tərcüməçilik fəaliyyətinə yenidən başlayan şəxslər üçün başqasının rəhbərliyi altında işləmək özü sahibkar olmaqdan daha asandır. Belə ki, kiminsə ofisində işləyərkən onun vergiləri, təqaüd fondu üçün ayırmalar, tibbi sığorta, əməliyyat xərcləri və digər xərclərini məhz həmin müəssisə ödəyir. Tərcüməçi özü tək işlədikdə isə yuxarıda sadalanan bütün işləri görməli, təşkilati və digər məsələləri özü idarə etməli olur. Odur ki, təkbaşına fəaliyyətə başlayarkən tərcüməçinin daim güvənə bildiyi sifarişçiləri olmalıdır. Bunun üçünə o özünü əmək bazarında keyfiyyətli tərcüməçi

kimi tanıtmalıdır və yaratdığı imici daim qoruyub saxlamağa çalışmalıdır. Həmin imicin qalması üçün ən vacib şərtlərdən biri tərcüməçinin özünün dil və ixtisas hazırlığını daim təkmilləşdirməsidir. Ştatda olan tərcüməçi isə adətən müəyyən bir müəssisədə işləyir və onun profilinə uyğun olaraq həmişə eyni mövzuda tərcümələr edir. O, fəaliyyət göstərdiyi müəssisənin digər əməkdaşları ilə eyni hüquqlara malik olur və özünü oranın tam işçisi sayır. İngiliscə ona «a staff interpreter/translator», «an in-house translator» «a salaried translator» deyirlər. Ştatlı tərcüməçi üçün lazım olan bütün şəraiti işlədiyi təşkilat və ya müəssisə yaradır. Heç də təsadüfi deyil ki, tərcüməçi yeganə peşə sahibidir ki, öyrəndiklərinə görə pul ödəmir, əksinə ona məvacib verilir.

Ən yaxşı sifarişçiləri tərcüməçi ştatlı işçi kimi çalışarkən tanıyır, tədricən onlarla əlaqə qurur. Tərcüməçi sifarişçiyə özünü elə təqdim etməlidir ki, qarşısındakı şəxs onun peşəkar olduğunu duysun və qəbul etsin, onun öz vaxtına və zəhmətinə, eləcə də sifarişçinin gözləntilərinə, çəkdiyi xərclərə qiymət verdiyini görsün, keyfiyyətli tərcüməni təmin edəcəyinə əmin olsun.

Mövzuya aid tapşırıq:

Tərcüməçi əməyinə aid aşağıdakı sətirlərlə tanışlıqdan sonra bu peşə sahiblərinin ölkənizdəki maddi və mənəvi durumu haqqında misallar əsasında müqayisələr aparın.

Hours of productive time

During one hour of productive time, ... an interpreter makes at least 128 euros, based on a daily rate of 768 euros for 6 hours. (93, 3).

After an initial starting phase a freelancer should not work more than 2,000 hours, otherwise this will be at the expense of his family and health (93, 4).

4. TƏRCÜMƏÇİNİN PEŞƏ ETİKASI

Biz artıq ayrı-ayrı məqamlarda tərcüməçilərin etik qaydaları, vəzifə və hüquqları məsələsinə toxunmuşduq. Olduqca incə məsələ olduğundan və müasir dövrdə cəmiyyətdə, eləcə də biznes aləmində tərcüməçilərin mövqeyinə birbaşa təsir etdiyinə görə onlardan ayrıca bəhs etməyi vacib sayırıq. Təsadüfi deyildir ki, Kanadada tərcümə fəaliyyəti üzrə qəbul edilmiş dövlət standartları 8 etik prinsip (1. Dəqiqlik və sədaqət; 2. Məxfilik; 3. Qərəzsizlik; 4. Adamlara hörmət; 5. Tərcüməçi rolunun həddlərinin gözlənilməsi; 6. Cavabdehlik; 7. Peşəkarlıq; 8. Davamlı səriştə) və bunların əsasında 47 standartı özündə ehtiva edir (21).

Tərcüməçi Cenifer Hokinsin «Təqdimat və ziyafət mərasimləri üçün dilmanlıq» adlı məqaləsində peşəkar davranışın bir neçə məqamına (dəqiqlik, geyim, münasibət, lazımlıq, ödənişin tələb olunması və s.) toxunulur (68). Ölkəmizdə bir sıra tərcüməçilərin xəbəri yoxdur ki, beynəlxalq təcrübəyə əsasən, orijinalı məxəz dildə çap olunmamış əsər ilk dəfə hədəf dildə çap olunarsa, mütərcim əsərin həmmüəllifi sayılır. Bəzi həmkarlarımız bilmirlər ki, uzaq yerdə təşkil olunan tədbirdə dilmanlıq eləyən tərcüməçilərin səfərə sərf olunan vaxtın miqdarından asılı olaraq bir və ya iki gün istirahətdən sonra işə başlamaq hüquqları var. Aşağıda tərcüməçinin həftəlik iş saatına nəzər salaq:

REST DAYS

Rule 9

The employer shall allow a period of rest after travel according to the following schedule:

Travel time	Rest period
More than 10 hours, not more than 16 hours	24 hours
More than 16 hours	48 hours

Rest periods shall be included in the duration of the contract and paid at full salary with full subsistence allowance (44).

Elə orada həftəlik iş saatının miqdarı haqqında qaydadan məlum olur ki, tərcüməçi həftə ərzində 40 saatdan artıq işləməməlidir.

LENGTH OF WORKING WEEK

Rule 4

The length of the working week shall not exceed 40 hours² spread over 5 or 6 days. If, owing to unforeseen circumstances, translators are called upon to work longer, they shall receive compensation in the form of either time off or remuneration for an equivalent length of time at the end of the contract (44).

Yuxarıdakı misallardan aydın olur ki, etik qaydalar peşəkar tərcüməçilərin fəaliyyətinin çox vacib məqamlarını əhatə edir. Azərbaycanda tərcüməçilərin etik qaydalarına əməl olunub-olunmaması məsələsi 2005-ci ildə Azərbaycan Dillər Universitetində keçirilmiş «Tərcümə və transmilli proseslər» adlı beynəlxalq konfransda xarici ölkələrin tərcüməçi təşkilatlarının qəbul etdiyi silsilə etik kodekslər baxımından ətraflı təhlil olunduğundan həmin məruzəyə hazırlıq üçün aparılmış qeydlərimizi bu kitaba daxil etməyi məqsəddə müvafiq hesab etdik (1).

4.1. TƏRCÜMƏÇİ VƏ DİLMANCLARIN ETİK QAYDALARI

Azərbaycan müstəqillik qazandığı keçən əsrin 90-cı illərindən bəri respublikamızın ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən mühüm dəyişikliklər fonunda ölkəmizə diqqət və maraq artmış, müxtəlif sahələr üzrə beynəlxalq əlaqələr inkişaf etməyə başlamışdır. Beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinə əməkdaşlıq tərəflərin qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyətini yüksək səviyyədə qurmağı zərurətə çevirmişdir. Nəticədə tərcüməçiliyə və dilmanlığa tələbat artmış, bu peşə ilə bağlı bir çox suallar ortaya çıxmışdır. Onların cavablandırılması vacibdir.

Sualların bir qisminin tərcüməçi və dilmanların gündəlik iş prosesində qarşılaşdıqları münasibətləri əhatə etdiyini, həmçinin ölkəmizdə müvafiq tarixi təcrübənin nisbətən məhdudluğunu nəzərə alsaq, məsələnin həllinə xarici ölkələrdə tərcüməçi və dilmanlar üçün qəbul olunmuş etik qaydaların, habelə nizamnamələrin təhlilindən başlamağın, onlara istinad etməyin səmərəli olduğunu görürük. **Müvafiq sənədlərin təhlili onların əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan cəhətləri ümumiləşdirməyə imkan verir. Bunlar nədən ibarətdir?**

Mütləq etik qaydalara xas olan ən ümumi bir cəhət tərcüməçi qarşısında məxfiliyin gözlənməsi üçün qoyulan tələbdir. «Amerika Tərcüməçilər Birliyinin Peşə Etikası və Etyad Təcrübələri üzrə Qaydaları»na əsasən tərcüməçi öz əlaqələndiricilərinin maraqlarını özününkü kimi qorumalı və heç bir məxfi məlumatı açıb söyləməməlidir (52).

«Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinin Peşə Etikası Qaydaları»nda dilmanclar vəzifə borclarını yerinə yetirərkən əldə etdikləri məxfi məlumatlardan mənfəət məqsədilə istifadədən çəkindirirlər. Bu sənəddə yazılır: «Birliyin üzvləri ictimaiyyət üçün açıq olmayan istənilən toplantıda peşəkar səviyyədə yerinə yetirilən tərcümə

zamanı açıqlanmış hər cür informasiyalarla bağlı və bütün insanlardan tələb olunan tam məxfiliyi qorumağa borcludurlar» (70). Onlar həm də «konfrans dilmanları kimi öz vəzifələrini yerinə yetirərkən əldə etdikləri məxfi məlumatdan hər hansı şəxsi mənfəət götürməkdən çəkinməlidirlər».

Həmin fikir irland tərcüməçi və dilmanları üçün də mütləq etik qaydalardan biri sayılır: «Tərcüməçi sifarişçilərlə işgüzar münasibətlərində ehtiyatlı və etibarlı olmalıdır, işinin gedişində əldə ediləsi məxfi məlumatı açıb yaymamalı və ya ondan mənfəət götürməməlidir» (72).

«Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinin Peşə Etikası üzrə Qaydaları» hətta müqavilə müddəti başa çatandan sonra da bu məxfi məlumatın sirr olaraq qalmasını tələb edir: «Tərcüməçi peşə sirrini saxlamalıdır. Heç vaxt onlar öz vəzifələrini yerinə yetirərkən əldə etdikləri və ümumi şəkildə hamıya aşkarlanmayan məlumatı heç kəsə bildirməməlidirlər. Onlar bu məsuliyyətdən öz müqavilə müddətləri bitəndən sonra da azad deyillər» (70).

Məsələ ilə bağlı Azərbaycanda vəziyyət necə tənzimlənir? Əvvəla, bizim qanunlarda tərcüməçilərin məxfiliyi qorumasını tələb edən xüsusi bir müddəə öz əksini tapmamışdır, çünki tərcümə və tərcüməçi fəaliyyəti haqqında qanun yoxdur. Yalnız tərcüməçi ilə müqavilə bağlayan ayrı-ayrı sifarişçilər məxfilik məsələsini müqavilə mətninə daxil edə bilirlər. Azərbaycanda tərcümə təcrübəsində bir çox hallarda sifarişçilə tərcüməçi arasındakı münasibətlərin qoyulan şərtlərin yazılı sənədə deyil, daha çox «kişi sözü»nə əsaslandığını nəzərə alsaq, məxəz mətndəki sirm qorunub saxlanmasının demək olar ki, tərcüməçinin öz vicdanının ixtiyarına buraxılması və peşəkarlığına əsaslanması qənaətinə gələ bilərik. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 7 sentyabr 2004-cü ildə Azərbaycan

Respublikasının «Dövlət sirri haqqında» 733-IIQ sayılı qanunu qəbul edilmişdir (101). Bu qanunda tərcümə haqqında bəhs olunmasa da, hansı növ məlumatların dövlət sirri olmasını bilmək hamı üçün, xüsusilə də tərcüməçilər üçün vacibdir.

Tərcüməçilər qarşısında qoyulan ən vacib tələblər sırasına orijinala sadiqlik və dəqiqlik də daxil edilir. Eyni zamanda onlardan tələb olunur ki, hədəf mətni oxuculara və ya dinləyicilərə səliqəli şəkildə təqdim etsinlər.

«Bədi Tərcüməçilərin Avropa Etik Qaydaları»nda oxuyuruq: «Tərcüməçi müəllifin və ya müəllif hüquqlarına məxsus şəxsin israrlı icazəsi olmadan müəllifin fikirlərinə və ya sözlərinə hər hansı dəqiq olmayan dəyişikliklər etməkdən və mətnə ixtisarlar və ya əlavələr etməkdən çəkinməlidir» (11).

Tərcümədə sadiqlik məsələsi «İrland Tərcüməçilər və Dilmanlar Birliyi»nin etik kodeksində öz əksini aşağıdakı kimi tapmışdır: «Tərcüməçi orijinal mətnin adekvat tərcüməsini təmin etmək üçün öz qabiliyyətinin son həddinə qədər çalışmalıdır ki, bu da onun öz şəxsi şərhindən, təvindən və ya təsirindən tamamilə azad olmalıdır. Orijinal mətni ciddi şəkildə dəyişə bilən hansısa əlavə və ya ixtisar etməmişdən əvvəl sifarişçinin razılığını almaq lazımdır» (12).

Dəqiqlik anlayışı həm fikrin dəqiq çatdırılmasına, həm də müqavilədə göstərilmiş vaxtda tərcümənin hazır şəkildə təhvil verilməsinə, yəni vaxta görə dəqiqliyə rəğmən işlənilir.

«Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinin Yazılı müqavilə əsasında yerinə yetirilən tərcümə üçün etik qaydaları»nda bu məsələ 2-ci maddəyə daxil edilmişdir: «Müqavilə ilə işləyən tərcüməçinin işi mümkün qədər yüksək keyfiyyətə malik olmalıdır. Müqavilə ilə işləyən tərcüməçi öz sərəftəsindən kənar hesab etdiyi tapşırıqdan imtina etməlidir. O həm də işin təhvil verilməsi üçün

müəyyən olunmuş vaxta hörmət göstərməli, müştəri ilə razılaşdığı şərtlərə əməl etməlidir. O, tərcümənin keyfiyyətinə kömək edə bilən sənədləri və mənbələri də müştəridən ala bilər» (70).

«Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinin Peşə Etikası üzrə Qaydaları»nda deyilir ki, «birliyin üzvləri eyni vaxtda yerinə yetirilmək üçün bir neçə iş götürməməlidirlər» (70).

Etik qaydalarda tərcüməçidən öz peşəsini təkmilləşdirmək, həmkarlarını istiqamətləndirmək və dəstəkləmək tələb olunur. Tərcüməçilər rəqabətə gətirib çıxaran işlə məşğul olmamağa çağırılır, öz həmkarlarının rəyinə hörmət etməsi məsləhət görülür. Bəzi ölkələrdə tərcüməçilərin bir-birilə əlaqəsi olmadığına görə tərcüməçi əməyinin qiymətləndirilməsində xoşagəlməz hallar baş verir. Məsələn, işlərini görmüş tərcüməçinin haqqını layiqincə ödəmədən növbəti dəfə başqa bir tərcüməçini işə cəlb etmək müştəri üçün heç də çətin olmur. Tərcüməçilər isə bir-birlərini həmin sifarişçi barəsində xəbərdar etsələr, xoşagəlməz təcrübələrin sayı da azalar.

«Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinin Peşə Etikası üzrə Qaydaları»nda deyilir ki, «öz həmkarlarına mənəvi yardım və dəstək birlik üzvlərinin vəzifəsidir». Təşkilatın «Müqavilə əsasında iş yerinə yetirən tərcüməçilərin etik kodeksi»ndə bu məqam bir daha vurğulanır: «Müqavilə ilə işləyən tərcüməçi peşə həmrəyliyinə xələl gətirən hər hansı bir hərəkətdən çəkinməlidir. Bununla əlaqədar, o, müsabiqə üçün istənilən təklifləri, müəyyən olunmuş norma-lara uyğun gəlməyən şərait və şərtlər daxilində istənilən işi rədd etməlidir (70).

Qəbul olunmuş etik qaydalara əsasən tərcüməçi ictimai marağa zidd bu və ya digər qaydada qanun pozuntusu ilə əlaqələndirilən işi öhdəsinə götürməməlidir.

«İrlandiya Tərcüməçilər və Dilmanclar Birliyinin Etik Qaydaları»nda bu barədə 11-ci bənddə yazılır: «Tərcüməçi işin qanuna, ictimai marağa zidd olduğunu, xoş niyyət daşmadığını bildikdə onu tərcümə etməkdən imtina etməlidir» (72).

Yuxarıda qeyd olunan qayda məxfilik məsələsi kimi bizim qanunlarda hələ öz əksini tapmasa da, mühazirə və məşğələlərdə tələbələri belə hallardan xəbərdar etmək lazımdır.

Qaydalar həm də tərcüməçilərin bir sıra hüquqlarını təsbit edir.

Məsələn, onlar bir təşkilat halında birləşə bilər.

Tərcüməçinin razılığı olmadan müəllifin və ya sifarişçinin onun tərcüməsində dəyişikliklər etməyə ixtiyarı yoxdur.

Tərcüməçiyə tapşırılmış işi keyfiyyətlə yerinə yetirmək üçün lazımi vaxt verilməlidir. Əksər hallarda çox məhdud bir zaman çərçivəsində, hətta tərcüməçinin səhhəti və vaxusu hesabına belə işlər yerinə yetirilir.

Mümkün hallarda tərcüməçi işində gərək olan sənəd və məlumatla tanış edilməlidir. Xüsusilə sinxron və ardıcıl tərcümə işində buna böyük ehtiyac var. Bu məqsədlə konfrans təşkilatçıları rəsmi şəxslərin çıxışlarını bir neçə müddət qabaqcadan sifarişçiyə və onun vasitəsilə tərcüməçiyə çatdırır. Tərcüməçi məsələ ilə daha yaxından tanış olur, həm də məruzəçinin fərdi üslubuna və leksikona bələd olmaq imkanı qazanır. «Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinin Peşə Etikası üzrə Qaydaları»nda verilən «Birlik üzvləri konfransda oxunacaq mətnlərin və fərdi sənədlərin əvvəlcədən göndərilməsini tələb etməlidirlər» fikri də məhz bu cəhəti nəzərdə tutur (70).

İşin gedişində tərcüməçinin əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan müəyyən tapşırıqları yerinə yetirməsi də xüsusi razılığa əsasən olmalıdır.

«Müqavilə əsasında işləyən tərcüməçilərin etik kodeksi»ndə tərcümə olunmuş sənədin müəyyən formaya salınması üçün tərcüməçilə ayrıca razılaşma tələb olunur.

Sifarişçi məxəz mətnin müəllifləri ilə olduğu kimi, tərcüməçini də rəsmən təsdiq etməlidir.

Tərcüməçi özünün şəxsiyyətini alçaldan və peşəsinə şərəfsizlik gətirən şərait və şərtlər daxilində tərcümə etməməlidir. Həm də qəbul olunmuş qiymətdən aşağı əmək haqqı ilə razılaşmamalıdır.

«Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinin Peşə Etikası üzrə Qaydaları»nda göstərilir ki, birliyin üzvləri onların peşə ləyaqətini alçaldan işi və ya vəziyyəti qəbul etməməlidirlər, peşənin adına ziyan vura bilən istənilən hərəkətdən çəkinməlidirlər» (70).

Yuxarıda sadalanan əxlaq qaydalarına əməl etmək, öhdəsinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirmək və malik olduğu hüquqlardan müvafiq qaydada faydalanmaq üçün tərcüməçi daim öz peşəkarlığını artırmalıdır. Bunun üçün bütün imkanlardan, o cümlədən peşə hazırlığını təkmilləşdirməkdən ötəri mümkün təkliflərdən səmərəli istifadə etməlidir.

Azərbaycanda ayrı-ayrı şirkətlərin öz tərcüməçilərinə müəyyən kurslarda iştirak etmək imkanı yaratmasını nəzərə almasaq, ali təhsildən sonra tərcüməçilərin ixtisas artırma ilə təmin olunması haqqında çox söz demək olmaz. Tərcüməçilik fəaliyyətilə məşğul olan müəllimlər üçün xarici həmkarları ilə keçirilən tədbirlər, xarici ölkələrdə ali təhsil ocaqlarında təcrübə məhdud xarakter daşıyır.

Beləliklə, xarici ölkələrin tərcümə praktikasında tətbiq olunan etik qaydalardan məlum olur ki, bunların bir qismi bizim peşəkar tərcüməçilər üçün də ağındır. Halbuki bəzi tələblər bizim kontekstə ya yaddır, ya da müntəzəm tətbiq olunmur. Məsələn, tərcüməçi ilə sifarişçi arasında yazılı

«Müqavilə, tərcüməçi əməyinin müvafiq surətdə qiymətləndirilməsi, ölkədə vahid qiymətlərin tətbiqə uyğunlaşdırılması, dilmancın mövzuya aid sənədlərlə tanışlıqdan tanış edilməsi, tərcüməçinin əlverişli iş şəraitində çalışdırılması, tərcüməçinin yalnız öz sərəştəsi daxilində işi öhdəsinə götürməsi və s. çox vaxt diqqətdən uzaqda qalır.

Bunun bir səbəbi peşəkar tərcüməçilərin heç də ölkəmizin vahid bir qurumunda birləşməməsidirsə, digər səbəbi qeyri-peşəkarların aşağı keyfiyyətli tərcüməçiləridir. Hazırkı dövrdə tərcümə sahəsində etik prinsiplərin tənzimlənməsinə nəzarətin ən əlverişli və effektiv yolu peşəkarların tərcümə məsələlərinə dair işlərdə, televiziya, mətbuatda çıxışı, problemləri tez-tez diqqət mərkəzinə gətirmələri və ümumilikdə çıxış yolları tapmaları ola bilər.

Mövzuya aid tapşırıqlar:

1. İnternet saytlarından tərcüməçi və dilmancaların etik qaydaları haqqında məlumat axtarın və lövhədə etik qaydaları «tələblər» və «hüquqlar» üzrə iki ayrı-ayrı sütunda yerləşdirin.

2. «Əlavələr» bölməsindən Azərbaycan Respublikasının 733-IIY sayılı «Dövlət sirri haqqında» qanununun 5-ci maddəsini oxuyun və hansı məlumatların dövlət sirri sayıldığını öyrənin.

4.2. TƏRCÜMƏ PEŞƏSİNDƏ MƏXFİLİK MƏSƏLƏSİ

Etik qaydalardan bəhs edərkən vurğuladıq ki, peşəkar tərcüməçidən peşəkarlıq və dəqiqliklə yanaşı, həm də məxfilik tələb olunur. Təsadüfi deyil ki, xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən və yüksək keyfiyyətli xidmət təklif edən etibarlı tərcümə agentlikləri, büroları, şirkətləri (“Financial Translation Agency”, “World Lingo, USA”, “The Language Service, Inc.”, “BrioLanguage Solutions, Inc.”, “Leo & Sam Translations” və s.) sifarişçilərə məxfiliyin gözlənilməsilə əlaqədar zəmanət verirlər. Bu zaman həm sifarişçilər, həm də sifarişi qəbul edən tərcüməçilər məxfiliyin saxlanmasına dair müqavilə imzalayırlar.

Tərcüməçilər belə bir müqaviləni imzalamadan da bilməlidirlər ki, iş prosesində əldə etdikləri məlumatı yaymaq gələcəkdə həmin müştəri ilə əlaqələrin kəsilməsinə səbəb olar.

Lakin tərcüməçinin sənədi qəbul etməzdən öncə onun məzmunu haqda bilgiyə malik olması barədə sübutlar varsa, tərcüməçidən qabaq ictimaiyyət o barədə məlumatlıdırsa, yaxud bu məlumat üçüncü bir şəxs tərəfindən təqdim olunduqda məxfiliyin qorunmasına ehtiyac qalmır (48).

Məxfiliyin qorunması əksər hallarda informativ tərcüməyə şamil edilir, bunu informasiya və onun ötürülməsinə ehtiyacla izah etmək mümkündür; belə ki, informativ tərcümə bir dildən başqa bir dilə məhz gərəkli məlumatın çevrilməsini nəzərdə tutur. Bu məlumat dövlət sirri, hərbi əməliyyatlar haqqında məlumat, mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edən statistik məlumat və ya planlar, hüquqi sənədlər, yeni kəşf və ixtiralar, biznes fəaliyyətilə bağlı rəqəmlər, sirr və digər məlumatlar, hətta şəxsi (sağlamlıq, ailə vəziyyəti) məsələlər ola bilər. Sözsüz ki,

məlumatın yayılması ölkələrarası, regional, hətta beynəlxalq münafişəyə, aidiyyəti olan ölkənin geriləməsinə, rəqabətin ağırlaşmasının əleyhinə çevrilməsinə, kəşf və ya ixtiraların qorunmasına, biznes fəaliyyətinin süqutuna və s. mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Göründüyü kimi, məxfiliyin qorunmasının müxtəlif tərcümə növlərində fərqli səbəbləri meydana çıxır. Məsələn, texniki və kommersiya, eləcə də elmi texniki sənədlərin tərcüməsində məxfiliyin gözlənməsi sifarişçi şirkətin uğurunun, bu uğurun səbəbinin rəqabətdə olan şirkətlərə naməlum qalmasının, elmi, texniki ixtiralarla bağlı «nou-hau»nun oğurlanmamasının təmin olunması üçün həlledicidir. Eləcə də hansısa bir tibbi sənədin tərcüməsində xəstənin vəziyyəti haqqında məlumatın gizli qalması və ya hüquqi tərcümədə məhkəmə qərarı əsmanadək işin qapalı aparılması məxfiliyi tələb edə bilər. Qapalı qapılar arxasında keçirilən dövlət əhəmiyyətli rəsmi sənədlərin məzmunu və ya dövlətin təhlükəsizliyə əlaqədar ehtiyatlılıq, yaxud hərbi sirr sayılan sənədlərin ictimaiyyətdən müəyyən müddət gizli saxlanması kimi səbəblər də məsələyə məxfilik yönündən nəzər salmağa əsas verir. Böyük siyasətdən tutmuş ölkələrin daxili və xarici əlaqələrində müəyyən mühüm məqamlar da daxil olmaqla həyatın ən anı xirdalıqlarına qədər rəngarəng mövzuları əhatə edən diplomatik tərcümədə bu məsələ daha ciddi münafişət tələb edir. Elə buna görə də diplomatik sənədlərin məxfilik dərəcəsinə görə təsnifatı bir zərurət təşkil edən təsnif olunmamış (hər bir kəs üçün açıq olan), təsnif olunmuş, etibar olunan, məxfi və gizli sənədlər. Elə sənədlər də var ki, onlar “ən gizli» adlandırılır. Belə sənədlər bəzən tərcüməçilər üçün əlçatmaz sayılır (78).

Məxfiliyə təminat peşə etikasına düzgün əməl olunmasına və sifarişçinin məxfilik tələbinə riayət edilməsinə arxalanır.

Məxfiliyin qorunması hansı ehtiyat tədbirlərini nəzərdə tutur?

Əvvəla, məxfilik tələb olunan hallarda tərcüməçi konkret işlə bağlı ona məlum olanları heç kəsə deməməli və onu heç kəslə müzakirə etməməlidir. Hətta ən yaxın ailə üzvləri və dostlarla ünsiyyətdə də o, tapşırılan işlə əlaqədar məlumatın sızmasına yol verməməlidir. İşin gedişində ortaya çıxan sualları tərcüməçinin məhz kimə ünvanlaması da məxfiliyin qorunmasına təsir edə bilər (bu zaman yalnız sifarişçi və onun razılığı olduqda isə digər şəxslərə sualla müraciət etmək mümkündür).

Söhbət konkret olaraq yazılı tərcümədən gəldikdə isə işin evdə deyil, məhz sifarişçinin idarəsində yerinə yetirilməsi tələb olunarsa, tərcüməçi bunu nəzərə almalıdır. Məxfi sənədlər tərcüməçiyə təqdim olunduqda isə o öz iş şəraitini elə qurmalıdır ki, kənar şəxslər onun yazı masasına yaxın düşməsinlər. Tərcümə mətni kompüterdə yığıldıqda da bunu başqalarının görməməsindən ötrü kompüter faylına giriş yalnız tərcüməçinin özü üçün mümkün olmalıdır. İşin gedişində tənəffüs edən tərcüməçi sənədləri yığışdırmadan öz iş masasını bir an da olsun tərk etməməlidir. Proses başa çatdıqdan sonra mütərcim adətən tərcümə mətnini sifarişçiyə birbaşa kağız üzərində təhvil verdikdən və ya elektron poçt vasitəsilə mətnə əlavə şəkildə göndərdikdən sonra özündə qalan orijinalı və tərcümənin qaralama variantını başqaları üçün əlçatmaz bir yerdə (məsələn, qapalı seyfə) müəyyən müddət saxlamalıdır. Kompüterdə olan material isə disketə köçürülüb bu qayda ilə saxlanıla bilər. Tərcümə ilə bağlı layihə həyata keçdikdən sonra, yəni yerinə yetirilən işlə əlaqədar hansısa problemin, sualın ortaya çıxmayacağına tam əmin olduqdan sonra tərcüməçi onda qalan bütün sənədləri məhv edib, kompüter disketlərini pozub yenidən formatlaşdırıla bilər. Burada bir məqamı da unutmamaq olmas ki, cinayət tərkibi olduqda sənədlər tərtib olunduqları vaxtdan beş il müddətində (bu müddət ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyində fərqlənə bilər) məhkəməyə cəlb oluna bilər. Sifarişçinin tərcüməçidən işi

onun yetirib qurtardıqdan dərhal sonra bütün sənədləri, o cümlədən orijinal mətni təhvil verməyi tələb etməsi mümkündür.

Doğrudur, ölkəmizin tərcümə tarixində məxfiliyin pozulması ilə əlaqədar sensasiya doğuracaq hallar diqqəti cəlb etməyib, ancaq peşə ilə bağlı məxfilik məsələsinə münasibət Azərbaycan Respublikasının bir sıra müvafiq qanunları ilə tənzimlənir.

Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, məxfiliyin qorunması bir tərəfdən tərcüməçi qarşısında duran peşə tələbi olduğu halda, digər tərəfdən ona əməl olunub-olunmaması hüquqi məsələdir.

Mövzuya aid suallar və tapşırıq:

1. Tərcümədə məxfiliyin gözlənməsi hansı zərurətdən irəli gələ bilər?
2. Sizcə hansı məlumatlar məxfi saxlanmalıdır? Ayrı-ayrı sahələrə (məs; tibbə, məhkəmə işinə, hərbə, biznesə və s.) əldə bir neçə nümunə göstərin.
3. Yazılı və şifahi tərcümədə məxfiliyi necə qoruyardı?
4. A.Fuentes Lukun «An Approach to Diplomatic Translation» adlı məqaləsindən verilmiş parçanı «Əlavələr» bölümündən tapıb oxuyun və diplomatik tərcümədə diplomatik sənədlərin məxfilik dərəcəsinə görə təsnifini öyrənin.

4.3. MƏXFİLİK MÜQAVİLƏ ŞƏRTİ KİMİ

Standard confidentiality commitment (57)

I, the undersigned, _____,
Eurologos manager, located in the city of _____,
hereby guarantee that all texts, models, and documents received for editing, translation, layout, or other, will be treated with the utmost confidentiality.

This is particularly true for texts entrusted to us for translation/layout, or other by your company/organization.

We guarantee, among others, that your texts/layouts will be processed exclusively in-house at our _____ office.

For other linguistic versions, your documents will also be processed in-house in the offices mentioned below and under the direct responsibility of the respective managers whose names appear below.

We will send you by express courier the copy of the Confidentiality commitment with its signatures.
The same security standards included in our Procedures Manual are applied in all our offices.

Sincerely yours,

Signature

EUROLOGOS Group. LINGUISTIC ENGINEERING & TERMINOTICS

Mövzuya aid tapşırıq:

Məxfiliklə bağlı internet saytıdan götürülmüş yuxarıdakı müqavilə formasını Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

4.4. QEYRİ-DİL ÜNSİYYƏT VASİTƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏDƏ ROLU

Tərcüməçi və dilmanların etik qaydalarında tərcümədə qeyri-dil ünsiyyət vasitələrinin rolu da vurğulanır. Kanadada dilmanların fəaliyyətini nizamlayan standartlarda deyilir: «Gördüklərini və ya eşitdiklərini təkrar bildirməklə dilman əmin olmalıdır ki, jestlərin mənası, bədən dili (body language) və səsini tonu tərcümədə itməsin» (22, 28). Geyimin qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi kimi əhəmiyyəti bu bərdə məhz «Peşəkarlıq» prinsipində bəhs etmək üçün əsas yaratmışdır. 40-cı standartda dilmanın şəraitə uyğun geyimi tələb edilir: «Üzbəüz görüşlərdə dilman müvafiq işgüzar geyimdə olur» (22, 28).

Yuxarıda bəhs olunan məsələnin əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu bərdə elmi mətbuatda dərc olunmuş bir yazını burada da təqdim etmək qərarına gəldik (28).

Qeyri-dil ünsiyyət vasitələrinin tərcümədə rolu

Tərcümə dillərarası ünsiyyət vasitəsi olduğu halda onun reallaşmasında qeyri-dil ünsiyyət vasitələrinin rolu nədən ibarət ola bilər? Bu sualın cavabı ilk növbədə, qeyri-verbal ünsiyyətin mahiyyəti ilə bağlı məsələləri nəzərdən keçirməyi zəruri edir.

Molloy özünün geniş oxucu kütləsi qazanmış «Uğur naminə geyim» adlı kitabında qeyd edir: «Ən yaxşı parça xırda mil-mil, sonra isə iri mil-mil, daha sonra isə qalın ağ zolaqlı və şodlantka parçalardır. Əgər daha təsirli görünmək istəyirsənsə, onda tündrəngli xırda mil-mil parçadan əl çəkmə»). Bədii ədəbiyyatda da qeyri-verbal ünsiyyətlə bağlı fikirlərə təsadüf olunur. Yazıçı Ceyms Kleyvelin «Gəlmə» (GAI-JIN) adlı əsərində tərcüməçi öz atasının diplomatik görüşlər haqqında dediklərini tez-tez xatırlayır: «Həmişə görüşdə opponentinin əllərinə, ayaqlarına fikir ver, bunlar həmişə nəyisə bürüzə verir. Gözlər də, üzlər də belədir, lakin onları asanlıqla nəzarətdə saxlamaq olur. Fikrini cəmlə! Fikir ver, ancaq ehtiyatlı ol, əks təqdirdə həmin şəxsin nə düşündüyünü bilə bilməzsən. Yadında saxla ki, şişirtmə, yalan hamıda var» (7, 480).

Qeyri-verbal ünsiyyətə aid gündəlik həyatdan da kifayət qədər nümunələr gətirmək olar. Dost və yaxınlarımızı bağışladığımız gül-çiçək dəstələri, hətta güllərin rəngi və sayı, taxdığımız qiymətli bəzək əşyaları, istifadə etdiyimiz ətirilər, geyimimiz-libasımız bizim zövqümüz, həyat tərzimiz, sosial mənsubiyyətimiz, hiss və duyğularımız, fikirlərimiz və s. haqqında müəyyən məlumat verir. Olimpiadaların simvolları, həmin olimpiadalarda qalib idmançının şərafinə onun ölkəsinin bayrağının qaldırılması və himninin çalınmasının insanlarda nə təəssürat oyatması hamıya məlumdur. Qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin tarixi rolunu Qobustan qayalıqlarındakı rəsmlərin qədim əcdadlarımızın bizdə öz həyat təzləri barədə yaratdıqları təsəvvürün mahiyyəti də təsdiq edir.

Göründüyü kimi, qeyri-verbal ünsiyyət dillə ifadə olunanları qüvvətləndirməyə, konkretləşdirməyə, tamamlamağa, digər yollarla təkrarlamağa, istiqamətləndirməyə, bəzən isə əvəz etməyə xidmət edir. Məhz qeyri-verbal ünsiyyətin yuxarıda sadalanan funksiyaları tərcümə prosesində onun nəzərə alınmasını zəruriləşdirir. Tərcümədə

nitqin növündən asılı olaraq kontekst və tələblər fərqlənir. Nəticədə qeyri-verbal ünsiyyətin tərcümənin müəyyən növündə iştirakı və rolu da fərqlənir.

Məsələn, yazılı nitqdə tərcüməçini qeyri-verbal vasitələrdən əsasən müəyyən işarələr, o cümlədən durğu işarələri maraqlandırır. Şifahi tərcümədə bu məsələ daha mürəkkəbdir. Əvvəla, ardıcıl tərcümə zamanı dilənci müəyyən qeydlər götürür. Bu zaman əslində öz-özlüyündə işarə olan rəqəm və hərflərdən başqa, vaxta qənaət məqsədilə müxtəlif sadə rəsmlərdən, həndəsi fiqurlardan, riyazi, kimyəvi işarələrdən, müxtəlif istiqamətli xətlərdən, oxlardan istifadə etməklə öz işini asanlaşdırmağa çalışır. Məhz bu işarələrin arxasında hansı fikirlərin durduğunu xatırlamaqla, tərcüməçi bütöv bir fikri yazıda olduğu kimi ifadə etməkdən yaxa qurtarır. Səsin tonu vasitəsilə fikrin müsbət, yaxud mənfəi mənə kəsb etdiyini daha asan duymaq olur. Üzdəki ifadələr söylənilən fikrin bəyənilib-bəyənilməməsini bilməyə kömək edir. Baş işarəsi, üzdəki ifadə tərcüməçiyə öz işinə nə vaxt başlaması və ya nə vaxt dayanması hiss etdirə bilər. Məruzəçinin bir neçə cümləni dedikdən sonra susması da tərcüməçiyə «İndi tərcümə edə bilərsiniz» fikrini çatdırmağa xidmət edir. Məlumatı qəbul edənlə ötürənin arasında müəyyən anlaşılmazlıq olduqda da bunu qeyri-verbal vasitələrlə daha tez duymaq olar. Əgər səhv tərcüməçinin səhlənkarlığı, diqqətsizliyi ucbatındırsa, bunu asanlıqla yoluna qoymaq mümkündür. Tərcüməçiyə ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli münasibət göstərildiyini nəzərə alsaq, onun iş zamanı oturuşu-duruşu, ardıcıl tərcümədə diləncinin məruzəçiyə yaxın yerdə oturması və ya durması, geyimi (məsələn, ala-bəzək, rəngbərəng geyim ciddi danışıqlar zamanı fikrin yayınmasına səbəb ola bilər) də əhəmiyyət daşıyır. Bəzən xarici nümayəndələr tərcümə xidmətindən istifadə edən mötəbər şəxsin qonaqlarla yanaşı, tərcüməçi ilə də salamlaşmasına diqqət yetirir. Bu, subyektiv münasibət olsa da, tərcüməçiyə diqqət və etimad kimi

qiymətləndirilər, eyni zamanda, onu öz işini ən yüksək səviyyədə görməyə ruhlandırır və mənəvi məsuliyyətini daha da artırmağa bilər. Bəzən uzun çəkən görüşlər zamanı adi jestlər, məsələn, xarici nümayəndələri qəbul edən yüksək mənsəb sahibinin saatına baxması, qeyd dəftərcəsini örtməsi və ya qarşısında olan digər əşyaları (çay stəkanını və s.) özündən bir qədər də uzaqlaşdırması görüşün tezliklə yekunlaşacağına bir işarə sayılır. Bu da yorğun tərcüməçini öz işini başa çatdırmaq üçün tükənməkdə olan qüvvəsini səfərbər etməyə ruhlandırır. Tərcüməçinin özünün istifadə etdiyi qeyri-verbal vasitələr də tərcümə prosesinə müəyyən dərəcədə yardımçı olar: misal üçün, sinxron tərcümə zamanı cihazlarda (mikrofonda, qulaqcıqlarda) baş verən nasazlıq işin gedişində bildirməkdən ötrə tərcüməçi texniki işçilərlə jest və əl hərəkətləri ilə əlaqə saxlaya bilər. Hər dəfə ardıcıl tərcümə zamanı hansısa anlayışın, terminin tərcümə dilində ifadə edilməsində çətinlik çəkən tərcüməçiyə onu dinləyənlər əməkdaşlıq əlaməti olaraq əl tutur. Köməyə ehtiyacı dinləyicilər heç dilmanc ağzını açmamışdan onun üzündəki, xüsusən gözlərindəki axtarış həyəcanı ifadə edən baxışdan duyurlar. Bəzən xarici nümayəndələrlə onların mənsəb olduqları mədəniyyətin xırdalıqlarını bilmədən hansı məsafədə durub danışmağın məqbul sayıldığını ayırd etmək çətinlikdir. Belə ki, konfrans, seminar və digər görüşlərdə istifadə olunan müxtəlif texniki vasitələr, əyani vəsaitlər, kompüter proqramlarının köməyi ilə yaradılmış slaydların, rəsmlərin, əşyaların nümayiş etdirilməsi də tərcüməçinin deyilən fikri daha tez tutmasına imkan yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman əyani məlumatı nəzərdən keçirməyə çox da əludə olmaq və bununla da arxasını dinləyicilərə çevirib tərcümə etmək də məqbul sayılmır. Daim başı aşağı salıb qeydləri oxumaq da yaxşı deyil. Çünki dilmanc ardıcıl tərcümənin gedişində gözlə əlaqədən də bir ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz rəsm, qrafik və digər təsvirlərin yazılı tərcümədə də fikri konkretləşdir-

məkdə böyük əhəmiyyəti olur. Onları nəzərdən keçirməklə tərcüməçi müəyyən anlayışlar haqqında təsəvvür əldə edir. Şeir tərcüməsi zamanı sözlərin mənası ilə yanaşı, qafiyələr, heca düzümü, söz sırası, səslərin təqlidi və s. özündə müəyyən yük daşıdığından tərcüməçi üçün qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox hallarda bunun sayəsində şairlər oxucuda bəhs etdikləri mövzu ilə bağlı müəyyən təsəvvür yaratmağa müvəffəq olurlar. Tərcüməçi bunu mütləq duymalıdır. Orijinal mətnin arxitekturası nəzərə alınmalıdır. Dram əsərlərinin mütərcimləri də məhz personajların hərəkətlərini, hansı məqamda hansı jestlərdən istifadə edəcəyini tərcümə prosesində öz xəyalında canlandırma bilməlidir. Dublyaj tərcüməsi də məhz hərəkətlərlə, jestlərlə, üzdəki ifadələrlə tərcümə olunmuş mətnin uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qeyri-verbal ünsiyyətin fikri konkretləşdirmək, təsdiq və ya inkar etmək, istiqamətləndirmək, fikri bir daha əyani olaraq təkrar etmək və ya əvəz etmək kimi dilə yardımçı funksiyaları nəzərə alınmalıdır. Tərcüməçi səriştəsi üçün tərcüməçinin işçi dilləri, tərcümə etdiyi sahəni və tərcümə texnikasını mükəmməl bilməsilə yanaşı, bir sıra zəruri vərdiş və bacarıqları, o cümlədən işin sürətli və keyfiyyətli olmasından ötrə qeyri-verbal ünsiyyəti anlamaq bacarığını mənimsəməsinin də zəruri olduğunu görürük.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. Qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinə aid Azərbaycan mədəniyyətinə xas bir neçə misal çəkin. Bunlardan hansını tərcümədə nəzərə almağa olduğunuzu söyləyin.

2. İnsanların geyimi onlar haqqında məlumat verir və müəyyən rəy yaradır. Ayrı-ayrı peşə

sahələrində qeyri-verbal ünsiyyətin bu forması işin keyfiyyətinə az və ya çox dərəcədə təsir edir. Məhkəmə tərcüməsinə həsr olunmuş kitabda da tərcüməçinin geyimi məsələsinə xüsusi yer ayrılmışdır. Həmin hissəni dilimizə tərcümə edib geyimin nə üçün bu sahədə əhəmiyyətli olduğunu əsaslandırın.

“The interpreter should dress soberly. For the women, do not get into the slit skirt, see-through blouse routine. Forget loads of bangle jewelry. Forget short skirts, no matter what is currently fashionable. Forget the Venus’s flytrap look, it does not fit on your agenda. Your agenda is to get from the other participants the conditions you need to work effectively: if you look like a bimbo, you will get bimbo conditions rather than interpreter conditions. For the men, decent grooming, a decent suit and tie, and a crisp shirt, professionally laundered project the look you want. The image the interpreter wishes to project is that of someone serious, who has interpreting and only interpreting on her mind, and who has taken the care to come in looking neat and only interpreting on her mind, and who has taken the care to come in looking neat and well-groomed. Slobovia has no place here. Your look should convey the reality of your competence. Outside of court, at the jail or prison, for example, try to dress simply but well...” (9, 71-72).

3. Konfrans tərcüməçiliyində yeni texnologiyalardan istifadə üzrə qaydada hansı qeyri-dil ünsiyyət vasitələrinin rolu vurğulanmışdır?

He [a conference interpreter] has to

- listen to the speaker and observe the non-verbal signals of his message, as well as the reactions he

arouses among and between the recipients of that message;

- ... establish eye-contact with his audience, using gestures where appropriate, to make sure that the message has been received.

Code

For interpreters, one of the fundamental rules in standard ISO 2603 is a direct view of the room. If they follow a debate on a screen, however good the picture and sound, they are deprived of the general non-verbal context which enables them to carry out their task. This is what justifies their critical attitude towards video-conferencing; there are also arguments relating to health and quality. For an exception to be made, the following conditions need to be fulfilled:

... the Interpreters must have high-definition picture, synchronized with the sound, of a quality which makes it possible to distinguish clearly the facial expressions and gestures of the speakers and participants.

In view of the specific constraints of video-conferencing (the loss of non-verbal information, eye fatigue caused by the screens, the absence of daylight, the extra concentration and stress, etc.), the interpreters should not have to work more than two hours a day (88).

5. KEYFİYYƏTLİ TƏRCÜMƏ ÜÇÜN HAZIRLIQ VƏ YA TƏRCÜMƏ SİFARİŞİNİN QƏBUL OLUNMASININ DİGƏR TEXNİKİ ASPEKTLƏRİ

İndiyədək bəhs etdiyimiz bütün məsələlərin müvafiqiyyətli həlli bir məqsədə - keyfiyyətli tərcümənin təmin olunmasına xidmət edir. Keyfiyyətin açarı isə işə hazırlıqdadır.

Dilmanın növbəti tapşırığa hazırlığı necə təşkil olunmalıdır?

Tərcüməçi tədbirin gündəliyindən xəbərdar olan kimi eyni və ya oxşar mövzuda olan materialları nəzərdən keçirə bilər. Çox işlənən terminlərin siyahısını tutub, özü üçün sözlük yarada bilər. Ən əsası isə bu zaman söhbətin nədən getdiyini və kontekstin nədən ibarət olduğunu bilməklə, dilman prosədə özünü bixəbər hiss etmir, hadisələr arasında əlaqəni vaxtında duyur. Dilman əvvəlki təqdimatların lent yazısını əldə edib qulaq asmaqla qarşıdan gələn görüş üçün məşqi özünə adət edə bilər. Portuqal dilində təxminən min saatlıq sinxron tərcümə təcrübəsi olan C. Henri Fillips adlı mütəxəssisin öz tərcümeyi-halında hazırlığa ayırdığı diqqət məhz mütərcimliyi özünə peşə seçən hər bir şəxsə gərəкли məsləhətdir (63).

Yazılı tərcüməyə hazırlıq necə gedir?

Yazılı tərcümə üçün sifarişi qəbul edərkən mütərcim çeviriləcək mətnin mövzusu və tərcüməyə verilən müddət haqqında dərhal məlumatlandırılmalıdır. Həm də tərcümədən nə məqsədlə istifadə olunacağı barədə də mütərcimə müəyyən təsəvvür olmalıdır ki, ondan hansı keyfiyyətə malik iş tələb olunduğunu əvvəlcədən bilsin. Belə ki, tərcümənin məqsədindən asılı olaraq onun keyfiyyəti də dəyişir. Bundan asılı olaraq tərcümənin adətən iki növü haqqında danışılır: 1) Məlumat məqsədli tərcümə; 2) Çap məqsədli tərcümə. Birinciyə misal olaraq, müəyyən layihə-

lərin iştirakçısı kimi ölkəmizə gəlmiş xarici mütəxəssisi məlumatlandırmaq üçün müəyyən sənədlərin, o cümlədən hesabatların xarici dilə tərcüməsini, eləcə də həmin mütəxəssisin yazdığı sənədlərin dilimizə tərcüməsini göstərmək olar. Burada məqsəd iştirak edən tərəfləri məlumatlandırmaq olduğundan tərcümədə cüzi səhvlər mümkündür. İkinci halda isə tərcümə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulduğundan ciddi redaktə məsələsi ortaya çıxır. Əgər sifariş və ona qoyulan tələblər mütərcimi qane edirsə, onunla sifarişçi arasında razılaşma imzalanır. Razılaşma imzalanmamışdan tərcüməçi məxəz dildəki mətni əldə edib, onun məhz tərcümə üçün sifariş edilmiş material olduğunu və onun qeyd edilmiş mövzuya uyğunluğunu dəqiqləşdirməlidir. Əgər material faks, elektron, poçt, yaxud kuryerlə göndərilərsə, tərcüməçi materialı alması barədə sifarişçiyə məlumat verməli və bundan sonra işə başlamalıdır.

Tərcüməçinin iş şəraiti necə olmalıdır?

Tərcüməçinin işə başlaması üçün onun iş şəraitinin təşkili tələb olunur. Aydın ki, hazırkı dövrdə yazı makinası və ya əllə yazılmış mətnlər artıq məqbul sayılmır. Bu, iri həcmli materialın tərcüməsində vaxt itkisindən başqa heç nə verə bilməz. Odur ki, işə başlayarkən tərcüməçi ilk növbədə ona lazımlı vasitələrin əli altında olmasını təmin etməlidir. Bu halda hər şeydən çox kompüterdən istifadə nəzərdə tutulur. Daha sonra tərcüməçinin işin gedişində tez-tez müraciət etdiyi mənbələr (lüğətlər, kitab formasında, ya da elektron variantı) gəlir. Məxəz mətnin mövzusunda asılı olaraq sahə üzrə terminoloji lüğətlər, digər məlumat kitabları və ensiklopedik mənbələr peşəkar tərcüməçilərin kitabxanasının əsasını təşkil edir.

Bir sıra terminoloji problemlərin həlli belə məlumat mənbələrində tapılır. Lakin yeni yaranmış bir çox məfhumların adlarına ilk dəfə rast gəlinəndə onların hədəf dildə ifadəsində qarşıya çıxan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün mütərcim sifarişçi ilə əlaqə saxlamağa,

məxfilik prinsipini pozmaq şərt ilə həmin sahə üzrə tanış mütəxəssislərin köməyinə də üz tutmağa səy göstərməlidir. Sifarişçi mütərcimi yeni terminlərlə, terminlərin sözlüyü ilə təmin edər, hətta ona hədəf dildə yeni termin yaratmaq imkanı da təklif edə bilər.

Mütərcim məxəz mətni əldə etdikdən və bu barədə sifarişçini məlumatlandırdıqdan sonra dərhal işə başlayır. O, ilk növbədə materiala yaxından tanış olur, söhbətin bilavasitə nədən getdiyini, konteksti təsəvvür etməkdən ötəri mətni diqqətlə oxuyur, rast gəldiyi naməlum leksik vahidləri qeyd edir, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, lüğətdən və digər mənbələrdən onların mənasını tapır, yalnız bundan sonra mətnin faktiki tərcüməsinə keçir.

Yazılı tərcümə heç də əl ilə yazılmış hədəf mətn deyil. İndi sifarişçi əllə yazılmış mətni qəbul etmir. Görülən işlərin həcmi də buna yol vermir. Başqa sözlə, kompütersiz keçinmək mümkün deyil. Tərcümə kompüterdə yığılarkən tez-tez yaddaşda saxlanılır, imkan daxilində ayrıca diskə, ya da fləşə köçürülür. Çünki işin gedişində kompüter korlanır, elektrik cərəyanında fasilələr olur, bununla da yazılmış mətni itirmək təhlükəsi ortaya çıxır. Tərcüməni digər bir yerdə və sağlam kompüterdə davam etdirmək üçün onun vaxtaşırı köçürülməsi məsləhətdir. Tərcümə kompüterdə yığılıb qurtardıqdan dərhal sonra sifarişçiyə göndərilir, çünki istər-istəməz onda müəyyən kompüter xətalrı və digər səhvlərin olması mümkündür. Əgər işin təhvil verilməsinə hələ müəyyən vaxt qalmışsa, onda müəyyən müddətə mətni kənara qoymaq gərəkdir. İxtiyarımızda olan vaxtdan asılı olaraq fasilə bir neçə saat və ya 1-2 gün ola bilər. Bundan sonra mətni yeni gözlə bir daha başdan ayağadək nəzərdən keçirmək lazımdır. Belə etdikdə tərcüməçi işin gedişində diqqətdən yayınan cəhətləri daha tez görür. Tərcümənin yenidən nəzərdən keçirilməsi mətnin təhsisi və redaktəsi kimi də başa düşülə bilər.

Tərcümənin mərhələlər üzrə yerinə yetirilməsi barədə bir sıra mənbələrdə maraqlı tövsiyələrə rast gəlinir. Bunlara aşağıdakılar daxildir: tərcümə ediləcək mətni oxumaq; tərcümə olunacaq mövzunu araşdırmaq; mətni tərcümə etmək; tərcüməni ən azı 48 saat kənara qoymaq; tərcüməni yoxlamaq, nəzərdən keçirmək və redaktə etmək məqsədilə yenidən oxuyub başa çıxmaq.

Yalnız bu beş mərhələ başa çatdıqdan sonra işin tamamlanması haqqında danışmaq mümkündür. Hazır məhsulu tərcüməçi elektron poçt, faks yaxud ayrı bir şəkildə sifarişçiyə göndərə bilər. Elektron poçtla göndərilən mətnin həcmi onun qoşma şəklində ötürülməsinə imkan verməlidir. İrihəcmli materialı göndərərkən bunu ardıcıl şəkildə bir neçə faylda yerləşdirmək olar. Bu zaman internetin işi daha sürətlə yerinə yetirməsi üçün mətnin genişləndiyini də faylın adında qeyd etmək lazımdır. Məsələn; “.doc” - MS Word document, “.rtf” - RTF (Rich Text Format) document, “.txt” - text faylları üçün.

Sənədi göndərdikdən sonra tərcüməçi sifarişçi ilə əlaqə saxlayır, işi hansı şəkildə və nə vaxt təhvil verdiyi barədə onu məlumatlandırır. Eyni zamanda, sifarişçi işi təhvil götürdüyünü təsdiqləyir, orada anlaşılmazlığın olub-olmamasını yəqinləşdirir.

Keyfiyyətli iş görəən tərcüməçi əməyinin haqqını gördüyü iş səviyyəsində tələb edir. Mütərcim sifarişçi ilə haqqın ödənməsi barədə razılaşmadıqda, müəyyən səbəblərə görə işdən imtina etdikdə, yaxud sifarişçi onunla düzgün davranmadıqda da etik qaydalar gözlənilməlidir. Əgər mütərcimə qarşı haqsızlıq olarsa, o, münasibətləri aydınlaşdırmaqla yanaşı, həmkarlarını da belə vəziyyətdən xəbərdar etməlidir ki, eyni hadisə onların da başına gəlməsin. Çünki eyni bir sifarişçinin öz mənafeyinə uyğun olaraq bir neçə tərcüməçiyə müraciət etməsi ehtimal olunur. Həmrəylik,

vahid peşə birliklərində iştirak onların köməyinə gələ bilər. Hər bir mütərcim tərcümə biznesindən xəbərdar olmalıdır.

Mövzuya aid tapşırıqlar:

1. Tərcümə prosesinin mərhələlərindən bəhs edən sitatı oxuyun və burada hansı yaradıcılıq elementlərini müşahidə etdiyinizi söyləyin.
2. Təcrübəli korrektor və redaktorların kitabın sonundakı «Əlavələr» bölümündə verilmiş məsləhətlərini (94) oxuyun və bunlardan hansıların sizin üçün yeni, lakin vacib olduğunu deyin. Hər bir məsləhətin əhəmiyyətini izah edin.

Translating a play is an act of Hubris, with Nemesis waiting in the wings. After nearly 30 years, I still open no dictionary before I have not only read but lived with a text, perhaps for months or even years. Reading is a painfully acquired skill, as important to a translator as working drawings are to an architect. I first try to get an overall impression of the style, idiom, themes and attitude – in Brecht's word, the 'Gestus' of the play as a whole. I get to know the characters. Who are they, how do they relate to each other and us, the audience, who are strangers to them? How important is each character to the action – when on the stage or off? How important is the subtext? Is what the characters say or do always to be taken at face value? (25, 38)

5.1. TƏRCÜMƏÇİNİN İSTİNAD ETDİYİ MƏNBƏLƏR

Əvvəldə yazılı tərcüməyə hazırlıqdan danışarkən mütərcimin istinad mənbələri məsələsinə də toxunduq. Ümumiyyətlə, yazılı tərcümədə mütərcimin istinad, məlumat mənbələri canlı və cansız kimi iki qrupa bölünür. «Canlı mənbə» dedikdə tərcüməçinin istinad etdiyi insanları nəzərdə tuturuq. Qarşıya çıxan problemlərlə əlaqədar həmkarlara, aidiyyətli sahə üzrə mütəxəssislərə, universitet professorlarına müraciət etmək mümkündür. Ən yaxşısı isə sifarişçi və ya müəlliflə, sonra isə oxucu ilə əlaqə yaratmaqdır. Biz bundan tərcümədə əməkdaşlıqdan danışarkən bəhs etmişdik. Bu cür problemləri kənar şəxslərlə müzakirə etdikdə məxfilik prinsipinə əməl olunmasını bir daha xatırlatmaq lazımdır. Məxəz dildəki naməlum söz və ifadələri lüğət (30) və digər yazılı mənbələrdən tapmaq mümkün olmadıqda dil daşıyıcılarına müraciət ən yaxşı çıxış yoludur. C.Hendrinin (Hendry, J.F.) orijinal bir məsləhəti də müəyyən məqamlarda ağılabatan nəticələr verə bilər: «...bir məqamı da yadda saxlamaq lazımdır ki, ən qeyri-adi vəziyyətlər, yəni bütün məlumat mənbələri tükəndiyi hallar istisna olmaqla, məsləhət və ya naməlum söz üçün həmkarlara müraciət edilmir, mütərcim öz mühakiməsinin ümidinə qalır. Ola bilər ki, bir müddətdən sonra həmkarlar özləri kömək almaq məqsədilə sənə müraciət etsin» (15, 74).

Yazılı tərcüməyə başlamazdan əvvəl mövzu ilə bağlı müəyyən məlumat toplamaq lazımdır. Onun əsasında mütərcim terminlər sözlüyünü tərtib edir və eyni zamanda kontekstdən xəbərdar olur. Buna görə o, müəyyən mənbələrə müraciət edir. Ottava Universitetinin professoru Vilyam Məlkəm (William Malcom) məlumat mənbələrindən danışarkən onları üç qrupa bölür: 1) Eyni mövzudan bəhs

edən, eyni mətn tipinə malik, eyni janrdə yazılmış mətnlər; 2) Eyni məsələyə həsr olunmuş, amma müxtəlif janrlarda olan müqayisəli mətnlər; 3) Məlumat xarakterli sənədlər – ensiklopediya, ikidilli sorğu kitablarındakı mətnlər. Məlumatlanmağın bir yolu da həmin mövzu haqqında yazılanlarla tanış olmaqdır.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. Teatr tərcüməsi üzrə tənqidçi Antoni Vivisin tərcüməçinin istinad mənbələri barədə dediklərini dilimizə çevirin və özünüzün bu vasitələrin hansılarından istifadə etdiyinizi danışın.

Reference books are essential tools for translators, who are expected to be multi-informed. Despite having access to the excellent library at UEA, I try to keep a good stock of reference books at home. Good dictionaries - American ones as well as German-English, German-German and Dudens – are vital. I often use a thesaurus, after worrying at a word or phrase without one. I regularly consult the Penguin Dictionary of Proverbs, sometimes Brewer's Phrase and Fable, quite often the Bible in the Authorized King James's Version. (27, 38).

2. Lüğətlərin müxtəlif növləri haqqında internetdən material tapıb öyrənin. Bu qiraətiniz sizə hansı yeni məlumatı verdi?

5.2. MAŞIN TƏRCÜMƏSİ

Tərcüməçinin iş şəraitindən bəhs edərkən hazırda kompütersiz keçinməyin mümkün olmadığını vurğulamışdıq. Kompüter tərcüməçinin həm iş aləti, həm də istinad

etdiyi mənbələrin mənbəyi hesab edilir. Mənbələrin mənbəyi dedikdə, kompüter proqramlarının kompüterin yaddaşında, arxivində saxlanmasını nəzərdə tuturuq. Bir çox hallarda qeyri-mütəxəssislər kompüterlə tərcümə proqramları ilə maşın tərcüməsini qarışdırır. Buna görə də onları fərqləndirməyi lazım bilirik.

Maşın tərcüməsinin gələcəkdə dilmancın və ya tərcüməçinin əməyini əvəz edib-ətməyəcəyi ilə bağlı bir sıra mülahizələr mövcuddur:

Maşın tərcüməsinin əleyhdarlarının fikrinə, dil çox incə və mürəkkəb olduğundan kompüterin onu 100 faiz anlayıb tərcümə etməsi mümkün deyil. Dil ünsiyyəti dildən başqa, həm də qeyri-verbal məsələləri, o cümlədən bədən üzvlərinin hərəkəti, vəziyyətilə bağlı ünsiyyəti, intonasiya və konteksti, mədəni ünsürlərin təsirlərini özündə ehtiva edir. Bu baxımdan da kompüterin belə incəlikləri yerinə yetirə biləcəyi şübhə doğurur.

Maşın tərcüməsinin gələcəyinə əminliklə yanaşanlar isə belə bir arqumentlə çıxış edə bilərlər ki, nə qədər mürəkkəb olsa da, beyin bir çox hərəkətləri icra etməyə qadir olduğundan onu gələcəkdə tam şəkildə öyrənilib onun funksiyalarını maşının fəaliyyətində təkrarlamaq mümkün olacaq. Hazırda kompüterdə yığılmış mətni səsləndirmək mümkündürsə, gələcəkdə daha mürəkkəb əməliyyatların həyata keçirilməsi də mümkün olacaq.

Hələlikse maşın tərcüməsi ənənəvi tərcüməni mükəmməl surətdə əvəz etməyə qadir deyil. Hazırkı maşın tərcüməsində insan maşına yardımçı olur. «Kompüter vasitəsilə tərcümə alətləri» (Computer-Assisted Translation Tools) adlanan kompüter proqramları isə tərcümə prosesində insana yardımçıdır.

Bugün maşın tərcüməsindən konkret olaraq bir sıra məqsədlərlə istifadə etmək mümkündür. Məsələn, irihəcmli materialların məğzinin tərcüməsində sifarişçi maşının tərcüməsinin ümumi məzmununu nəzərdən keçirdikdən

sonra həmin materialın öz məqsədinə yararlı olub-olmamasını qərara ala bilər. Bu zaman lazım gəldikdə orijinal artıq ənənəvi qayda ilə keyfiyyətli tərcümə üçün mütəxəssisə verilir. Tərcümənin bu növündən Kanada, Hindistan kimi ikidilli ölkələrdə hava haqqında məlumatın tərcüməsində istifadə olunur. Bu zaman maşın müəyyən olunmuş konkret, hər gün təkrarlanan lüğət və qrammatik strukturlar çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Alta Vista-nın Babel Fish proqramı maşın tərcüməsinə misal ola bilər.

Kompüter tərcüməsi proqramlarına ingiliscə qısaca olaraq "CAT Tools" da deyilir. Onlara «LogiTerm», «Termium», «the GDT» və başqa proqramları misal göstərmək olar. «LogiTerm Web» hərtərəfli axtarış alətidir. Onun köməyi ilə terminoloji məlumatları yaratmaq və genişləndirmək olar. Bu alət vasitəsilə tərcümə edilmiş sənədlərin ikidilli variantlarını yaratmaq və onlara müraciət etmək asandır. Yeni bir mətni tərcümə etməmişdən əvvəl artıq onun kompüterin yaddaşında olub-olmamasını yoxlamaq üçün «LogiTerm Web»-dən istifadə edirlər.

«Termium» ingilis-fransız və ispan dillərində 3 milyon-dan artıq termini və təriflərilə birlikdə adları, kontekstləri, nümunələri əhatə edən elektron lüğətdir. Buradakı terminlər informatika, biznes, idarəçilik, dəqiq elmlər və texnika, kənd təsərrüfatı, səhiyyə, nəqliyyat sahələrinə aiddir.

Göründüyü kimi, informatika texnologiyaları hər bir sahədə olduğu kimi, tərcümə sahəsinə də getdikcə daha çox sirayət etməyə başlamışdır. Bugün yuxarıda bəhs edilmiş kompüter proqramlarını bilmədən böyük şirkətlərin irihəcmli materiallarını tərcümə edib çatdırmaq qeyri-mümkündür. Bunun üçün tərcüməçilər kompüterin ən çox istifadə olunan Microsoft Word, XP, Excell, Power Point kimi proqramlarından baş çıxara bilməlidir, çünki gündəlik fəaliyyətdə artıq bunlarsız keçinmək mümkün deyil. Bu proqramlar içində ən çox yayılmış və demək olar ki, əksəriyyətin istifadə etdiyi Microsoft Word-dən tərcümə-

çinin yararlanma imkanlarını nəzərdən keçirmək yerinə düşərdi (31).

5.3. TƏRCÜMƏÇİNİN KOMPÜTERDƏN İSTİFADƏ İMKANLARI

İnsan həyatının və fəaliyyətinin bütün sahələrinə sirayət edən texnika bizi özündən asılı vəziyyətə salsada, bəşəriyyətin inkişafı üçün yeni perspektivlər açır. Bu baxımdan kompüterlərdən istifadənin getdikcə daha çox peşələri əhatə etməsini misal çəkmək kifayətdir. Artıq XXI əsrin başlanğıcında tərcümə sahəsinin keyfiyyəti və sürətli irəliləyişini kompüterlərsiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

Tərcüməçi kompüter texnikasından hansı hallarda istifadə edir və faydalanır?

Dünyada gedən inteqrasiya prosesi geniş informasiya mübadiləsi ilə müşayiət olunduğu bir dövrdə böyük həcmli informativ tərcüməyə tələbat artır. Artıq sifarişçilər tərcüməni əlyazması ilə qəbul etmək qaydasını unutmaq üzrədirlər. Mətnlərin makina ilə çapı keçmiş qalmışdır. İndi təkcə yazılı mətnlərin kompüterdə yığılması deyil, həm də yüksək keyfiyyətdən, tələb olunan forma və ölçülərə uyğun yığılmasından gədir. İndi kompüter tərcüməçi üçün yazı makinasını əvəz edir və onunla müqayisədə özünün nəhəng üstünlüklərilə bir çox prosesləri sürətləndirir. Bununla da tərcüməçi xeyli miqdarda vaxta qənaət etmiş olur. Artıq yazıda müəyyən səhvi, cursor vasitəsilə geriye qayıdıb, asanlıqla pozub düzəltmək mümkündür. Təkrar söz və ifadələri, cümlələri və ya mətn parçalarını yenidən yazmağa daha ehtiyac olmur. Belə ki, mətnin təkrar olunacaq hissəsini artıq mövcud olan yerdən yaddaşına yazıb, istənilən zaman mətnin istənilən yerinə yapışdırmaq olur. Tərcüməçi işin gedişində mətnin tələb olunan yerinə çox

sürətlə qayıda bilir. Məsələn, «ctrl» və «home» düymələrini eyni zamanda basmaqla (ctrl+home) mətnin lap əvvəlinə, «ctrl» və «end» düymələrini basmaqla (ctrl+end) isə sonuna qayıtmaq mümkündür. Tərcümə mətnini birbaşa kompüterə yığarkən asanlıqla bir dildən başqa dilə keçmək, istənilən ölçülü və formalı şriflərdən istifadə etmək olur. Orijinaldakı cədvəlləri, qrafik və fiqurları, şəkilləri asanlıqla mətnə daxil etmək, müxtəlif rəngləri seçmək, başlıqları ayırmaq və s. imkanlar tərcümənin formasının onun məzmunu ilə vəhdət təşkil etməsinə şərait yaradır. Tərcüməçi kompüterin köməyi ilə məndəki istənilən sözü bir an içində tapıb dəyişə bilir. Məndə olan orfoqrafik və qrammatik səhvlərin çoxu avtomatik olaraq düzəlir. İzləli «Thesaurus» lüğətinin köməyi ilə hər hansı bir sözün sinonimlərini tapmaq və həmin sözü daha müvafiq leksik vahidə əvəz etmək bir elə də vaxt aparmır. Ekranda bir mətni ikiyə bölmək şərti ilə orijinal oxuya-oxuya tərcüməçi mətnin digər yarısında öz tərcüməsini yığmaq imkanına malikdir. Kompüterdə tərcüməçi yığdığı mətnin həcmi, oradakı işarələrin, sözlərin, paraqrafların, sətirlərin sayını dəqiq öyrənə bilir. Tanış olmayan sözləri kompüterin yaddaşına daxil edilmiş proqramların tərkibindəki lüğətlərdən, xüsusilə də müxtəlif terminlər bankından sürətlə tapmaq həm işi tezləşdirir, həm də terminlərin istifadəsində vahidlik prinsipinə əməl olunmasına kömək edir. Tərcüməçi öz işini müxtəlif tərcümə proqramları, yəni maşın tərcüməsilə də müqayisə edə bilər. Böyük həcmli mətnləri disketlərə yığmaqla tərcüməçi öz məhsulunu istənilən məkana çatdırmaq imkanı qazanır. Bundan əlavə, hazır tərcümə qısa zaman kəsiyində internet vasitəsilə istənilən ünvana «məktuba qoşma» (“Attachment”) şəklində göndərilir. Artıq böyük məsafələr qət etməyə və ya poçta üz tutmağa ehtiyac qalmır. Tərcüməçi internetin köməyi ilə onu maraqlandıran bir çox suallara cavab tapır. Deməli, o, kompüterdən həm də bir bilik mənbəyi kimi istifadə edir; öz həmkarları ilə əlaqə

saxlamaqla, onların internet saytlarına daxil etdikləri fikirlərlə tanış olmaqla, ixtisas sahəsindəki yeni məlumatları əldə edir. Peşəkar səviyyəsini mütəmadi olaraq artıran tərcüməçi üçün kompüter vasitəsilə sifarişlər almaq, iş yerləri tapmaq, müəyyən konfranslara, seminarlara dəvət olunmaq imkanları yaranır.

Yuxarıda deyilənlər tərcümə fəaliyyətində kompüterin gətirdiyə əvəzolunmaz bir vasitəyə çevrildiyini sübut edir. Nəticədə, tərcüməçi hazırlığında kompüter vərdişlərinə dərinlən yiyələnmək və bu sahədə bilikləri daim təkmilləşdirmək bir zərurət olaraq ortaya çıxır.

Mövzuya aid tapşırıqlar:

Bir səhifəlik bir tərcümə işinizi kompüterdə yığın və sonra hansı əməliyyatlardan istifadə etdiyinizi söyləyin.

Kitabın mündəricatındakı mövzulardan birini seçib internetdən onun haqqında ingiliscə material tapıb oxuyun. Həmin mətnin sizə kitabdan əlavə hansı məlumatı və ya bilginə verdiyini söyləyin.

6. TƏRCÜMƏ PEŞƏSİNİN ƏHATƏ DAİRƏSİ

Tərcüməçinin istinad etdiyi mənbələr, əməl etdiyi etik qaydalar, çalışdığı sahələrdən göründüyü kimi, onun fəaliyyət dairəsi çox genişdir. Ayrı-ayrı sahələr inkişaf edib təşəkkül tapdıqca həmin sahələrin fərqli dildə danışan mütəxəssisləri arasında ünsiyyət intensivləşir, geniş informasiya mübadiləsinə zərurət yaranır. Bu prosesləri təmin etmək üçün tərcüməyə ehtiyac artır. Nəticədə tərcümə bazarında tələblər günbəgün artır və sürətlə dəyişir. Belə ki, bu gün qloballaşma problemi ilə bağlı seminara dilmanlıq edən şəxs sabah, ola bilsin ki, dinə həsr edilmiş beynəlxalq konfransa sinxronçu kimi dəvət alsın. Hazırda tərcüməçilik etmək bir sahədən o birinə problemsiz keçid bacarığı, çeviklik tələb edir. Həm də bugün ayrıca bir sahənin özünü digər sahələrdən təcrid edilmiş şəkildə təsəvvür etmək mümkün deyil. Biz bu cür maraqlı məqamların şahidi olmuşuq. Məsələn, 1998-ci ildə Təhsil Nazirliyinin texniki peşə məktəblərinin inkişafına aid təşkil etdiyi beynəlxalq seminarda məruzəçilər kənd təsərrüfatı ilə bağlı bir çox termin və sözlər işlətdilər ki, bu da təhsil sahəsində çalışan mütərcimin kənd təsərrüfatı terminlərindən də xəbərdar olması zərurətini ortaya çıxardı. Yaxud həmin illərdə Zaqafqaziya xalqlarının tarixinə dair dərslərin yazılması ideyasını dəstəkləyən Avropa Şurası seminarlarından birində Azərbaycan tarixçilərindən biri ölkəmizin münbit torpaqlarının, zəngin sərvətlərinin daim yadelli işğalçıları cəlb etməsinə işarə edərək belə bir cümlə işlətməmişdi: Azərbaycan xalqı tarix boyu yadelli işğalçıların şikarına çevrilmişdir. Seminarın ikinci günü ingiliscə başa düşən yerli iştirakçılardan biri dilmanca onu diqqətlə izlədiyini bildirmiş və onun heç də tez-tez işlənməyən «şikar» (pray) sözünü ingiliscə necə asanlıqla tapıb dediyini alqışlamışdı. Qərribə təsadüflərdən biri isə yeniyetmə boksçuların

Azərbaycanda keçirilmiş Avropa çempionatının qonaqlarını qarşılayanlardan birinin Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin Prezidentinin fəaliyyətini qiymətləndirərkən atalar sözü işlədib, «Ot kökü üstə bitər» deyərək onu ölkənin o zamankı prezidenti olan atası ilə müqayisə etməsi olmuşdu. Praqmatik mətnlərdə atalar sözünə, obrazlı söz və ifadələrə, digər sahələrə aid terminlərə rast gəlinəndə kimi, bədii mətnlərdə də praqmatik mətnlərə xas elementlər mövcuddur. Məsələn, Ə.Pəhləvanın «Bakılı Nobel» adlı tarixi romanını ingiliscəyə çevirərkən tarixi hadisələrin (erməni-müsəlman qırğını, sovet hakimiyyətinin qurulması və s.) geniş təsviri, o cümlədən bədii əsərlərə xas sevgi və vətəngə məhəbbət hisslərinin tərənnümü ilə yanaşı, neft istehsalı ilə bağlı geniş faktların verilməsi, dini ocaq və pirlərin kəramətindən bəhs olunması, aşura ayınının, məhkəmə prosesinin, baharın gəlişinin təsviri, «Dədə Qorqud» dastanının bir boyuna, xalq təbabətinə istinad edilməsi mütərcimdən hüquq, din, tibb və neftlə bağlı terminlər və bunların arxasında duran anlayışları da bilmək və yerli-yerində işlətmək bacarığı tələb etmişdir (23).

Əvvəldə dedik ki, tərcümənin əhatə dairəsi genişdir. Buna uyğun olaraq hər bir sahənin tərcüməsindən ayrıca bəhs etmək zərurəti meydana çıxır. Məsələn, siyasi tərcümə, texniki tərcümə, hüquqi tərcümə, o cümlədən məhkəmə tərcüməsi, inzibati tərcümə, dini tərcümə, iqtisadi tərcümə, maliyyə, təhsil, tibb sahələri üzrə tərcümələr, ədəbi tərcümə və s. Bu tərcümə növləri məxəz mətnin mövzusunə uyğun olaraq təsnif edilir. Bunlardan bir neçəsi haqqında qısa məlumat bədii tərcümə və praqmatik (informativ) tərcümə baxımından apardığımız bölgüyə daxil edilmişdir.

Mövzuya aid tapşırıq

1. Aşağıdakı mətni ingilis dilinə tərcümə edin. Mətnin və onun tərcüməsinin növünü müəyyənləşdirin.

6. TƏRCÜMƏ PEŞƏSİNİN ƏHATƏ DAİRƏSİ

Tərcüməçinin istinad etdiyi mənbələr, əməl etdiyi etik qaydalar, çalışdığı sahələrdən göründüyü kimi, onun fəaliyyət dairəsi çox genişdir. Ayrı-ayrı sahələr inkişaf edib təşəkkül tapdıqca həmin sahələrin fərqli dildə danışan mütəxəssisləri arasında ünsiyyət intensivləşir, geniş informasiya mübadiləsinə zərurət yaranır. Bu prosesləri təmin etmək üçün tərcüməyə ehtiyac artır. Nəticədə tərcümə bazarında tələblər günbəgün artır və sürətlə dəyişir. Belə ki, bu gün qloballaşma problemi ilə bağlı seminara dilmanlıq edən şəxs sabah, ola bilsin ki, dinə həsr edilmiş beynəlxalq konfransa sinxronçu kimi dəvət alsın. Hazırda tərcüməçilik etmək bir sahədən o birinə problemsiz keçid bacarığı, çeviklik tələb edir. Həm də bugün ayrıca bir sahənin özünü digər sahələrdən təcrid edilmiş şəkildə təsəvvür etmək mümkün deyil. Biz bu cür maraqlı məqamların şahidi olmuşuq. Məsələn, 1998-ci ildə Təhsil Nazirliyinin texniki peşə məktəblərinin inkişafına aid təşkil etdiyi beynəlxalq seminarda məruzəçilər kənd təsərrüfatı ilə bağlı bir çox termin və sözlər işlətdilər ki, bu da təhsil sahəsində çalışan mütərcimin kənd təsərrüfatı terminlərindən də xəbərdar olması zərurətini ortaya çıxardı. Yaxud həmin illərdə Zaqafqaziya xalqlarının tarixinə dair dərslərin yazılması ideyasını dəstəkləyən Avropa Şurası seminarlarından birində Azərbaycan tarixçilərindən biri ölkəmizin münbit torpaqlarının, zəngin sərvətlərinin daim yadelli işğalçıları cəlb etməsinə işarə edərək belə bir cümlə işlətməmişdi: Azərbaycan xalqı tarix boyu yadelli işğalçıların şikarına çevrilmişdir. Seminarın ikinci günü ingiliscə başa düşən yerli iştirakçılardan biri dilmanca onu diqqətlə izlədiyini bildirmiş və onun heç də tez-tez işlənməyən «şikar» (pray) sözünü ingiliscə necə asanlıqla tapıb dediyini alqışlamışdı. Qərribə təsadüflərdən biri isə yeniyetmə boksçuların

Azərbaycanda keçirilmiş Avropa çempionatının qonaqlarını qarşılayanlardan birinin Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin Prezidentinin fəaliyyətini qiymətləndirərkən atalar sözü işlədib, «Ot kökü üstə bitər» deyərək onu ölkənin o zamankı prezidenti olan atası ilə müqayisə etməsi olmuşdu. Praqmatik mətnlərdə atalar sözü, obrazlı söz və ifadələrə, digər sahələrə aid terminlərə rast gəlinəndə kimi, bədii mətnlərdə də praqmatik mətnlərə xas elementlər mövcuddur. Məsələn, Ə.Pəhləvanın «Bakılı Nobel» adlı tarixi romanını ingiliscəyə çevirərkən tarixi hadisələrin (erməni-müsəlman qırğını, sovet hakimiyyətinin qurulması və s.) geniş təsviri, o cümlədən bədii əsərlərə xas sevgi və vətəna məhəbbət hisslərinin təəssürü ilə yanaşı, neft istehsalı ilə bağlı geniş faktların verilməsi, dini ocaq və pirlərin kəramətindən bəhs olunması, aşura ayınının, məhkəmə prosesinin, baharın gəlişinin təsviri, «Dədə Qorqud» dastanının bir boyuna, xalq təbabətinə istinad edilməsi mütərcimdən hüquq, din, tibb və neftlə bağlı terminlər və bunların arxasında duran anlayışları da bilmək və yerli-yerində işlətmək bacarığı tələb etmişdir (23).

Əvvəldə dedik ki, tərcümənin əhatə dairəsi genişdir. Buna uyğun olaraq hər bir sahənin tərcüməsindən ayrıca bəhs etmək zərurəti meydana çıxır. Məsələn, siyasi tərcümə, texniki tərcümə, hüquqi tərcümə, o cümlədən məhkəmə tərcüməsi, inzibati tərcümə, dini tərcümə, iqtisadi tərcümə, maliyyə, təhsil, tibb sahələri üzrə tərcümələr, ədəbi tərcümə və s. Bu tərcümə növləri məxəz mətnin mövzusunə uyğun olaraq təsnif edilir. Bunlardan bir neçəsi haqqında qısa məlumat bədii tərcümə və praqmatik (informativ) tərcümə baxımından apardığımız bölgüyə daxil edilmişdir.

Mövzuya aid tapşırıq

1. Aşağıdakı mətni ingilis dilinə tərcümə edin. Mətnin və onun tərcüməsinin növünü müəyyənləşdirin.

7. BƏDİİ VƏ PRAQMATİK TƏRCÜMƏ

7.1. BƏDİİ TƏRCÜMƏ

...Balaban sözü iki türk – «bala» və «ban» sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Adından bəlli olduğu kimi, bala – kiçik, xırda, zərrə, həzin, zərif və s. mənaları bildirir. Balaban sözünün ikinci hissəsi «ban» isə əski türkcədə səs, ün mənalarında işlədilib. Qədim yazılı abidələrimizdən olan «Kitabi Dədə Qorqud» (VII əsr) dastanında «ban» sözü ilə tez-tez rastlaşırıq:

Qulaq urub dinlədikcə ümmət görüklü,

Minarədən banlayanda fəqih görüklü.

Beləliklə, balabanın mənası «həzin səsi» alət kimi açılır.

Balaban haqqında respublikamızda «Balaban məktəbi» adlı ilk dərsləyi Ü.Hacıbəylinin redaktəsi ilə S.Abdul-səlimova hazırlamışdır.

Balabanın inkişafında Azərbaycan Dövlət tele-radio verilişləri şirkəti S.Rüstəmov adına xalq çalğı alətləri orkestrinin solisti, əməkdar artist Bəhruz Zeynalovun böyük xidmətləri olub (39, 35).

2.Orta məktəbin tarix dərslərlərindən birini açıb bir mövzu oxuyun. Burada tarixi faktların verilməsində tarix elminə xas terminlərdən savayı, daha hansı terminlərin işləndiyini deyin.

3. Amerika Birləşmiş Ştatları Prezidenti Barak Obamanın 2009-cu ildə Misirə səfəri zamanı söylədiyi nitqi (90) «Əlavələr» bölümündən oxuyun və onun tərcüməsi üçün mütərcimin hansı bilgilərə malik olmasının vacibliyini müəyyən edin.

Tərcümə prosesində iştirak edən nitqin formasına görə tərcümənin iki: şifahi və yazılı forması haqqında ətraflı bəhs etmişdik. Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi məlum olduğu kimi, tərcümənin digər təsnifatları da mövcuddur. Bunlardan ən çox rast gəldiyimiz təsnifat tərcümə materialının xarakteri və məxəz mətnin mövzusuna əsaslanır. Buna görə də əsasən bədii və praqmatik (informativ) tərcümə növlərini ayırd edirik. Bədii tərcüməyə (art translation) bədii əsərlərin, yəni insanın bədii təxəyyülünün məhsulu olan bədii ədəbiyyatın (hekayə, povest, roman, poeziya, dram əsərlərinin) tərcüməsi daxildir. Bədii ədəbiyyat estetik-koqnitiv (idraki) funksiya daşıyır. Bədii ədəbiyyatdakı fikirlər bədii şəkildə təqdim olunur. Zoologiya fənnində heyvanların ayrı-ayrı növləri, cinsləri, yaşayış tərzləri, yayıldığı coğrafi ərazi və sairədən bəhs olunur. Bədii ədəbiyyatda isə bunlar artıq hansısa rəmzə çevrilirlər. Məsələn, şir, pələng güc, qəhrəmanlıq rəmzi, bülbül nəغمəkarlıq rəmzi və s. Ola bilər ki, bu cür bədii obrazlar məxəz və hədəf dillərdə üst-üstə düşməsinlər. Məsələn, azərbaycanlılar üçün bayquş bədbəxtlik əlaməti olduğu halda, ingilislər ona müdriklik rəmzi kimi baxırlar. Eyni zamanda, bədii janrların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, ifadə tərzli olduğundan, onların tərcüməsi də bunları hədəf mətnində əks etdirməlidir. Bədii mətnlərin içərisində tərcümə üçün ən çətin olanı məhz poeziyadır. Məşhur dilçi Roman Yakobson vaxtilə poeziyanı hətta «tərcüməolunmaz» kimi xarakterizə etmişdir. Bu da onunla izah olunur ki, hər bir dilin şeirinə fərqli struktur, qafiya, ritm və s. poetik elementlər xasdır. Şeiri tərcümə edərkən

cyni məzmunu hədəf dildə ifadə etməkdən ötrü cyni yaxud oxşar poetik elementləri tapmaq çox zaman çətin və ya qeyri-mümkün olur. Qılıncxan Bayramovun «Tərcümə sənəti» adlı dərslində oxuyuruq: «Formasız məzmun yoxdur, hər hansı bir məzmun müəyyən bir formada təzahür edir. Formaların əksəriyyəti millidir, ona görə bir sıra ədəbi janrların tərcüməsi çətinidir. Avropa xalqlarının əksəriyyətində genetik və coğrafi yaxınlıq müştərək janrlardan istifadəyə gətirmiş, bu da öz növbəsində tərcümə işinə kömək etmişdir. Coğrafi və genetik uzaqlıq bu işi çətinləşdirir» (34, 124).

Adı çəkilən əsərdə müəllif poeziya tərcüməsində qarşıya çıxan çətinlikləri ətraflı surətdə təsvir etmişdir. Bu baxımdan Şahin Xəlillinin də Şekspir sonetlərinin tədrisinə aid dərc etdiyi vəsaitində tərcüməçilərin poeziya sahəsində çəkdikləri zəhməti «cəhənnəm əzabı» adlandırması haqlı səslənir: «Müəyyən dövrlərdə xalqın mənəvi ehtiyaclarını ödəyən dünya klassiklərinin əsərlərini, xüsusilə poetik sənət şedevrlərini doğma dilinə tərcümə edən mütərcimlərin çəkdiyi «cəhənnəm əzabı»ndan bir qayda olaraq söhbət açılmır. Bu əzab-əziyyətdən çox, onların tərcümələrində müəyyən kəm-kəsirləri şişirtmək tənqidçilər üçün su içmək kimi bir şeydir. Tərcüməçilərə hər hansı klassik sənət əsərinin tərcüməsindən sonra ədəbi-tənqidi qeyd və düşüncələrini yazmaq səlahiyyətinin verilməsi daha məqsədə uyğundur» (36, 21). Belə ki, Riçard Burton «Min bir gecə nağılları»nı ingiliscəyə tərcümə etdikdən sonra özünün «Love, Fancy and War» əsərini yazmış, tərcümə ilə bağlı öz düşüncələrini oxucuya çatdırmışdır. Eləcə də S.Vurgun Puşkinin «Yevgeni Onegin» poemasını tərcümə etdikdən sonra fikirlərini oxucularla bölüşmüşdür. O, bu əsərin tərcüməsi üzərində işləyərkən çəkdiyi zəhməti, məxəz mətnin dəyərini və hədəf dilin keyfiyyətini dörd misralıq şeirdə belə səciyyələndirmişdir:

Axıtdım alnımın inci tərini,
Yanmadım ömrümün iki ilinə.
Rusiya şerinin şah əsərini
Çevirdim Vaqifin şirin dilinə! (100).

İngilis və ingilisdilli xalqların folklor və klassik poeziyasını, eləcə də V.Şekspirin sonetlərini, «Romeo və Cülyetta», «Hamlet», «Otello», «Kral Lir» və «Maqbet» faciələrini, «Təhqir olunmuş saflıq» poemasını orijinaldan Azərbaycan dilinə birbaşa tərcümə etmiş müasirimiz Sabir Mustafa «Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər» adlı monoqrafiyasında yazır: «Mən bir qayda olaraq həmişə ayrı-ayrı sözləri deyil, ümumi fikri, əsas ideyanı müfəssəl əks etdirməyə, orijinalın poetik ifadə tərzini, milli koloritini saxlamağa çalışıram. Bunun üçün şeir tərcüməsində lazım olan bütün tələbləri imkanım daxilində yerinə yetirir, sanki öz vicdanım qarşısında hesabat verirəm» (38, 46). Monoqrafiyada istedadlı mütərcim qeyd etdiyimiz əsərlərin rus dilinə və rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə əvvəlki tərcümələrini tədqiq və təhlil edərək öz tərcümələri ilə müqayisə etmiş və qarşılaşdığı maraqlı məqamları hədəf dildə necə ifadə etməsi barədə ətraflı şərhlər vermişdir. Burada o göstərmişdir ki, müəyyən sözlərin və ifadələrin ekvivalent tərcüməsi onu hətta illərlə düşündürmüş, sonralar bu cür məsələlərin həllinə təkrar dönməsinə səbəb olmuşdur. Öz tərcümələri də daxil olmaqla, Şekspirin dilimizə indiyədək edilmiş tərcümələrinin müfəssəl təhlilini verərkən bu mövzuda yazılmış tədqiqat işlərinə sanki yekun vuran S.Mustafa poeziya tərcüməsi üçün lazım olan əsas məziyyətləri nümunələr əsasında diqqətə çatdırır: «Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlərin düzgün tapılmasının vacibliyini, orijinalın dilini bilməyin ən əsası onu duymağın, cyni zamanda ana dilinin – hədəf dilin bütün incəliyini mənimsəməyin mühüm olduğunu dönə-dönə qeyd etsək də, tərcüməçinin şəxsi keyfiyyətlərini nəzərdən qaçıрмаq səhv

olardı. Məlumdur ki, bal arıları çiçəklərdən şirə toplayır. Bu şirəni olduğu kimi pətəklərə töksə, şirə elə şirə də olaraq qalar. Bal arısı özündə olan təbiətin ecazkar qüdrətindən əxz etdiyi cövhəri əlavə edib şirəni bala çevirir. Tərcümədə də bu tələb özünü tez-tez büruzə verir. Bəzi poetik fikirlər, ifadələr tərcüməçinin qanına, ruhuna hopmuş ana dilinin cövhəri ilə qarışmasa, ana dilində poetik səviyyəyə qalxa bilmir, elə tərcümə olaraq qalır. Bu fikri Şekspirin qarabuğdayı xanımına həsr etdiyi məhəbbət nəğməsinin son akkordları olan axıncı 154-cü sonetin tərcümələri təsdiqləyə bilər» (38, 119).

Göründüyü kimi, bədii tərcümə tələb edir ki, mütərcimlər mütləq öz işçi dillərinin bilicisi olmaqla yanaşı, həm də bədii sənətdə qələmini sınımış insanlar olsunlar.

Mövzuya aid tapşırıqlar

1. S. Vurğunun A.S.Puşkinin «Yevgeni Onegin» poemasının tərcüməsi haqqında fikirlərini (40) bu kitabın sonundakı «Əlavələr» bölümündən oxuyun və şairin işin gedişində hansı məqamlara önəm verdiyini qeyd edin.
2. Şekspirin 66-cı sonetini və onun T.Əyyubov, Ənvər Rza və Sabir Mustafa tərəfindən edilmiş tərcümələrini (38) «Əlavələr» bölümündən oxuyun. Tərcümələri orijinala və bir-birilə müqayisə edin. Tərcümədə nələrin dəyişdiyini və bu dəyişikliklərin səbəblərini söyləyin.
3. Bədii tərcümənin incəliklərini duymaq üçün Kanadalı müəllif Real Nadunun «Qarı» adlı qısa hekayəsini (85) oxuyun, mətni anlamaq üçün çətinlik törədən maraqlı məqamları təhlil edin. Bundan sonra işinizi həmin əsərin bu kitabın sonundakı «Əlavələr» bölümündəki hazır tərcümə variantı ilə müqayisə edin.

4. Müasirimiz tanınmış Azərbaycan yazıçısı və mütərcimi Afaq Məsudun «Döşanın ölümü» hekayəsinin (37) 2000-2008-ci illərdə ADU-da mövcud olmuş Tərcüməşünaslıq və Mədəniyyətlərarası Ünsiyyət üzrə YUNESKO kafedrası nəzdində fəaliyyət göstərmiş Tələbələrin Tərcümə klubunun üzvləri tərəfindən edilmiş və tercume.az saytında yerləşdirilmiş ingilis variantını oxuyun, onu geriyə (Azərbaycan dilinə) tərcümə edin. Bu zaman Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə xas realilərin ingiliscə verilməsinə diqqət yetirin. Eyni zamanda digər maraqlı məqamları da qeyd edin. Geriyə tərcümənizi Afaq Məsudun hekayəsinin kitabın «Əlavələr» bölümündə verilmiş orijinalı ilə müqayisə edin.

7.2. XÜSUSİ SAHƏLƏR ÜZRƏ TƏRCÜMƏ

«Praqmatik tərcümə bədii tərcümə fonunda» adlı məqaləsində tanınmış dilçi Piter Nyumark tərcümənin bu iki növünü müqayisə edərkən yazır: «Onlar əsasən məqsədə görə fərqlənirlər. Bədii mətnlər təxəyyül aləminə məxsus olduğu halda, qeyri-bədii mətnlər faktlar aləminə məxsus olur. Fakt vasitəsilə bədii mətn insanlardan, qeyri-bədii mətn isə əşyalardan bəhs edir» (85). Adımı çəkdiyimiz məqalədə P.Nyumark həmkarı məşhur dilçi Y.Naydaya (E.Nida) istinadən yazır ki, hazırda bədii tərcümə bütün tərcümə olunan əsərlərin 5%-dən azını təşkil edir (85).

Praqmatik tərcümə ilə müqayisədə bədii əsərlərin tərcüməsinə bugün bu qədər az önəm verilməsini təbii qəbul etmək lazımdır. Çünki dövrümüzün informasiya və texnologiyalar zamanı olması və bu sahədə mübadilənin sürətli şəkildə həyata keçirilməsi üçün məhsuldar şəraitin

mövcudluğu informativ tərcüməyə ehtiyacı günbəgün artırır. Bu tərcümə, Nyumarkın sözlərilə desək, «faktlara əsaslandığından» burada informasiya bir dildən digərinə olduğu kimi ötürülə bilər. Məhz buna görə də informativ tərcümə informasiyanın tərcüməsidir. Bu növ tərcümə ayrı-ayrı elm, texnika və fəaliyyət sahələrinə aid mətnlərin məxəz dildən hədəf dilə ötürülməsini nəzərdə tutur. Elmin sahələrinə uyğun olaraq bu tərcümənin müxtəlif, həm də zəngin növləri formalaşmış inkişaf etmişdir. Bu baxımdan Ottava Universitetində Dilmanlıq və Tərcümə məktəbinin yaradıcılarından olan prof. Anni Brissenin 2005-ci ildə Bakıda «Tərcümə və transmilli proseslər» mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq konfransın plenar iclasında çıxış edərkən müasir dövrümüzdə qeyri-bəddii tərcüməyə tələbatın artması haqqında müşahidələri maraqlıdır: «Qloballaşma texniki tərcüməyə daha çox üstünlük vermişdir. Sənaye cəhətdən daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə texniki tərcüməyə ehtiyacın hər il 25-30% artacağı gözlənilir. Mühəndislik-maşınqayırma sahəsində, xüsusilə aerokosmik, neft və qaz, hidroelektrik və nüvə texnologiyası, ağır cihaz və avadanlıq, eləcə də nəqliyyat, biotexnologiya, əczaçılıq, telekommunikasiya avadanlığı, biznes və maliyyə xidmətləri, hesabdərlik, bank işi, reklam, marketinq, dizayn və qrafika sahəsində tərcümələrə tələbat daha da artmışdır» (35, 62).

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. Xüsusi sahələr üzrə tərcüməyə aid bir neçə misal çəkin və bunların səciyyəvi cəhətləri haqqında bildiklərinizi söyləyin.

A) “yahoo.com” saytında ümumi oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş “Stress is Sabotaging Your Diet Success” adlı məqaləni (96) «Əlavələr» bölümündən tapıb oxuyun və məxəz mətn kimi qəbul edib Azərbaycan dilinə çevirin. Bu

məqalənin əvəzinə bu səpgidə başqa bir məqaləni də seçə bilərsiniz.

B) Məqalədə rast gəldiyiniz ümumişlək sözlərlə yanaşı, hansı sözləri termin kimi qəbul etmək olar? Onları sahələr üzrə ayırın.

C) Məqaləni Azərbaycan dilinə çevirərkən Azərbaycan mentaliteti baxımından auditoriyada müzakirə üçün çətinlik törədən məqamlar varmı? Əgər varsa, mətni şifahi səsləndirərkən vəziyyətdən necə çıxış yolu tapardınız?

D) Məqalənin tərcüməsində dialekt və şivələrimizə müraciət etdinizmi?

7.3. İKİTƏRƏFLİ TƏRCÜMƏ VƏ YA İCMA DİLMANLIĞI (COMMUNITY INTERPRETING)

Ayrı-ayrı sahələr üzrə tərcüməyə aid gətirdiyimiz misallardan hüquqi tərcümə üzərində dayanmaq məqsədəuyğundur. Çünki bu sahədə tərcümə öz tələbləri və özünəməxsusluqları ilə çox fərqlənir, böyük önəm kəsb edir. Hüquqi tərcümənin əsas qolu məhkəmə tərcüməsi olduğundan və məhkəmə tərcüməsi icma dilmanlığından inkişaf edib ayrıldığından əvvəlcə icma dilmanlığı haqqında bir neçə kəlmə bəhs etmək yerinə düşər.

Kanadada dilmanlıq üzrə qəbul olunmuş dövlət standartlarında icma tərcüməçiliyinə belə tərif verilir: «İcma dilmanlığı (həm də «institusional dilmanlıq» kimi tanınır) adətən ardıcıl şəkildə, dialoqabənzər ünsiyyətdə yerinə yetirilir. O, ikidillilik şəraitində qeyri-peşəkar insanlarla səhiyyə, hökumət, hüquq-mühafizə orqanları, icma mərkəzləri, təhsil müəssisələri və sosial xidmətləri təmin edənlər arasında ünsiyyətə xidmət edir» (22, 3). Dilmanlığın bu forması iki tərəf arasında ünsiyyətə xidmət etdiyindən və tərcümə iki istiqamətdə aparıldığından ona «ikitərəfli tərcümə» də deyilir. İngilisdilli ədəbiyyatda icma dilman-

liğini bildirən daha bir neçə terminə də rast gəlirik: «ictimai xidmətlər dilmanlığı», «kultural dilmanlıq», «dialog dilmanlığı», «institusional dilmanlıq», «vasitəçi dilmanlıq», «hadisə yerində, ünsiyyətə ehtiyac olan yerdə dilmanlıq» (public service interpreting, cultural interpreting, dialogue interpreting, institutional interpreting, liason interpreting).

Doktor Sabinə Fenton icma dilmanlığının baş verdiyi iki əsas konteksti: hüquqi və sosial mühitləri fərqləndirərək birincidə tərcüməçiyə nisbətən məhdud rol verildiyini və buna görə də tənqid edildiyini, ikincinin isə dilmanların funksiya və öhdəliklərini artırdığını qeyd edir (58, 1). İcma dilmanlığı tarixən icmanın üzvlərinin ehtiyaclarına cavab vermək üçün yaransa da, sonralar onun işlənmə sahəsi genişlənərək ayrı-ayrı qollara ayrılmışdır. Bugün bir çox ölkələrdə böyük ehtiyac duyulan məhkəmə dilmanlığı, tibb, təhsil sahəsi üzrə dilmanlıq tarixən icma dilmanlığından törəyib inkişaf etmişdir.

Mövzuya aid sual:

Təsəvvür edin ki, uşaq hüquqları ilə bağlı beynəlxalq layihə çərçivəsində xarici mütəxəssisin Azərbaycanda apardığı sorğu və tədqiqat zamanı tərcüməçilik edirsiniz. Bu prosesdə kimlər üçün tərcümə etməlisiniz?

7.4. MƏHKƏMƏ TƏRCÜMƏSİ

Məhkəmə tərcüməsi hüquqi sənəd və məqamların tərcüməsinin bir növü olub, məhkəmə işlərlə bağlı həm yazılı tərcüməni, həm də bu sahədə həyata keçirilən dilmanlığı əhatə edir. İttiham olunan hər bir şəxs, o cümlədən ölkədə qeyri-dil daşıyıcıları olan mühacirlərin tərcüməçi ilə təmin olunmaq hüquqları var. Məhkəmə

tərcüməsi də mühacirlərin çox olduğu ölkələrdə daha geniş yayılmışdır.

Məhkəmə tərcüməsinin tarixi Amerikada 1500-ci illərin əvvəllərindəki ispan müstəmləkəsi dövrünə gedib çıxır. 1945-1946-cı illərdə Beynəlxalq Hərbi Tribunalın Nizamnaməsinə Nyüremberq Məhkəmələri zamanı ədalətli məhkəmənin təmin olunması üçün dildən istifadə imkanı ilə bağlı bir müddəə daxil edildi, lakin bu dilmanlığın keyfiyyəti ilk dəfə 1970-ci illərin sonlarından tənzimlənməyə başlandı (22, 36).

Məhkəmə dinləmələri zamanı həm sinxron, həm də ardıcıl tərcümədən istifadə olunur. İşin gedişində müəyyən sənədlərin, məsələn; ərizə, şikayət, məktub, şahid ifadəsi və qərarların yazılı tərcüməsinə və ya üzündən oxuna-oxuna tərcüməsinə ehtiyac olur. Həm də məhkəməyə təqdim olunan lent yazılarının dinlənməsi və yazıya köçürülüb tərcümə olunması da tələb edilə bilər. Eyni bir məhkəmə tərcüməçisi tərcümənin müxtəlif növ, forma və tərzlərindən istifadə etdiyi kimi, müxtəlif cinayət əməllərlə bağlı tamamilə fərqli mövzular üzrə tərcümələr də etməli olur. Məsələn, tibbi ekspertizanın rəyini tərcümə edərkən tibbi biliklər lazım olduğu halda, oğurluqla bağlı cinayət işində dilmanca müxtəlif daş-qaşların, zinət əşyalarının, geyim və məişət əşyalarının adlarını həm məxəz, həm də hədəf dildə bilmək lazım gəlir. Eyni zamanda tərcüməçi cinayətkarların işlətdikləri slenq, arqo və jarqonlardan da baş çıxara bilməlidir. Məhkəmə tərcüməsinə aid kitabda oxuyuruq: «... insan kiçik cinayətlərdən tutmuş ağır cinayətlərə qədər bir çox mövzularda tərcümə etməyi öyrənir. Müxtəlif mövzular mütərcimə insanla bağlı möcüzə və dəhşətləri açıb göstərir. onun dilman kimi bacarığını artırır» (9, 11).

Məhkəmə dilmanlığı həmişə gözlənilməz məqamlarla dolu olduğu üçün tərcüməçi əvvəlcədən işlə əlaqədar mümkün qədər çox məlumat toplamalı, müvafiq terminologiya ilə maraqlanmalıdır. Bu sahədə tərcümə dəqiqlik və

məxfilik tələb edir. Burada səhvən deyilmiş bir sözün və ya ifadənin tərcümədə düzəldilmiş variantda verilməsi şahidin, müttəhimin və ya zərərçəkmişin müəyyən psixoloji halını hədəf dilin daşıyıcıları üçün təhrif etmiş olar. Cinayət çoxlu müəmma və sirlərlə əhatə olduğundan tərcüməçi həmişə ehtiyatlı davranmalı, əldə etdiyi məlumatlardakı, gördüyü şəkillərdəki sirlə məsələləri heç kimin yanında dilə gətirməməlidir. Tərcüməçi işin gedişində özünü təmkinli aparmalı, cinayət yerində və ya şəkillərdə gördüyü dəhşətli səhnələrdən qorxmamalı, ən qəddar cani üçün tərcümə etsə belə onun yanında öz subyektiv münasibətini biruzə verməməlidir. Tərcüməçi, mətbuatdan yayınmağa çalışmalıdır (9, 68). Dilmancın ağzından çıxan yanlış bir ifadə növbəti gün mətbuatda təhrif olunmuş şəkildə işıq üzə görə bilər.

Bütün bu deyilənlərlə yanaşı, məhkəmə tərcüməçiliyinin ən böyük çətinliyi ondadır ki, hər bir ölkənin öz qanunları olduğuna görə burdakı terminlərin hansı anlayışları ifadə etməsi məhz həmin ölkənin sakinlərinə aydındır. Buna görə də hüquqi terminlərdə məna müxtəlifliyi var. Odur ki, hüquq sahəsi üzrə tərcümədə məxəz dilin daşıyıcılarının hüquq sistemlə hədəf dil daşıyıcılarının hüquq sistemi arasındakı fərqlər və anlaşılmazlıq tərcüməçidən bu sistemlərdən baş çıxara bilən hüquqşünas olmağı tələb edir.

Məhkəmə tərcüməsi haqqında fikrimizi Türkiyənin Hacıtəpə Universitetinin professoru Aylər Altayın məqaləsindən götürülmüş bir sitatla tamamlayaq: «Tərcüməçilər arzu olunan nəticəyə nail olmaq məqsədilə hüquqi anlayışları ifadə etmək üçün hüquq dilindən səmərəli istifadə etməyi bacarmalı, ayrı-ayrı hüquq sistemlərinin hər bir sahəsindəki hüquqi mətnlərin üslub və qaydaları ilə tanış olmalıdırlar. Hüquqi mətnlərin tərcüməçisi yadda saxlamalıdır ki, hər hansı bir sənəd, məsələn, vəsiyyətnamə düzgün üslubda yazılmazsa, qanuni sayılmaz» (4, 18).

Mövzuya aid suallar və tapşırıqlar:

1. Təsəvvür edin ki, qaçaqmalçılıqla bağlı məhkəmə işinə dilmənçliq etmək təklifi almısınız. Birdən-birə sizə təklif olunmuş bu işə hazırlaşarkən hansı sözləri sözlüyünüzdə daxil etmək istərdiniz? Onların hər iki işçi dildə ekvivalentlərini bilirsinizmi (təxminən 20 söz və ifadə deyiniz)?

2. “yahoo.com” saytında cinayətə aid “Italian prosecutors: Knox hated murder victim” (71) adlı məqaləni oxuyun və Azərbaycan dilinə çevirin. Bu məqalənin əvəzinə eyni səpgidə olan başqa məqalə də seçə bilərsiniz. Məqalədə təsvir olunan cinayət işi ilə bağlı tərcüməyə cəlb olunsaydıınız, hansı yerlərə getməli və kimlər üçün dilmənçliq etməli olardınız?

7.5. DİNİ TƏRCÜMƏ

Dini tərcümə də tərcümənin tarixən müəyyən inkişaf yolu keçmiş növlərindəndir. Belə ki, İncilin latın, yunan dillərinə tərcüməsindən, onların təşkilindən tərcümə tarixində kifayət qədər bəhs olunmuşdur. Müqəddəs Quranın tərcüməsinə aid «Tərcümə sənəti» kitabında çox səhih və ətraflı məlumatla tanış oluruq. Həm islam, həm də xristianlıq monoteist dinlər olduğundan burada bəşəriyyətin varanması haqqında məlumatlar çox vaxt üst-üstə düşür. İncilin ingilis variantını oxuyarkən peyğəmbərlərin adlarının bu dildə necə səsləndiyini öyrənirik. Eyni zamanda elə dini ayinlər, mərasimlər var ki, şərtləri müxtəlif olsa da, hər iki dində mövcud olduğundan tərcümədə onları bildirən söz və ifadələri ekvivalent kimi işlətmək olur. Məsələn, oruc tutmaq – to fast, dua etmək – to pray, qurban kəsmək – to slaughter an animal as an offering, dəstəmaz almaq – to take ablutions və s. Lakin bu dini terminlərin arxasında duran məfhumlardakı fərq onların tərcüməsində ehtiyatlı olmağı tələb edir. Tədqiqatçı Hüseyn Əbdül-Raufun

(Hussein Abdul-Rauf) «Quranın tərcüməsində mədəni aspektlər» (Cultural Aspects in Qur'an Translation) adlı məqaləsində göstəriləyi kimi, xristianlıqda Allah məşhumu özündə 3 anlayışı ehtiva edir: God Father, God Son, God Spirit. Belə olan halda, «God» sözünü «Allah» sözü kimi tərcümə etmək nə dərəcədə düzdür? Eləcə də təkcə müsəlman dininə və ya digərlərinə xas olan anlayışları tərcümədə necə vermək olar? (2, 166).

Bunun üçün, əvvəldə tövsiyə olunduğu kimi, dini ədəbiyyat oxumaqla bu sahəyə məxsus terminlərin sözlüyünü yaratmaq mümkündür. Sovet dövründə «Allah qoysa», «Allah bilir» kimi ifadələri ziyalıların dilindən eşitmək bir növ böyük siyasi risk olduğu halda, indiki müsəlman alimlərinin dinə həsr olunmuş əsərlərini asanlıqla əldə edib oxuya bilir. Bu baxımdan istedadlı teoloq doktor Əli Şəriatinin kitablarının ingilis dilinə tərcüməsi öz dilinin sadəliyi və anlaşılıqlığı ilə təqdirəlayiq mənbə sayıla bilər. Onun «Həcc» kitabının ingiliscəsindəki önsözündən gətirilən bir sitat həmkarlarımızın kitabın məzmununa verdikləri dəyəri bildirməklə yanaşı, öz gördükləri işə münasibətini əks etdirir: «.. The Quranic verses and Hadith from the original text have been translated into English for the benefit of the reader. Marmaduke Pickthall's translation of the Quran is the source for translation of Quranic verses. Also, in some instances the author's opinions have been further explained by the translator in the form of footnotes.

Because of its universal message, this book will be appealing to all - Muslims or non-Muslims! Its subject matter deals with issues and teachings which relate to mankind. The contents will be useful to all in their pursuit to understand the concept of mankind as he/she "should be" in contrast to what he/she "is" today (49).

Mövzuya aid tapşırıqlar:

1. Müxtəlif dinlərdə (məsələn, İslamda və xristianlıqda) qəbul olunmuş oxşar ayinləri azərbaycanca ifadə edən 5-10 kəlmə seçin və onların ingiliscə ekvivalentlərini tapın. Bunların iki dildəki məna çalarlıqlarını müqayisə edin.

2. Həmmudəh Əbd əl Atinin «İslam diqqət mərkəzində» kitabından(14) namaza aid olan 57-58-ci səhifələri «Əlavələr» bölümündən tapıb oxuyun, dilimizə tərcümə edin və bu parçada olan dini terminləri seçib izah edin.

7.6. EKTRAN TƏRCÜMƏSİ

İnsanların fəaliyyəti genişləndikcə, həyat tərzi inkişaf edib mürəkkəbləşdikcə bu sahələri əhatə edən tərcümə də inkişaf edib şaxələnilir. Bu baxımdan ekran tərcüməsini kino və televiziyanın inkişafının nəticələrindən biri hesab etmək olar. Tərcümənin bu növü filmlərdəki və televiziya proqramlarındakı dialoqların subtitrlər (ekranın aşağı hissəsində verilən yazı) vasitəsilə tərcüməsindən, dublyajdan və ya diktörün məxəz dildə danışanların nitqinin məzmununu hədəf dildə verməsindən ibarətdir.

Subtitrlər adətən eşitmə qabiliyyəti zəif olan və ya heç eşitməyən insanları, eləcə də ikidilli ölkənin bütün əhalisini (məsələn, Finlandiyada həm fin, həm də isveç dilində danışanları), bəzi ölkələrdə isə mühacirlərdən ibarət icmaları da əhatə etmək üçün nəzərdə tutulur. Subtitrlər ekranın aşağı hissəsində bir və ya iki sətirik sahədə yerləşdirilir ki, görüntünün qabağını tam almasın. Subtitrlərin verilməsi eşitmə qabiliyyətilə bağlı olduqda subtitr yazıları filmin səsləndirildiyi dildə olur. Bunun yaxşı cəhəti ondadır ki, oxu vərdişlərinin qeyri-iradi olaraq inkişafına təkan verir. Savadsızlığın hələ də qaldığı ölkələrdə dialoqu həm eşidib, həm də yazıdan görüb oxumağın mətnin dərkinə böyük

köməyi dəyir. Subtitrlərlə məxəz dialoqun tərcüməsinin təqdim edilməsi filmin, yaxud proqramın məzmununun anlaşılmasını təmin edir. Bu, həm də məxəz dilin öyrənilməsində bir vasitə rolunu oynayır. Subtitrlərin texniki tələblərindən bəhs edərkən İzrailin Tel Aviv Universitetinin professoru Rut Debel onların ekranda minimum qalma müddətinin 3 saniyə olduğunu və iki, bəzən isə bir sətirdə nümayiş etdirildiyini nəzərə çatdıraraq yığcamlığı subtitrlərin xarakterik xüsusiyyəti adlandırır (8, 78).

Ekran tərcüməsinin digər alternativləri dublyajdır, film hədəf dildə səsləndirilir. Bunun subtitrlərdən üstünlüyü ondadır ki, tamaşaçı artıq oxumaqdan azaddır, öz dilində filmi və ya tamaşanı seyr edə bilir. Dublyajdan istifadəyə səslə filmlərin yaranmasından sonra ötən əsrin 20-ci və 30-cu illərində qərar verilmişdi. Bu zaman bir sıra Avropa ölkələri filmlərin subtitrlə tərcüməsini məqbul hesab etdikləri halda, Almaniya, İspaniya, İtaliya və Fransa xaricdən gələn ideya və baxışlara bir növ senzura kimi dublyaja üstünlük vermişdilər. Belə ki, dublyaj tərcüməsində dialoqun arzuolunmaz hissəsini dəyişdirmək imkanı olsa da, subtitr ekranda göründüyü zaman həm də məxəz dildəki səslənməni eşidən tamaşaçıyı aldatmaq olmur. Axı, filmə və ya proqram tərcüməyə ehtiyacı olanlarla yanaşı, həm məxəz, həm də hədəf dili yaxşı bilənlər də baxır. Bu isə tərcüməçidən həddən artıq dəqiqlik tələb edir. Dublyaj tərcüməsinin də özünəməxsus çətinlikləri var. Dublyaj üçün işləyən tərcüməçi elə sözlər seçməlidir ki, bunlar qısalıq və ya uzunluq baxımından orijinaldakılara yaxın olsun. Həm də ekranda aktyorların dodaqlarının orijinaldakı sözlərin tələffüzü vaxtı hərəkətləri hədəf dildə həmin anda danışan aktyorların ağızından çıxan sözlərin tələffüzünə uyğun gəlsin.

Mövzuya aid suallar və tapşırıqlar:

1. Bu günlərdə televiziya seyr etdiyiniz bir xarici filmin dublyaj keyfiyyətinə diqqət yetirin: Tərcümə uğurlu idi? Nələri başqa cür tərcümə edərdiniz? Aktyorların ifası ilə dublyajın üst-üstə düşməsi sizi qane etdimi?

2. Məşhur Azərbaycan filmlərinin birindən (məs; «Əhməd haradadır?» filmindən) bir parçanı ingiliscə dublyaj üçün hazırlayın. Hansı çətinliklərlə rastlaşdınız?

7.7. TƏBABƏTLƏ BAĞLI TƏRCÜMƏ

Təbabət elinin kökləri qədim dövrlərə gedib çıxdığı kimi, təbabətlə bağlı tərcümə də uzun inkişaf yolu keçmişdir. Bu sahədə çalışan tərcüməçilər anatomiyanı, təbabəti dərindən bilməli, eyni zamanda həm məxəz, həm də hədəf dildə tibbi terminologiyaya yiyələnmişdirlər. Tibbi terminologiyayı digər sahələrin terminlərindən fərqləndirən səciyyəvi cəhət ondan ibarətdir ki, tibb sahəsindəki bu terminlər latın və yunan mənşəli sözlərdən ibarətdir. Burada düzəltmə sözlərin tərkibindəki suffiks, prefiks və infiksələr də latın və yunan mənşəlidir. İstedadlı tərcüməçi və nəzəriyyəçi Hannelore Li-Yankenin 1998-ci ildə «Yeni global kontekstdə Azərbaycanda tərcümə, dilmanlıq və terminologiyanın gələcək perspektivləri»nə həsr olunmuş beynəlxalq konfransdakı təqdimatının mətnində bu məsələ ilə əlaqədar oxuyuruq: «In many cases, medical terms derive their origins from Greek and Latin, a fact which is explained by the history of medicine. The physician in Ancient Greece and Rome communicated with his community in his native language. The medieval physician, for his part, used Latin as a

means of international communication. And Latin has thus remained the language of medicine well into the 18th century. Later on, there were some attempts to vulgarize texts, but by and large Latin remained the standard of the professional elite... we tend to approach the medical terminology problem by subdividing such terms into prefixes, suffixes and roots, by analyzing them and thus becoming familiar with their meanings.

A few examples of common Greek and Latin prefixes and suffixes:

Prefix		Suffix	
a-	absence of	-algia	Pain
brady-	Slow	-ectasia	Dilation
dys-	difficult, painful, abnormal	-ectomy	Excision
hyper-	above normal	-emia	Blood
hypo-	below normal	-itis	Inflammation
poly-	Several	-ome	Tumor
tachy-	Rapid	-osis	disease process

Once we split the whole term into its components, we can readily grasp the meaning. For instance, when *"hypoglycemia"* is broken down into its components, *hypo* = below normal, *glyc* = sugar, and *emia* = blood; we understand that the term indicates an insufficient blood sugar level" (18, 7-8).

Beləliklə də, tibbi terminlərin strukturuna diqqətlə baxdıqda çox vaxt onları asanlıqla başa düşmək olur. Lakin təbabət sahəsində hər gün aparılan tədqiqatlar, yeni yaranan xəstəliklər və onların tapılan və ya axtarılan əlacları yeni-yeni terminlərin yaranmasına səbəb olur. Tibb sahəsində çalışan tərcüməçilər nəinki tibbi məsələlərin mahiyyətindən və terminlərdən baş çıxarmalı, həm də təbabətlə bağlı canlı xalq dilində işlənən söz və ifadələri də hər iki işçi dildə bilməlidirlər. Xüsusilə şifahi tərcümədə müxtəlif dillərdə danışan xəstələrlə onları müalicə edən mütəxəssislər arasında ünsiyyəti təşkil etmək üçün elmi dildə danışan həkimlərin suallarını və tapşırıqlarını xəstələrə əksər hallarda danışq dilinin köməyiylə çatdırmaq lazım gəlir. Bu prosesdə dilmancdan dil və sahə üzrə biliklə yanaşı, həm də yüksək diqqət tələb olunur. Məhkəmə sahəsində olduğu kimi, burada da cüzi bir səhv insan taleyini fərqli şəkildə həll etmiş olur. Tibbi tərcümədə dəqiqliklə yanaşı, məxfilik də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, xəstə həkimdən onun sirrini saxlamağı gözlədiyi kimi, onların arasında ünsiyyət yaradan dilmanca da bu məxfiliyi saxlamalıdır.

Tibbi tərcümədə təkcə müxtəlif dillərdə danışan xəstə-həkim ünsiyyətini təşkil etmək yox, həm də ciddi xəstəliklər, onların mənbələri, müalicəsi və s. haqqında ciddi sənədləri, elmi əsərləri, hesabat və məruzələri, tibbi avadanlığın, dərmanların istifadə qaydalarını, xarakteristikasını bilmək tələb olunur.

8. BİZNES TƏRCÜMƏSİ

Mövzuya aid suallar və tapşırıqlar:

- 1. İnternet saytıdan götürülmüş təbabətə aid mətni «Əlavələr» bölümündən tapıb oxuyun və dilimizə tərcümə edin, rast gəldiyiniz terminləri seçib səciyyələndirin. Onlar hamı tərəfindən, yoxsa yalnız mütəxəssislər tərəfindən başa düşüləndir?**
- 2. Əczaxanadan alınmış hər hansı bir dərmanın istifadə qaydalarını ingilis və ya azərbaycanca əks etdirən yazını lüğətdən istifadə etmədən tərcümə edin. Burada rast gəldiyiniz naməlum söz və ifadələrin tərcüməsini necə verdiyinizi izah edin.**
- 3. Hər hansı bir xəstəliklə bağlı bir neçə türkəçarəni xatırlayıb yazılı ifadə edin. Daha sonra onları ingiliscəyə tərcümə edin. Hansı söz və ifadələri tərcümə etmək çətin oldu?**
- 4. İnsanın daxili və xarici orqanlarının, eləcə də skeletinin ayrı-ayrı hissələrinin adını hər iki işçi dildə deyin. Bu üzvlərlə bağlı problemləri bir xəstənin dilindən ingilis həkimə necə başa sala bilərdiniz?**

Reklam tərcüməsi və «lokalizasiya» anlayışı

Reklam tərcüməsi bizneslə bağlı tərcümənin tərkib hissəsidir. Tərcümənin bu növü xalqın təkcə dil xüsusiyyətlərini deyil, həm də mədəni fərqlərini nəzərə alaraq uyğunlaşmaya daha çox yer verməsilə səciyyələnir. Reklam özü ticarət və marketinq ilə sıx bağlı kütləvi ünsiyyət formasıdır. Ticarət mallarının, xidmətlərin reklamının məqsədi istehsalçıdan müştəriyə informasiya axınını təmin edərək potensial alıcını məlumatlandırmaq, inandırmaq, nəhayət, onu reklam olunan xidmətdən istifadəyə və ya mal almağa sövq etməkdir. Hər bir ölkənin əhalisi üçün fərqli davranış və ünsiyyət qaydaları, müxtəlif mədəni münasibətlər, fərqli həyat tərzii xas olduğu kimi, onların reklamın mətninə, orada təsvir olunan imicə münasibəti də fərqlənə bilər. Bir xalqın adı görünüşü kimi qəbul etdiyi bir reklam digər xalqa görə abır-həya mənbəyi kimi dəyərləndirilə bilər. Belə olduqda reklam öz ilkin məqsədinə, yəni istehlakçını inandıraraq özünə cəlb etmək məqsədinə nail ola bilməz. Bu halda onu digər dillə çevirməyin də mənası yoxdur. Bu vəziyyət reklamın konkret ölkənin əhalisinin mədəni xüsusiyyətlərinə uyğunlaşmasını tələb edir. Bu da hazırda beynəlxalq aləmdə «lokalizasiya» deyilən bir anlayışı ortaya çıxarır.

Beynəlxalq reklam kampaniyalarının reklamları lokallaşdırması reklamı hər bir ölkənin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmaq deməkdir. Yerli mühitin iki komponenti: ictimai-mədəni və siyasi-hüquqi komponentləri reklamın tərcüməsində nəzərə alınmalıdır. Bu, lokalizasiyanın əsas məğzini təşkil edir. Məsələn, təbii dəridən olan mallara üstünlük verən xalqlar üçün reklamın mətnində buna işarə edən ifadələrin («asl ayı dərisindən hazırlanmış», «körpə

quzu dərindən tikilmiş») işlənməsi nə qədər inandırıcı təsirə malik olsa da, heyvanların öldürülməsini təbiətə qarşı zorakılıq sayanlar malların belə reklamını, aqressivlik kimi qəbul edə bilirlər. Yaxud dini və əxlaqi baxımından geyimlərin açıq-saçıqlığı bəzi ölkələrdə məqbul deyil. Bu cür geyimlər reklam edildikdə onlar alıcı cəlb etməkdənsə ikrah hissi oyada bilər. Reklam mətnlərində xüsusi qrammatik forma, lakonik, qeyri-adi leksikonla yanaşı, mədəniyyət fərqləri də tərcüməçilərin nəzərindən qaçmamalıdır.

Mövzuya aid tapşırıqlar:

1. Hər gün yolunuzun üstə gördüyünüz bir xarici reklamın ana dilindəki mətnini xatırlamağa çalışın. Sizcə bu reklam dilimizdə rəvan səslənirmi? Əgər səslənmirsə, bu mətnə hansı dəyişiklikləri edərdiniz? Və ya reklam olunan həmin xarici məhsul və ya malın daha uğurlu satışı üçün başqa bir mətn tərtib edin.

2. “Excellence in Business Communication” adlı kitabdan götürülmüş parçanı (25, 456) «Əlavələr» bölümündən tapıb oxuyun və tərcümə edin. Əldə etdiyiniz məlumatı biznes tərcüməsi baxımından təhlil edin.

9. TƏRCÜMƏDƏ QARŞIYA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR

Tərcümənin ayrı-ayrı növlərinin, bu növlərlə bağlı forma və tərzlərinin tələblərindən irəli gələn ümumi səciyyəli suallarla yanaşı, bu peşə sahiblərini daim sürpriz vəziyyətlər də gözləyir. Bəzən bu cür hallar mütərcimi cüzi çaşqınlığa sala bilər. Buna səbəb nədir?

Şifahi tərcümədə çaşqınlığın səbəbi iş şəraiti, avadanlığın nasazlığı, keçirilən tədbirə hazırlıq üçün vaxtın məhdudluğu və ya yoxluğu, mövzu ilə tanışlığın azlığı, bəhs olunan sahənin mürəkkəbliyi; bu sahədəki mürəkkəb anlayışlar və bu anlayışları ifadə edən terminlərin zənginliyi, məruzəçi nitqinin sürəti, müxtəlif dialekt və ləhcələrdən istifadə, həm məruzəçi, həm də tərcüməçilərin psixoloji gərginliyi ola bilər. Dilmançı ən çox narahat və pərt edən hal məxəz nitqdə hansısa sözü, ifadəni, bəlkə də fikri tuta bilməməsidir. Nəticədə tərcüməçi səhvə yol verir. Bu səhvlər bəzən onun karyerası və imicini itirməsi ilə nəticələnir.

Tərcüməçi səhv etdikdə necə hərəkət etməlidir?

Söhbət şifahi tərcümədən gedəndə, ilk növbədə, çalışmaq lazımdır ki, adam özünü itirməsin.

Səhvlərin düzəldilməsi ilə bağlı istedadlı sinxronçu və pedaqoq Roderik Counzun fikirləri həqiqətən nikbin səslənir. Onun fikrincə, vaxt itirməmək və diqqəti əsas məsələdən yayındırmamaq üçün sezişməyən, o qədər də əhəmiyyətli olmayan xırda səhvlərin üzərindən sükutla keçmək olar. Lakin ciddi səhvləri düzəltmək və auditoriyadan üzr istəmək mütləq vacibdir (16, 119). Tarixdə səhvlərin beynəlxalq qalmaqallara gətirib çıxardığı hallar az olmamışdır. İrland Tərcüməçilər və Dilmanlar Birliyinin bülletenindən belə bir faktı yada salmaq yerinə düşər. İran

Prezidenti Mahmud Əhmədinin çıxışındakı «Qərb bizi nüvə texnologiyasına sahib olmaqdan məhrum etməməlidir» cümləsini dilman «Qərb bizi nüvə silahlarına sahib olmaqdan məhrum etməməlidir» kimi tərcümə etmiş, bunun nəticəsində İran 2006-cı ilin əvvəlində ABŞ-ın CNN kanalının öz ölkəsində yayımlanmasını qadağan etmişdir. CNN rəsmi şəkildə üzr istədikdən sonra qadağa aradan götürülmüşdür (84, 2).

Göründüyü kimi, elə səhvlər var ki, orada səhvlər bağışlanılmazdır. Məhkəmə tərcüməsində şahidin və ya müttəhimin bir söz və ya ifadəsini səhv tərcümə etmək hakimdən əvvəl kiminsə barəsində ədalətsiz hökm vermək deməkdir. Eləcə də tibbi tərcümələrdə cüzi bir yanlışlıq kiminsə səhhəti bahasına başa gələ bilər. Bu məqamda ispan dili mühacirin ingilis dilində iki dərman şüşəsi üzərindəki «gündə bir dəfə» mənasında işlənən “once a day” ifadəsindəki «once» sözünü ispancadakı «on bir» sözünə oxşadaraq 22 həb qəbul etməsi əhvalatı linqvistik çətinliyin nə ilə bitəcəyinə aid orijinal bir misaldır (80, 52).

Dilmanlıqda səhvlər əksərən zaman qıtlığından irəli gəlir. Bunların düzəldilməsi də çox vaxt anı zaman tələb edir. Yazılı tərcümədə buraxılmış səhvlər gözqabağında olur, buna görə də ora qayıdıb düzəliş etmək imkanı var.

Səhvləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) termin seçimində səhv, 2) sintaktik nöqsan, 3) məxəz mətnə müəyyən hissənin buraxılması, 4) söz quruluşu və uzlaşma ilə bağlı nöqsan, 5) orfoqrafik səhv, 6) durğu işarəsi səhvləri, 7) qarışıq səhvlər (80, 52).

Səhvlər bəzən gülməli effektlə yadda qalır: “Budapeştdə heyvanxanada: Xahiş olunur heyvanları yemləməyin. Münasib yeməyiniz varsa, xahiş olunur onu növbədə olan gözətçiyə verəsiniz». - «At a Budapest zoo: Please do not feed the animals. If you have any suitable food, please give it to the guard on duty». «Romalı həkimin qəbul otağının qapısı üzərində: qadınlar və digər xəstəliklər üzrə mütəxəssis».

«In the office of a Roman doctor: Specialist in women and other diseases» (69).

Bəzən isə səhvlər haqlı olaraq ciddi təhqir kimi qarşılır. Məsələn, «Microsoft» firmasının Windows XP proqramının Latin Amerikasına ölkələri üçün nəzərdə tutulmuş ispanca tərcüməsində cinsi mənsubiyyət bölgüsündə işlənən üç termindən qadınlara aid olanı səhvən itin dişisini bildirən sözlə verilmişdi: “not specified” - «göstərilmir», “male” - «kişi», “bitch” - «qancıq»: «...Microsoft has also managed to upset women and entire countries. A Spanish-language version of Windows XP, destined for Latin American markets, asked users to select their gender between “not specified”, “male” or “bitch”, because of an unfortunate error in translation» (81, 12).

İstər yazılı, istərsə də şifahi tərcümədə ən ağır səhv rəqəmlərin düzgün verilməməsidir. Bir «sıfır» rəqəminin nöləri dəyişə biləcəyini təsəvvür etmək o qədər də çətin deyil.

Tərcüməçi sözü və ya ifadəni bilmədikdə və ya unutduqda nə etməlidir?

İlk növbədə ümumi kontekstdən çıxış edərək məxəz mətnin məzmununu çatdırmaq lazımdır.

«Tərcümənin əsas prinsiplərindən biri onun ayrı-ayrı hissələrinin dəqiqliyini yox, fikir bütövlüyünü təmin etməkdir» (15, 25).

Kanada tərcümə standartlarında tərcüməçiləri həmişə narahat edən bir sual aydın şəkildə cavabını tapmışdır. «...nə isə aydın olmayanda dilman nəticədən həmin məlumatı təkrar etməyi, onu başqa sözlə ifadə və ya izah etməyi xahiş edə bilər. Ünsiyyət səhvə başa düşdüyünü görəndə dilman bu anlaşılmazlığı aradan qaldırmaq üçün iştirakçı tərəflərə onu istiqamətləndirmək xahişi ilə müraciət edir» (22, 22)

Elə oradaca başqa bir sualın cavabı da var: «*Tərcüməçi nə zaman deyilənləri dəqiqliklə deyil, ümumiləşdirilmiş şəkildə verə bilər?* – Yalnız bütün tərəflər bundan xəbərdar olub razılıq verəndə». Bu prinsip həm də məlumatın mənasının saxlanması nəzərdə tutur: «...tərcüməçi natiqlə eyni qrammatik şəxsdən istifadə etməklə fikri dinləyicilərə çatdırır. Dilmancın nitqi təbii səslən-məlidir. əlavələrin, ixtisarlının və ya izahatların hesabına məxəz məlumat təhrif olunmamalıdır» (22, 22).

Yazılı tərcümədə elə hallar olur ki, məxəz termin hədəf dildə olmur. Yeni termin yaratmağa ehtiyac duyulduqda sifarişçi bu məsuliyyəti mütərcimə həvalə edir. Lakin leksik çətinliklər təkcə terminlərlə deyil, dialekt, slenq, vulqarizmlərin işlənməsilə də bağlı ola bilər. Bu zaman yazılı tərcümədə lüğətlər kömək etmədikdə mütərcim ixtiyarında müəyyən vaxt olduğundan dilin daşıyıcısına müraciət edə bilər və ya internetdə axtarış aparar. Çətinlik ayrı-ayrı sözlər və ya terminlərlə deyil, orijinal mətnin ifadə tərzini, oradakı məntiqsizliklə bağlı olduqda da tərcüməçi çətinliklə üzləşir. Bunun ən yaxşı həll yolu müəlliflə əlaqə saxlamaqdır. Belə imkan olmadıqda isə fikri orijinala mümkün qədər yaxın ifadə etmək və orta mötərizədə «tərcüməçinin qeydi»ni verməkdir.

Çaşqınlıq yaradan səbəblərdən biri də yazılı tərcümənin gedişində və ya sonuna yaxın orijinal mətnə dəyişiklik edildiyi barədə xəbərdar edilməkdir. Bu cür halların qarşısını almaq üçün tərcüməçi sifarişçi qəbul edərkən müqavilədə öz şərtlərinə məxəz mətnə sonradan dəyişiklik olmayacağı barədə bənd də əlavə etməlidir.

Yazılı tərcümədə mütərcimi ən çox narahat edən vaxtın məhdudluğu, işin həcmi bəyüklüyü ola bilər. Odur ki, sifarişçi qəbul edəndə bu məsələlərə qarşı diqqətli olmaq lazımdır.

Peşəkar tərcüməçi güman edilən hər cür suallara qarşı hazır olmalıdır. O, qərarqəbuletmə və problemi həllətmə ba-

carığını daim inkişaf etdirməli, öz mövqeyini dürüst şəkildə təqdim edə bilməli, əsl peşəkar kimi davranmalıdır. Keyfiyyətli işi və peşəkarcasına davranışı mütərcimin statusunun qorunmasına və möhkəmlənməsinə kömək edir. Çünki bunlar tərcümənin yerinə yetirildiyi şəraitə və onun keyfiyyətinə təsir edir.

Mövzuya aid suallar:

Tərcümədə hansı halları çətinlik kimi qəbul edirsiniz? Belə vəziyyətlərdən hansı çıxış yolları haqqında düşünə bilərsiniz?

ÖLAVÖLÖR

National Standard Guide for the Practice of Community Interpreters in Canada, November 3, 2007

6. Responsibilities of Clients

The Client shall:

1. Always inform the interpreting Service Provider (agency or interpreter) of any known risks and provide any advice, protection and safety measures generally available to participants in the interpreted event. The interpreter shall never be forced to enter a situation that poses a risk to his/her health and well being.
2. Respect the Standards of Practice and Ethical Principles at all times.
3. Provide as much information as possible about the requested assignment such as background and parallel texts and speaker's notes. The information will assist the interpreter in researching the subject and familiarizing him/herself with the subject. Any related documentation, previously translated files or glossaries related to the case are essential to the successful completion of the assignment.

When working with interpreters, the Client should:

1. Book additional time beyond that required in a non-interpreted encounter.

2. Avoid long, complex sentences, the use of slang, idiomatic expressions, highly technical vocabulary or jargon.
3. Speak clearly and at a moderate pace.
4. Talk directly to the LEP/LFP party, not to the interpreter.
5. Never ask the interpreter for his/her opinion.
6. For long assignments, provide breaks at appropriate intervals since accuracy declines with time.
7. Pause frequently to allow the interpreter to render all the information.
8. Be aware of non-verbal communication.
9. Encourage the interpreter to request clarification as required.
10. Provide an adequate working environment.
11. Always attempt to ensure the proper mode of interpreting is used (consecutive or simultaneous) (22, 16).

ON ETHICAL RULES OF TRANSLATORS AND INTERPRETERS

Abdullayeva, Fiala.

Translation and Transnational Processes, International Conference, Azerbaijan University of Languages,

Baku, April 14-15, 2005

Important changes have taken place in the social, political, economic and cultural life of our Republic since the end of the 90s of the last century when Azerbaijan gained independence. Therefore an interest in our country has increased, and international relations in different spheres of life have started to develop. The expanding international cooperation has necessitated the establishment of mutual relations and communication on high level. Consequently, the need for translation and interpretation has become much greater than ever and focused the attention on the questions related to this profession.

If we take into consideration the fact that most of the questions cover the relations the interpreters and translators encounter in their daily activities and that the appropriate experience in our country is limited, we would find it efficient to start the solution to the problem with the analysis of and reference to the ethical rules and regulations adopted for translators and interpreters abroad. For that purpose we have reviewed and analyzed the documents reflecting the ethical codes of a number of professional associations and some website articles related to this profession as well.

The analysis of the respective documents enables us to generalize the features peculiar to most of them. What are they?

Firstly, all the reviewed documents present the linguistic knowledge of translators and interpreters as the primary requirement, and translating from a foreign language into the translator's mother tongue is preferred. According to the *Code of Professional Conduct and Business Practices of the American Translators Association*, "The mastery of the target language equals to that of an educated native speaker..."¹.

Much importance has always been attached to this requirement in the training of translators and interpreters in Azerbaijan too. Even before the Translation Faculty had been established, the diploma of the University graduates with foreign language specialization reflected the achievements they had gained in mainly two foreign languages (English + French or English + German), mother tongue, and Russian as well.

Secondly, all the documents require a special knowledge from translators and interpreters. This idea is emphasized in *AITAS Code of Ethics* as well: "Translators and interpreters must have extensive general knowledge and a good grasp of the subject matter dealt with in their work. They have an obligation not to undertake work for which they are not qualified"². However, in our case, on the Bachelor's level under the circumstances the specialized training enabling our graduates to start their professional activities as translators and interpreters on the required level in different fields of industry, science, as well as medicine still leaves much to be desired. We have to be content ourselves only with teaching them the general knowledge related to economy, law and politics and the rules, how to use the appropriate terminology in the languages they are studying. Presently our translators' and interpreters'

1. [A:\Code of Professional Conduct and Business Practices.htm](#), P.1.

2. [A:\AITAS Code of Ethics.htm](#)

specialization in a definite field mainly starts only in workplaces they are employed. As regards the translators' undertaking work in which they are not qualified, such things often take place in practice. While one reason for it is the lack of qualified translators or their absence at the required moment, the other reason is either some people overestimate their own competence or they do it forcibly or they are tempted by the payment they are offered.

One of the most common features peculiar to the translators' compulsory ethical rules is the requirement for maintaining confidentiality. According to *Ethical Code of Professional Conduct and Business Practices of the American Translators Association*, the translator ... "will safeguard the interests of his clients as his own and divulge no confidential information"³. In *AIIC Code of Professional Ethics* they are "refrained from deriving any personal gain whatsoever from confidential information they may have acquired in the exercise of their duties as conference interpreters"⁴. Also, they are not relieved of this obligation on the expiry of their contract.

What is the situation like in Azerbaijan in this connection? First, our laws do not provide a separate provision requiring confidentiality from translators, only individual clients signing a written contract with translators can include the confidentiality issue in the text of their contract. If we take into consideration the fact that in many cases, in the translation practice in Azerbaijan the relations and the imposed conditions between the client and the translator are not based on a written document, but more often on "a gentleman's word" we can

³ <file://A:\Code of Professional Conduct and Business Practices.htm>, P.1.

⁴ <file://A:\AIIC.htm>, P.1.

easily come to the conclusion that the maintenance of confidentiality depends on a translator's consciousness and confides in his professionalism. It should also be pointed out that the law on state secret has recently been validated.

Fidelity, accuracy and punctuality are among the most important rules too. *CEATL Code of Ethics for Literary Translators* reads, "The translator shall refrain from introducing any tendentious modifications to the thoughts or words of the author, and from cutting or adding to the text without the express permission of the author or rights holder"⁵.

"Fidelity" is used to denote the notion of conveying the message faithfully. "Punctuality" requires from the translator to submit his/her translation before the deadline. *Article 2 in Code for Contractual Translation (International Association of Conference Translators)* reads, "The work of the contractual translator shall be of the highest possible quality. The contractual translator shall refuse any task that he or she feels is beyond his or her competence. The contractual translator shall respect the established deadlines, meet the terms agreed with the employer for the physical presentation of the translated document and undertake any linguistic, terminological or other research that may be necessary, on the understanding that the employer will provide any documents and reference material likely to contribute to the quality of his or her work"⁶.

In the case of interpreting "punctuality" means arriving at the workplace in time.

⁵ <file://A:\Code of Ethics.htm>, P.1.

⁶ <file://A:\Code for Contractual Translation.htm>, P.1.

In *AIIC Code of Professional Ethics* it is said, "Members of the Association shall not accept more than one assignment for the same period of time"⁷

Ethical codes consider it to be a translator's duty to develop his/her profession, to facilitate and support his/her colleagues. The codes criticize all forms of unfair competition. On the contrary, they advocate the translators' respect for their colleagues' opinions.

As there is no close coordination among translators in Azerbaijan, the clients manage to make unpleasant maneuvers in remunerating the translator. For instance, it is not hard in the least to turn to another translator the next time without paying the first translator his/her due. But if translators warn one another against that client, that would decrease the number of unpleasant cases. Though, like in the case of confidentiality, the above-mentioned rule hasn't found its reflection in our laws yet, we warn our students against such instances at our lectures and seminars.

The codes also establish a number of rights for translators. For instance, they can unite as an organization. Without translator's consent the author or the client does not have a right to make changes in his/her translation. In order to fulfil the task on high level the translator should be given the time he/she needs. Though in most cases we have to undertake such tasks at the cost of our health and sleep, this condition is not taken into account when it concerns to our payment. The translator should be provided with documents and information necessary in his/her work when possible. This is the source for a number of disagreements, especially in simultaneous and consecutive interpreting. There are more challenges in translating the intricate ideas when a non-native speaker of

⁷ <file://A:\AIIC.htm>, P.1.

English speaks English. But if those officials and experts give the text of their presentation to the client and through him/her to the interpreter, the interpreter can have a chance to get acquainted with the issue, the speaker's individual style and vocabulary. *AIIC Code of Professional Ethics* stipulates: "Interpreters...shall require that working documents and texts to be read out at the conference be sent to them in advance,"⁸ the performance of any other duties except that of conference interpreter at conferences for which they have been taken on as interpreters should be based on a special agreement. *Code for Contractual Translation* requires, "The contractual translator shall not be obliged to undertake elaborate formatting of translated documents (columns, tables, graphs, etc.), particularly those provided by electronic means. Any operations of this nature shall be the subject of a separate agreement and shall be remunerated separately".⁹

According to the ethical codes, the client should be bound to approve the rights of a translator, like in the case of authors. The translator should refrain from any action likely to discredit his or her profession or disadvantage his or her colleagues. He/she should not accept any work at rates of pay unreasonably below those prevailing within the profession.

⁸ <file://A:\AIIC.htm>, P.2.

⁹ <file://A:\Code for Contractual Translation.htm>, P.1.

In order to follow the above-mentioned rules, to carry out his/her duties properly and to benefit from his/her rights the translator or interpreter should update his or her skills, keep informed of innovations relating to the translation profession and its working tools and to his or her fields of specialization. He or she shall take advantage of every opportunity for vocational training offered.

If we do not take into consideration the opportunities created by some companies for their interpreters and translators to attend certain courses, it is impossible to say more than a couple of words about the translators training after graduation from the University. In the case of our University we can say that the teachers of our University who are involved in translation activities have very limited opportunities to get familiarized with the work experience in foreign Universities, beyond the meetings and conferences held at our University. In order to fill the above-stated gap, on the initiative of the UNESCO Chair in Translation Studies we have held a series of seminars and workshops. It has been for three years already that we have organized a number of interesting seminars conducted by Associate Professor G.Bairamov, Associate Professor Ch.Gurbanli, Associate Professor A.Zeynalov, Instructor U.Ibrahimov making the best possible use of the local specialists' potentials. One of the goals of the present conference is also to fill this gap. We can realize the seriousness of the issue if we think of the fact that some associations abroad require from their members to pass competency tests every two years.

Thus, when reviewing the ethical codes applied in foreign practice it became obvious that some of them are clear to the professional interpreters and translators in our country as well, for instance, good command of working languages, fidelity, specialized knowledge, etc. while some of the ethical rules are

either alien to our context or not applied regularly. For instance, the written contract between the client and the translator, the remuneration of translators properly, the single list of prices, introduction of documents prior to the meeting, establishing favorable working conditions, translator's undertaking the task within his/her competence, etc. While one reason for it is the fact that professional translators are not united in a single organization, another reason is the non-professionals' desire and need in undertaking the job beyond their competence and doing it in inferior quality at low prices to earn their living. The most favorable and possible way of undertaking the control over the regulation of ethical relations in the translation practice is to take part in the meetings on translation issues, frequently focusing the attention on the problems through Mass Media and seeking solutions together (1, 34-40).

DÖVLƏT SIRRI HAQQINDA

7 sentyabr 2004-cü ildə qəbul edilmiş 733-IIQ saylı "Dövlət sirri haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununun 5-ci maddəsi

Maddə 5. Dövlət sirri təşkil edən məlumatların siyahısı

5.1. Hərbi sahədə aşağıdakı məlumatlar dövlət sirrini təşkil edir:

5.1.1. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin, başqa silahlı birləşmələrinin, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər qoşunlarının strateji, operativ və səfərbərlik üzrə yerləşdirilməsinə dair əməliyyatların hazırlanması və keçirilməsi üzrə strateji və əməliyyat planlarının, döyüşü idarəetməyə dair sənədlərinin məzmununu, onların döyüş və səfərbərlik hazırlığı, səfərbərlik ehtiyatlarının yaradılması və istifadəsi haqqında;

5.1.2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış digər silahlı birləşmələrinin quruculuq planları, silahların və hərbi texnikanın inkişafının istiqamətləri, silah və hərbi texnika nümunələrinin yaradılması və modernləşdirilməsi üzrə məqsədli proqramların, elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin məzmununu və yerinə yetirilməsinin nəticələri haqqında;

5.1.3. silah və hərbi texnika nümunələrinin taktiki-texniki xarakteristikaları və döyüşdə tətbiqi imkanları, hərbi təyinatlı yeni növ maddələrin xüsusiyyətləri, resepturaları və ya texnologiyaları haqqında;

5.1.4. milli təhlükəsizlik və müdafiə mülahizələrinə görə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən obyektlərin dislokasiyası, təyinatı, hazırlıq və müdafiə olunma dərəcəsi, tikintisi və istismarı, habelə bu obyektlər üçün torpaq, yer təkisi və akvatoriyalar ayrılması haqqında;

5.1.5. qoşunların dislokasiyası, həqiqi adları, təşkilati strukturu, şəxsi heyətinin sayı və onların döyüş təminatı haqqında, həmçinin hərbi-siyasi və ya əməliyyat şəraiti haqqında;

5.1.6. Azərbaycan Respublikası ərazisinin müdafiə və mühüm iqtisadi əhəmiyyətli geodeziya məntəqələrinin və coğrafi obyektlərinin koordinatları haqqında.

5.2. İqtisadi sahədə aşağıdakı məlumatlar dövlət sirrini təşkil edir:

5.2.1. Azərbaycan Respublikasının və onun ayrı-ayrı bölgələrinin mümkün hərbi əməliyyatlara hazırlıq planlarının məzmununu, silah və hərbi texnikanın istehsalı və təmiri üzrə sənayenin səfərbərlik gücü, hərbi sahədə istifadə edilən xammal və materialların strateji növlərinin göndərilməsi həcmi, ehtiyatları, həmçinin dövlət material ehtiyatlarının yerləşdirilməsi, faktik həcmi və istifadəsi haqqında;

5.2.2. Azərbaycan Respublikasının müdafiə qabiliyyətinin və təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə onun infrastrukturundan istifadə olunması haqqında;

5.2.3. mülki müdafiə qüvvələri və vasitələri, inzibati idarəetmə obyektlərinin dislokasiyası, təyinatı və müdafiə olunma dərəcəsi, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunma

dərəcəsi, dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulan nəqliyyat və rəbitənin fəaliyyəti haqqında;

5.2.4. dövlət müdafiə sifarişlərinin həcmi, planları (tapşırıqları), silah, hərbi texnika və digər hərbi məhsulların buraxılması və göndərilməsi (pul və ya natura ifadəsində), onların buraxılışı üzrə mövcud güc və bu gücün artırılması haqqında, göstərilən silah, hərbi texnika və digər hərbi məhsulları işləyib hazırlayan və ya istehsal edən müəssisələr, onların kooperasiya üzrə əlaqələri haqqında;

5.2.5. dövlətin təhlükəsizliyinə təsir edən mühüm müdafiə və ya iqtisadi əhəmiyyəti olan elmi və texniki nailiyyətlər, elmi-tədqiqat, təcrübi-konstruktor, layihə işləri və texnologiyaları haqqında;

5.2.6. siyahısı qanunvericiliklə müəyyənləşdirilən strateji növlü faydalı qazıntıların ehtiyatlarının, istehsalının, idxalı və ixracının, satışının həcmi, dövlət ehtiyatları haqqında, pul əskinazlarının, qiymətli kağızların hazırlanması, saxtalaşdırılmadan qorunması, həmçinin dövlətin maliyyə fəaliyyətinin digər xüsusi tədbirləri haqqında.

5.3. Xarici siyasət sahəsində aşağıdakı məlumatlar dövlət sirrini təşkil edir:

5.3.1. Azərbaycan Respublikasının xarici-siyasi və xarici-iqtisadi fəaliyyəti haqqında, əgər onların vaxtından əvvəl açıqlanması dövlətin təhlükəsizliyinə ziyan vura bilərsə;

5.3.2. Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə hərbi, elmi-texniki və başqa sahələrdə əməkdaşlığı haqqında, əgər onların vaxtından əvvəl açıqlanması tərəflərdən heç olmasa biri

üçün diplomatik fəaliyyətinin həyata keçirilməsində çətinlik yaranmasına səbəb ola bilərsə.

5.4. Kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində məlumatlar:

5.4.1. kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə və vasitələri, mənbələri, metodları, planları və nəticələri haqqında, habelə bu fəaliyyətin maliyyələşdirilməsinin göstəriciləri haqqında, əgər bu göstəricilər sadalanan məlumatları açıqlayırsa;

5.4.2. kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlarla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən və əməkdaşlıq etmiş şəxslər haqqında;

5.4.3. dövlət mühafizəsi obyektlərinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasının təşkili, qüvvə və vasitələri, metodları haqqında, habelə bu fəaliyyətin maliyyələşdirilməsinin göstəriciləri haqqında, əgər bu göstəricilər sadalanan məlumatları açıqlayırsa;

5.4.4. şifrlənmiş, o cümlədən, kodlaşdırılmış və məxfiləşdirilmiş rəbitə sistemləri haqqında, şifrlər, şifrlərin işlənməsi və hazırlanması, onlarla təminat, şifrləmə və xüsusi mühafizə vasitələri haqqında, xüsusi təyinatlı informasiya-analitik sistemləri haqqında;

5.4.5. məxfi məlumatların mühafizəsi metodları və vasitələri haqqında;

5.4.6. dövlət sirrinin mühafizəsinin təşkili və faktiki vəziyyəti haqqında;

5.4.7. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi haqqında;

5.4.8. Azərbaycan Respublikasında dövlətin müdafiəsinin, təhlükəsizliyinin və hüquq-mühafizə fəaliyyətinin təmin olunması ilə əlaqədar dövlət büdcəsinin xərcləri haqqında;

5.4.9. dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə keçirilən tədbirləri açıqlayan kadr hazırlığı haqqında.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 7 sentyabr 2004 (101)

An Approach to Diplomatic Translation Eyes Only

Security and confidentiality are always crucial in professional translation, and in particular with regards to the client. Diplomatic translation is no exception to this. Furthermore, confidentiality is probably much more important and compromising in this field than in any other field of translation, as it involves the security of one or several countries. We are not saying here that the translator becomes a sort of James Bond—no, that only happens in the movies. Today, most confidential issues have to do with such "top secret" matters as farming or agriculture. Curious, isn't it? In any case, several degrees of confidentiality of diplomatic documents in English can be established:

Unclassified: not compromising, available to anyone.

Classified.

In confidence.

Confidential.

Secret.

Top Secret (the translator seldom has access to these documents).

Also worth mentioning, concerning confidentiality, is the question of professional incompatibilities. Can a translator in an embassy engage in other translation-related jobs? In principle, the answer is yes, provided that the nature of the job and its development do not incur a conflict of interest. In any case, it is highly advisable to seek permission and clearly state that it will not interfere with diplomatic tasks in any way.

© Copyright Translation Journal and the Author 1999
(78)

LR Communication Systems, Inc.
139 Dogwood Lane • Box 264 • Berkeley Heights, NJ 07922
Ph: 908-464-1231 • Fax: 908-464-1350 • mail@LRcom.com •
www.LRcom.com

Proofreading & Editing Tips

A compilation of advice from experienced proofreaders and editors

General tips for proofing

- Read it out loud and also silently.
- Read it backwards to focus on the spelling of words.
- Read it upside down to focus on typology.
- Use a spell checker and grammar checker as a first screening, but don't depend on them.
- Have others read it.
- Read it slowly.
- Use a screen (a blank sheet of paper to cover the material not yet proofed).
- Point with your finger to read one word at a time.

Don't proof for every type of mistake at once—do one proof for spelling, another for missing/additional spaces, consistency of word usage, font sizes, etc.

Keep a list of your most common errors (or of the writers you are proofing) and proof for those on separate "trips."

If you are editing within Word, use the "track changes" or "mark changes" function to make your comments apparent to other reviewers (additions and deletions can be set to appear in different colors).

Print it out and read it.

Read down columns in a table, even if you're supposed to read across the table to use the information. Columns may be easier to deal with than rows.

Use editor's flags. Put #s in the document where reviewers need to pay special attention, or next to items that need to be double-checked before the final proof print. Do a final search for all # flags and remove them.

Give a copy of the document to another person and keep a copy yourself. Take turns reading it out loud to each other. While one of you reads, the other one follows along to catch any errors and awkward-sounding phrases. This method also works well when proofing numbers and codes.

First, proof the body of the text. Then go back and proof the headings. Headings are prone to error because copy editors often don't focus on them.

Double check fonts that are unusual (italic, bold, or otherwise different).

Carefully read type in very tiny font.

Be careful that your eyes don't skip from one error to the next obvious error, missing subtle errors in between.

Double check proper names.

Double check little words: "or," "of," "it," and "is" are often interchanged.

Double check boilerplate text, like the company letterhead. Just because it's frequently used doesn't mean it's been carefully checked.

Double check whenever you're sure something is right—certainty is dangerous.

Closely review page numbers and other footer/header material for accuracy and correct order.

Editing for content

Ask yourself who, what, when, where, why, and how when reading for content. Does the text answer all the questions you think it should?

Highlight the sentences that best answer these questions, just so you can see if the facts flow in logical order.

Do the math, do the math, and then do the math again. Somewhere between the screen and the printer $2+2$ often becomes 3.

Make a list of "bugaboo" words and do a search for them before final proof. Include every swear word, words related to product terminology, and other words that pop up on occasion. Then do a "find" for all these words.

Actually do every step in procedures to make sure they are complete, accurate, and in correct order.

Count the number of steps a list promises to make sure they are all there.

Check that figure numbers match their references in the text and are sequential.

Check that illustrations, pictographs, and models are right-side up.

Preparing yourself to proof or edit

Write at the end of the day; edit first thing in the morning. (Usually, getting some sleep in between helps.)

Listen to music or chew gum. Proofing can be boring business and it doesn't require much critical thinking, though it does require extreme focus and concentration. Anything that can relieve your mind of some of the pressure, while allowing you to still keep focused, is a benefit.

Don't use fluorescent lighting when proofing. The flicker rate is actually slower than standard lighting. Your eyes can't pick up inconsistencies as easily under fluorescent lighting.

Spend a half-hour a month reviewing grammar rules.

Read something else between edits. This helps clear your head of what you expect to read and allows you to read what really is on the page.

Make a list of things to watch for—a kind of "to do" list—as you edit.

Copyright © 1999, LR Communication Systems, Inc. All rights reserved (94).

What Barack Hussein Obama told Muslims in speech from Egypt (text)

Remarks of President Barack Obama, A New Beginning, Cairo, Egypt, June 4, 2009

I am honored to be in the timeless city of Cairo, and to be hosted by two remarkable institutions. For over a thousand years, Al-Azhar has stood as a beacon of Islamic learning, and for over a century, Cairo University has been a source of Egypt's advancement.

Together, you represent the harmony between tradition and progress. I am grateful for your hospitality,

and the hospitality of the people of Egypt. I am also proud to carry with me the goodwill of the American people, and a greeting of peace from Muslim communities in my country: assalaamu alaykum.

We meet at a time of tension between the United States and Muslims around the world – tension rooted in historical forces that go beyond any current policy debate. The relationship between Islam and the West includes centuries of co-existence and cooperation, but also conflict and religious wars.

More recently, tension has been fed by colonialism that denied rights and opportunities to many Muslims, and a Cold War in which Muslim-majority countries were too often treated as proxies without regard to their own aspirations. Moreover, the sweeping change brought by modernity and globalization led many Muslims to view the West as hostile to the traditions of Islam.

Violent extremists have exploited these tensions in a small but potent minority of Muslims. The attacks of September 11th, 2001 and the continued efforts of these extremists to engage in violence against civilians has led some in my country to view Islam as inevitably hostile not only to America and Western countries, but also to human rights. This has bred more fear and mistrust.

So long as our relationship is defined by our differences, we will empower those who sow hatred rather than peace, and who promote conflict rather than the cooperation that can help all of our people achieve justice and prosperity. This cycle of suspicion and discord must end.

I have come here to seek a new beginning between the United States and Muslims around the world; one

based upon mutual interest and mutual respect; and one based upon the truth that America and Islam are not exclusive, and need not be in competition. Instead, they overlap, and share common principles – principles of justice and progress; tolerance and the dignity of all human beings.

I do so recognizing that change cannot happen overnight. No single speech can eradicate years of mistrust, nor can I answer in the time that I have all the complex questions that brought us to this point. But I am convinced that in order to move forward, we must say openly the things we hold in our hearts, and that too often are said only behind closed doors.

There must be a sustained effort to listen to each other; to learn from each other; to respect one another; and to seek common ground. As the Holy Koran tells us, “Be conscious of God and speak always the truth.” That is what I will try to do – to speak the truth as best I can, humbled by the task before us, and firm in my belief that the interests we share as human beings are far more powerful than the forces that drive us apart.

Part of this conviction is rooted in my own experience. I am a Christian, but my father came from a Kenyan family that includes generations of Muslims. As a boy, I spent several years in Indonesia and heard the call of the azaan at the break of dawn and the fall of dusk. As a young man, I worked in Chicago communities where many found dignity and peace in their Muslim faith.

As a student of history, I also know civilization’s debt to Islam. It was Islam – at places like Al-Azhar University – that carried the light of learning through so many centuries, paving the way for Europe’s Renaissance

and Enlightenment. It was innovation in Muslim communities that developed the order of algebra; our magnetic compass and tools of navigation; our mastery of pens and printing; our understanding of how disease spreads and how it can be healed.

Islamic culture has given us majestic arches and soaring spires; timeless poetry and cherished music; elegant calligraphy and places of peaceful contemplation. And throughout history, Islam has demonstrated through words and deeds the possibilities of religious tolerance and racial equality.

I know, too, that Islam has always been a part of America’s story. The first nation to recognize my country was Morocco. In signing the Treaty of Tripoli in 1796, our second President John Adams wrote, “The United States has in itself no character of enmity against the laws, religion or tranquility of Muslims.” And since our founding, American Muslims have enriched the United States.

They have fought in our wars, served in government, stood for civil rights, started businesses, taught at our Universities, excelled in our sports arenas, won Nobel Prizes, built our tallest building, and lit the Olympic Torch. And when the first Muslim-American was recently elected to Congress, he took the oath to defend our Constitution using the same Holy Koran that one of our Founding Fathers – Thomas Jefferson – kept in his personal library.

So I have known Islam on three continents before coming to the region where it was first revealed. That experience guides my conviction that partnership between America and Islam must be based on what Islam

is, not what it isn't. And I consider it part of my responsibility as President of the United States to fight against negative stereotypes of Islam wherever they appear.

But that same principle must apply to Muslim perceptions of America. Just as Muslims do not fit a crude stereotype, America is not the crude stereotype of a self-interested empire. The United States has been one of the greatest sources of progress that the world has ever known.

We were born out of revolution against an empire. We were founded upon the ideal that all are created equal, and we have shed blood and struggled for centuries to give meaning to those words – within our borders, and around the world. We are shaped by every culture, drawn from every end of the Earth, and dedicated to a simple concept: *E pluribus unum*: "Out of many, one."

Much has been made of the fact that an African-American with the name Barack Hussein Obama could be elected President. But my personal story is not so unique. The dream of opportunity for all people has not come true for everyone in America, but its promise exists for all who come to our shores – that includes nearly seven million American Muslims in our country today who enjoy incomes and education that are higher than average.

Moreover, freedom in America is indivisible from the freedom to practice one's religion. That is why there is a mosque in every state of our union, and over 1,200 mosques within our borders. That is why the U.S. government has gone to court to protect the right of

women and girls to wear the hijab, and to punish those who would deny it.

So let there be no doubt: Islam is a part of America. And I believe that America holds within her the truth that regardless of race, religion, or station in life, all of us share common aspirations – to live in peace and security; to get an education and to work with dignity; to love our families, our communities, and our God. These things we share. This is the hope of all humanity.

Of course, recognizing our common humanity is only the beginning of our task. Words alone cannot meet the needs of our people. These needs will be met only if we act boldly in the years ahead; and if we understand that the challenges we face are shared, and our failure to meet them will hurt us all.

For we have learned from recent experience that when a financial system weakens in one country, prosperity is hurt everywhere. When a new flu infects one human being, all are at risk. When one nation pursues a nuclear weapon, the risk of nuclear attack rises for all nations.

When violent extremists operate in one stretch of mountains, people are endangered across an ocean. And when innocents in Bosnia and Darfur are slaughtered, that is a stain on our collective conscience. That is what it means to share this world in the 21st century. That is the responsibility we have to one another as human beings.

This is a difficult responsibility to embrace. For human history has often been a record of nations and tribes subjugating one another to serve their own interests. Yet in this new age, such attitudes are self-defeating. Given our interdependence, any world order

that elevates one nation or group of people over another will inevitably fail. So whatever we think of the past, we must not be prisoners of it. Our problems must be dealt with through partnership; progress must be shared.

That does not mean we should ignore sources of tension. Indeed, it suggests the opposite: we must face these tensions squarely. And so in that spirit, let me speak as clearly and plainly as I can about some specific issues that I believe we must finally confront together.

The first issue that we have to confront is violent extremism in all of its forms.

In Ankara, I made clear that America is not – and never will be – at war with Islam. We will, however, relentlessly confront violent extremists who pose a grave threat to our security. Because we reject the same thing that people of all faiths reject: the killing of innocent men, women, and children. And it is my first duty as President to protect the American people.

The situation in Afghanistan demonstrates America's goals, and our need to work together. Over seven years ago, the United States pursued al Qaeda and the Taliban with broad international support. We did not go by choice, we went because of necessity. I am aware that some question or justify the events of 9/11. But let us be clear: al Qaeda killed nearly 3,000 people on that day. The victims were innocent men, women and children from America and many other nations who had done nothing to harm anybody.

And yet Al Qaeda chose to ruthlessly murder these people, claimed credit for the attack, and even now states their determination to kill on a massive scale. They have affiliates in many countries and are trying to expand their

reach. These are not opinions to be debated; these are facts to be dealt with.

Make no mistake: we do not want to keep our troops in Afghanistan. We seek no military bases there. It is agonizing for America to lose our young men and women. It is costly and politically difficult to continue this conflict. We would gladly bring every single one of our troops home if we could be confident that there were not violent extremists in Afghanistan and Pakistan determined to kill as many Americans as they possibly can. But that is not yet the case.

That's why we're partnering with a coalition of forty-six countries. And despite the costs involved, America's commitment will not weaken. Indeed, none of us should tolerate these extremists. They have killed in many countries. They have killed people of different faiths – more than any other, they have killed Muslims. Their actions are irreconcilable with the rights of human beings, the progress of nations, and with Islam.

The Holy Koran teaches that whoever kills an innocent, it is as if he has killed all mankind; and whoever saves a person, it is as if he has saved all mankind. The enduring faith of over a billion people is so much bigger than the narrow hatred of a few. Islam is not part of the problem in combating violent extremism – it is an important part of promoting peace.

We also know that military power alone is not going to solve the problems in Afghanistan and Pakistan. That is why we plan to invest \$1.5 billion each year over the next five years to partner with Pakistanis to build schools and hospitals, roads and businesses, and hundreds of millions to help those who have been displaced. And that

is why we are providing more than \$2.8 billion to help Afghans develop their economy and deliver services that people depend upon.

Let me also address the issue of Iraq. Unlike Afghanistan, Iraq was a war of choice that provoked strong differences in my country and around the world. Although I believe that the Iraqi people are ultimately better off without the tyranny of Saddam Hussein, I also believe that events in Iraq have reminded America of the need to use diplomacy and build international consensus to resolve our problems whenever possible. Indeed, we can recall the words of Thomas Jefferson, who said: "I hope that our wisdom will grow with our power, and teach us that the less we use our power the greater it will be."

Today, America has a dual responsibility: to help Iraq forge a better future – and to leave Iraq to Iraqis. I have made it clear to the Iraqi people that we pursue no bases, and no claim on their territory or resources. Iraq's sovereignty is its own. That is why I ordered the removal of our combat brigades by next August.

That is why we will honor our agreement with Iraq's democratically-elected government to remove combat troops from Iraqi cities by July, and to remove all our troops from Iraq by 2012. We will help Iraq train its Security Forces and develop its economy. But we will support a secure and united Iraq as a partner, and never as a patron.

And finally, just as America can never tolerate violence by extremists, we must never alter our principles. 9/11 was an enormous trauma to our country. The fear and anger that it provoked was understandable,

but in some cases, it led us to act contrary to our ideals. We are taking concrete actions to change course. I have unequivocally prohibited the use of torture by the United States, and I have ordered the prison at Guantanamo Bay closed by early next year.

So America will defend itself respectful of the sovereignty of nations and the rule of law. And we will do so in partnership with Muslim communities which are also threatened. The sooner the extremists are isolated and unwelcome in Muslim communities, the sooner we will all be safer.

The second major source of tension that we need to discuss is the situation between Israelis, Palestinians and the Arab world.

America's strong bonds with Israel are well known. This bond is unbreakable. It is based upon cultural and historical ties, and the recognition that the aspiration for a Jewish homeland is rooted in a tragic history that cannot be denied.

Around the world, the Jewish people were persecuted for centuries, and anti-Semitism in Europe culminated in an unprecedented Holocaust. Tomorrow, I will visit Buchenwald, which was part of a network of camps where Jews were enslaved, tortured, shot and gassed to death by the Third Reich. Six million Jews were killed – more than the entire Jewish population of Israel today.

Denying that fact is baseless, ignorant, and hateful. Threatening Israel with destruction – or repeating vile stereotypes about Jews – is deeply wrong, and only serves to evoke in the minds of Israelis this most painful of

memories while preventing the peace that the people of this region deserve.

On the other hand, it is also undeniable that the Palestinian people – Muslims and Christians – have suffered in pursuit of a homeland. For more than sixty years they have endured the pain of dislocation. Many wait in refugee camps in the West Bank, Gaza, and neighboring lands for a life of peace and security that they have never been able to lead.

They endure the daily humiliations – large and small – that come with occupation. So let there be no doubt: the situation for the Palestinian people is intolerable. America will not turn our backs on the legitimate Palestinian aspiration for dignity, opportunity, and a state of their own.

For decades, there has been a stalemate: two peoples with legitimate aspirations, each with a painful history that makes compromise elusive. It is easy to point fingers – for Palestinians to point to the displacement brought by Israel's founding, and for Israelis to point to the constant hostility and attacks throughout its history from within its borders as well as beyond.

But if we see this conflict only from one side or the other, then we will be blind to the truth: the only resolution is for the aspirations of both sides to be met through two states, where Israelis and Palestinians each live in peace and security.

That is in Israel's interest, Palestine's interest, America's interest, and the world's interest. That is why I intend to personally pursue this outcome with all the patience that the task requires. The obligations that the parties have agreed to under the Road Map are clear. For

peace to come, it is time for them – and all of us – to live up to our responsibilities.

Palestinians must abandon violence. Resistance through violence and killing is wrong and does not succeed. For centuries, black people in America suffered the lash of the whip as slaves and the humiliation of segregation. But it was not violence that won full and equal rights. It was a peaceful and determined insistence upon the ideals at the center of America's founding.

This same story can be told by people from South Africa to South Asia; from Eastern Europe to Indonesia. It's a story with a simple truth: that violence is a dead end. It is a sign of neither courage nor power to shoot rockets at sleeping children, or to blow up old women on a bus. That is not how moral authority is claimed; that is how it is surrendered.

Now is the time for Palestinians to focus on what they can build. The Palestinian Authority must develop its capacity to govern, with institutions that serve the needs of its people. Hamas does have support among some Palestinians, but they also have responsibilities. To play a role in fulfilling Palestinian aspirations, and to unify the Palestinian people, Hamas must put an end to violence, recognize past agreements, and recognize Israel's right to exist.

At the same time, Israelis must acknowledge that just as Israel's right to exist cannot be denied, neither can Palestine's. The United States does not accept the legitimacy of continued Israeli settlements. This construction violates previous agreements and undermines efforts to achieve peace. It is time for these settlements to stop.

Israel must also live up to its obligations to ensure that Palestinians can live, and work, and develop their society. And just as it devastates Palestinian families, the continuing humanitarian crisis in Gaza does not serve Israel's security; neither does the continuing lack of opportunity in the West Bank. Progress in the daily lives of the Palestinian people must be part of a road to peace, and Israel must take concrete steps to enable such progress.

Finally, the Arab States must recognize that the Arab Peace Initiative was an important beginning, but not the end of their responsibilities. The Arab-Israeli conflict should no longer be used to distract the people of Arab nations from other problems. Instead, it must be a cause for action to help the Palestinian people develop the institutions that will sustain their state; to recognize Israel's legitimacy; and to choose progress over a self-defeating focus on the past.

America will align our policies with those who pursue peace, and say in public what we say in private to Israelis and Palestinians and Arabs. We cannot impose peace. But privately, many Muslims recognize that Israel will not go away. Likewise, many Israelis recognize the need for a Palestinian state. It is time for us to act on what everyone knows to be true.

Too many tears have flowed. Too much blood has been shed. All of us have a responsibility to work for the day when the mothers of Israelis and Palestinians can see their children grow up without fear; when the Holy Land of three great faiths is the place of peace that God intended it to be; when Jerusalem is a secure and lasting home for Jews and Christians and Muslims, and a place for all of the children of Abraham to mingle peacefully

together as in the story of Isra, when Moses, Jesus, and Mohammed (peace be upon them) joined in prayer.

The third source of tension is our shared interest in the rights and responsibilities of nations on nuclear weapons.

This issue has been a source of tension between the United States and the Islamic Republic of Iran. For many years, Iran has defined itself in part by its opposition to my country, and there is indeed a tumultuous history between us. In the middle of the Cold War, the United States played a role in the overthrow of a democratically-elected Iranian government.

Since the Islamic Revolution, Iran has played a role in acts of hostage-taking and violence against U.S. troops and civilians. This history is well known. Rather than remain trapped in the past, I have made it clear to Iran's leaders and people that my country is prepared to move forward. The question, now, is not what Iran is against, but rather what future it wants to build.

It will be hard to overcome decades of mistrust, but we will proceed with courage, rectitude and resolve. There will be many issues to discuss between our two countries, and we are willing to move forward without preconditions on the basis of mutual respect.

But it is clear to all concerned that when it comes to nuclear weapons, we have reached a decisive point. This is not simply about America's interests. It is about preventing a nuclear arms race in the Middle East that could lead this region and the world down a hugely dangerous path.

I understand those who protest that some countries have weapons that others do not. No single nation should pick and choose which nations hold nuclear weapons. That is why I strongly reaffirmed America's commitment to seek a world in which no nations hold nuclear weapons. And any nation – including Iran – should have the right to access peaceful nuclear power if it complies with its responsibilities under the nuclear Non-Proliferation Treaty. That commitment is at the core of the Treaty, and it must be kept for all who fully abide by it. And I am hopeful that all countries in the region can share in this goal.

The fourth issue that I will address is democracy.

I know there has been controversy about the promotion of democracy in recent years, and much of this controversy is connected to the war in Iraq. So let me be clear: no system of government can or should be imposed upon one nation by any other.

That does not lessen my commitment, however, to governments that reflect the will of the people. Each nation gives life to this principle in its own way, grounded in the traditions of its own people. America does not presume to know what is best for everyone, just as we would not presume to pick the outcome of a peaceful election.

But I do have an unyielding belief that all people yearn for certain things: the ability to speak your mind and have a say in how you are governed; confidence in the rule of law and the equal administration of justice; government that is transparent and doesn't steal from the people; the freedom to live as you choose. Those are not

just American ideas, they are human rights, and that is why we will support them everywhere.

There is no straight line to realize this promise. But this much is clear: governments that protect these rights are ultimately more stable, successful and secure. Suppressing ideas never succeeds in making them go away. America respects the right of all peaceful and law-abiding voices to be heard around the world, even if we disagree with them. And we will welcome all elected, peaceful governments – provided they govern with respect for all their people.

This last point is important because there are some who advocate for democracy only when they are out of power; once in power, they are ruthless in suppressing the rights of others. No matter where it takes hold, government of the people and by the people sets a single standard for all who hold power: you must maintain your power through consent, not coercion; you must respect the rights of minorities, and participate with a spirit of tolerance and compromise; you must place the interests of your people and the legitimate workings of the political process above your party. Without these ingredients, elections alone do not make true democracy.

The fifth issue that we must address together is religious freedom.

Islam has a proud tradition of tolerance. We see it in the history of Andalusia and Cordoba during the Inquisition. I saw it firsthand as a child in Indonesia, where devout Christians worshiped freely in an overwhelmingly Muslim country. That is the spirit we need today.

People in every country should be free to choose and live their faith based upon the persuasion of the mind, heart, and soul. This tolerance is essential for religion to thrive, but it is being challenged in many different ways.

Among some Muslims, there is a disturbing tendency to measure one's own faith by the rejection of another's. The richness of religious diversity must be upheld – whether it is for Maronites in Lebanon or the Copts in Egypt. And fault lines must be closed among Muslims as well, as the divisions between Sunni and Shia have led to tragic violence, particularly in Iraq.

Freedom of religion is central to the ability of peoples to live together. We must always examine the ways in which we protect it. For instance, in the United States, rules on charitable giving have made it harder for Muslims to fulfill their religious obligation. That is why I am committed to working with American Muslims to ensure that they can fulfill zakat.

Likewise, it is important for Western countries to avoid impeding Muslim citizens from practicing religion as they see fit – for instance, by dictating what clothes a Muslim woman should wear. We cannot disguise hostility towards any religion behind the pretence of liberalism.

Indeed, faith should bring us together. That is why we are forging service projects in America that bring together Christians, Muslims, and Jews. That is why we welcome efforts like Saudi Arabian King Abdullah's Interfaith dialogue and Turkey's leadership in the Alliance of Civilizations. Around the world, we can turn dialogue into Interfaith service, so bridges between peoples lead to action – whether it is combating malaria in Africa, or providing relief after a natural disaster.

The sixth issue that I want to address is women's rights.

I know there is debate about this issue. I reject the view of some in the West that a woman who chooses to cover her hair is somehow less equal, but I do believe that a woman who is denied an education is denied equality. And it is no coincidence that countries where women are well-educated are far more likely to be prosperous.

Now let me be clear: issues of women's equality are by no means simply an issue for Islam. In Turkey, Pakistan, Bangladesh and Indonesia, we have seen Muslim-majority countries elect a woman to lead. Meanwhile, the struggle for women's equality continues in many aspects of American life, and in countries around the world.

Our daughters can contribute just as much to society as our sons, and our common prosperity will be advanced by allowing all humanity – men and women – to reach their full potential. I do not believe that women must make the same choices as men in order to be equal, and I respect those women who choose to live their lives in traditional roles. But it should be their choice.

That is why the United States will partner with any Muslim-majority country to support expanded literacy for girls, and to help young women pursue employment through micro-financing that helps people live their dreams.

Finally, I want to discuss economic development and opportunity.

I know that for many, the face of globalization is contradictory. The Internet and television can bring

knowledge and information, but also offensive sexuality and mindless violence. Trade can bring new wealth and opportunities, but also huge disruptions and changing communities.

In all nations – including my own – this change can bring fear. Fear that because of modernity we will lose of control over our economic choices, our politics, and most importantly our identities – those things we most cherish about our communities, our families, our traditions, and our faith.

But I also know that human progress cannot be denied. There need not be contradiction between development and tradition. Countries like Japan and South Korea grew their economies while maintaining distinct cultures. The same is true for the astonishing progress within Muslim-majority countries from Kuala Lumpur to Dubai. In ancient times and in our times, Muslim communities have been at the forefront of innovation and education.

This is important because no development strategy can be based only upon what comes out of the ground, nor can it be sustained while young people are out of work. Many Gulf States have enjoyed great wealth as a consequence of oil, and some are beginning to focus it on broader development.

But all of us must recognize that education and innovation will be the currency of the 21st century, and in too many Muslim communities there remains underinvestment in these areas. I am emphasizing such investments within my country. And while America in the past has focused on oil and gas in this part of the world, we now seek a broader engagement.

On education, we will expand exchange programs, and increase scholarships, like the one that brought my father to America, while encouraging more Americans to study in Muslim communities. And we will match promising Muslim students with internships in America; invest in on-line learning for teachers and children around the world; and create a new online network, so a teenager in Kansas can communicate instantly with a teenager in Cairo.

On economic development, we will create a new corps of business volunteers to partner with counterparts in Muslim-majority countries. And I will host a Summit on Entrepreneurship this year to identify how we can deepen ties between business leaders, foundations and social entrepreneurs in the United States and Muslim communities around the world.

On science and technology, we will launch a new fund to support technological development in Muslim-majority countries, and to help transfer ideas to the marketplace so they can create jobs. We will open centers of scientific excellence in Africa, the Middle East and Southeast Asia, and appoint new Science Envoys to collaborate on programs that develop new sources of energy, create green jobs, digitize records, clean water, and grow new crops.

And today I am announcing a new global effort with the Organization of the Islamic Conference to eradicate polio. And we will also expand partnerships with Muslim communities to promote child and maternal health.

All these things must be done in partnership. Americans are ready to join with citizens and governments; community organizations, religious

leaders, and businesses in Muslim communities around the world to help our people pursue a better life.

The issues that I have described will not be easy to address. But we have a responsibility to join together on behalf of the world we seek – a world where extremists no longer threaten our people, and American troops have come home; a world where Israelis and Palestinians are each secure in a state of their own, and nuclear energy is used for peaceful purposes; a world where governments serve their citizens, and the rights of all God’s children are respected. Those are mutual interests. That is the world we seek. But we can only achieve it together.

I know there are many – Muslim and non-Muslim – who question whether we can forge this new beginning. Some are eager to stoke the flames of division, and to stand in the way of progress. Some suggest that it isn’t worth the effort – that we are fated to disagree, and civilizations are doomed to clash. Many more are simply skeptical that real change can occur.

There is so much fear, so much mistrust. But if we choose to be bound by the past, we will never move forward. And I want to particularly say this to young people of every faith, in every country – you, more than anyone, have the ability to remake this world.

All of us share this world for but a brief moment in time. The question is whether we spend that time focused on what pushes us apart, or whether we commit ourselves to an effort – a sustained effort – to find common ground, to focus on the future we seek for our children, and to respect the dignity of all human beings.

It is easier to start wars than to end them. It is easier to blame others than to look inward; to see what is

different about someone than to find the things we share. But we should choose the right path, not just the easy path.

There is also one rule that lies at the heart of every religion – that we do unto others as we would have them do unto us. This truth transcends nations and peoples – a belief that isn’t new; that isn’t black or white or brown; that isn’t Christian, or Muslim or Jew. It’s a belief that pulsed in the cradle of civilization, and that still beats in the heart of billions. It’s a faith in other people, and it’s what brought me here today.

We have the power to make the world we seek, but only if we have the courage to make a new beginning, keeping in mind what has been written.

The Holy Koran tells us, “O mankind! We have created you male and a female; and we have made you into nations and tribes so that you may know one another.”

The Talmud tells us: “The whole of the Torah is for the purpose of promoting peace.”

The Holy Bible tells us, “Blessed are the peacemakers, for they shall be called sons of God.”

The people of the world can live together in peace. We know that is God’s vision. Now, that must be our work here on Earth. Thank you. And may God’s peace be upon you (90).

BƏDİİ VƏ PRAQMATİK TƏRCÜMƏ

A.S.PUŞKİNİN «YEVGENİ ONEGİN» POEMASININ TƏRCÜMƏSİ HAQQINDA

A.S.Puşkinin ən böyük əsəri «Yevgeni Onegin» mənzum romanının tərcüməsi üzərində mən iki il işləmişəm. Bu iş həcm etibarilə olduqca böyük, məzmun etibarilə isə çox mürəkkəb, gərgin və məsuliyyətli idi.

İndiyidək «Yevgeni Onegin» romanını heç kəs Azərbaycan dilinə tərcümə etməmişdir. Bu mənim üzərimə daha böyük məsuliyyət qoyurdu. Mən öz qarşıma belə bir məqsəd qoymuşdum ki, Puşkinin bu böyük və gözəl əsərini Azərbaycan xalqına bütün gözəlliyilə çatdıram. Mən əsər üzərində nə qədər çox işləyirdimsə, əsər məni o qədər həvəsləndirirdi.

Mən öz tərcüməmdə məşhur Onegin strofasını – misraların sayını və qafiyələnmə qaydasını bütünlüklə qoruyub saxlamışam, bəzi yerlərdə imkan daxilində hətta qafiyələri də qorumağa çalışmışam.

Puşkin dilinin sadəliyini və onun fikir dərinliyini qorumağa böyük diqqət vermişəm. Tərcümə etdiyim zaman mən həmişə özümə belə bir sual verirdim: görəsən Puşkin özü barədə öz fikrini Azərbaycan dilində necə ifadə edirdi? Bu sual məni məcbur edirdi ki, Puşkinin obrazlarını daha diqqətlə və dərinləndirərək dərk edim, onları mümkün qədər dəqiq, sadə və ifadəli tərcümə edim.

Tərcümə zamanı Puşkinin yaradıcılığı haqqında tarixi materiallar, tənqid və bibliografiya mənə çox kömək etmişdir. Bu materiallardan istifadə edərək, mən Puşkinin nə cür şəraitdə yaratdığını, onun həyəcanlarını və sairəni öyrənirdim.

Tərcümə zamanı daim çalışırdım ki, sxematizmə yol verməyim, tərcüməni canlı, dolğun edim, elə edim ki, əsər Azərbaycan xalqı üçün aydın olsun.

«Yevgeni Onegin» tərcüməsində mən həmçinin Azərbaycan dilinin saflığını, əlvanlığını, ahəngdarlığını və orijinallığını qoruyub saxlamağa çalışmışam, əsrlər boyu bu dili zibilləyən ərəb-fars sözlərini və ifadələrini rədd etmişəm.

«Yevgeni Onegin» romanının tərcüməsinin öhdəsindən necə gəldiyimi mən özüm deyə bilmərəm. Tərcümənin ayrı-ayrı parçalarını və fəsillərini dəfələrlə Puşkinin yaradıcılığını yaxşı bilən yoldaşlarıma və oxucularıma oxumuşam. «Yevgeni Onegin» romanı Puşkinin anadan olmasının yüz illiyi münasibəti ilə Azərbaycan dilində ayrıca nəşr ediləcəkdir. Lakin mən bu əsər üzərində işimi bitmiş hesab etmirəm. Sonrakı nəşrlərdə mən tərcüməmi təkmilləşdirəcəm və daha da yaxşılaşdıracağam.

Qoy mənim tərcüməm bizim beynəlmiləl birliyimizin və qardaşlığımızın yeni bir sənədi olsun! (40, 19-20)

BƏDİİ TƏRCÜMƏ

66-CI SONET (VİLYAM ŞEKSPİR)

Tired with all these, for restful death I cry,
As to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimmed in jollity,
And purest faith unhappily forsworn,
And gilded honour shamefully misplaced,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgraced,
And strength by limping sway disabled,
And art made tongue-tied by authority,
And folly, doctor-like, controlling skill,
And simple truth miscalled simplicity,
And captive good attending captain ill.
Tired with all these, from these would I be gone,
Save that to die leave my love alone.

Mən ölüm istəyirəm. Yoxdur görməyə halət,
Dilənçilik eləyir qapılarda ləyaqət.
Sadəliyə gülərək rişxənd eyləyir yalan,
Puçluq paltar geyinir min bəzəkdən, calaldan.

Saxtalıq hökm verir qəlbə, ağla, kamala,
Bəkarət təhqir olub düşür dərdə, zavala.
Qüdrət qüdrətsizliyə əsirdi, səcdə qılır,
Düzlük, mərdlik, doğruluq bir axmaqlıq sayılır.

Rəzalətlər yetişir şərəf, şöhrət və şana,
Paklıq xidmət eləyir hər qüsura, nöqsana.
Kütlük masqa taxaraq özünü müdrik sanır,
Baxın, ilhamın ağzı yumruqlarla tıxanır.

Hər tərəfdə rəzalət, baxın, göyə yüksəlir,
Lakin səni atmağa, əziz dost, heyfim gəlir!
(*T. Əyyubov*)

Cana doyub bu dünyadan dinc bir ölüm haraylaram:
Dilənçilik edir indi çünki insan ləyaqəti;
Yetər, dindi gərəksizlik gərəklilik, yetər tamam;
Yetər, yasaq cəldilər yer üzündə sədaqəti;
Yetər, şərəf paltarında şərəfsizlik daldalandı;
Yetər, qızlıq bəkarəti təhqir oldu zaman-zaman;
Yetər, yetər zəkəlimi zəkəsizlər avam sandı;
Yetər, gücü qandallayıb, gücsüz etdi axsaq dövrən;
Yetər, çəkib dilçəyini susdurdular istedadı;
Yetər, elmə, kamala da alimciklər çıxdı yiyə;
Yetər, təmiz sadəliyin sadəlövlük oldu adı;
Yetər, düzlük əsir düşdü paxıllığa, ayrılıya.
Cana doyub bu dünyadan, nə ölərdim! Ölmürəm mən,
Ay sevgilim, qiymıram ki, bu dərdləri tək çəkəsən.
(*Ənvər Rza*)

Ölüm istəyirəm, dözmürəm artıq,
Mən baxa bilmirəm bu puç varlığa.
Nuru pəncəsində boğur qaranlıq,
Rəzalət yetişir bəxtiyarlığa.
Şərəf dustaq olub şərəfsizliyə,
Saflıq dərd içində göynəyir, əsir.
Kütlük əqlə gülür, yalan düzlüyə,
Gücün qollarına vurulub zəncir.
Yumruqla tıxanır ilhamın ağzı,
Əl açıb dilənir mənlilik, ləyaqət.
Nadanlıq geyinib müdrik libası,
Nər yerdə saxtalıq, hər yerdə zillət.
Ölüm istəyirəm, çarə budur, bax,
Səni tək qoymağa qiymıram ancaq.

(38, 86-91)

THE DOOR

by Rheal Nadeau

This is a rough translation of the French-language story "La porte", published in 1995 in the magazine Stop.

The doorbell just rang.

I didn't want to answer. I answered anyway. There's no point in hiding.

It was a boy, eight or nine years old, selling chocolate bars to raise funds for his hockey team.

* * *

It all began two years ago. Someone rang the doorbell of our apartment. A uniformed policeman.

"Are you Mrs. Jean-Charles LaFrance?" he asked, pronouncing my husband's name in English.

"I'm married to Jean-Charles," I replied.

"I'm afraid I have bad news for you."

All I could think, at that moment, was that they'd sent a unilingual anglophone to bring me this news. I waited for him to go on.

"I'm afraid there's been an accident."

"Is he hurt? Where is he?"

Jean-Charles had been in a car accident, pronounced dead on arrival at the hospital. Could I come to the General Hospital to identify the body? Would I like to contact someone to come with me? The car had burst into flames under the impact, the body was badly burnt.

The policeman seemed to think I'd be unable to bear the sight of Jean-Charles's body. The imbecile. I work as an emergency room nurse; I've seen more mutilated corpses than he ever will.

Still, it wasn't easy. The fire had been violent and Jean-Charles was unrecognizable. I identified him, finally, from the charred remains of his wallet and the wedding ring on his finger.

The friends and family members who came to comfort me all said that I "took it well." In fact, I stayed empty on the inside until Jean-Charles's body had been cremated, according to his wishes. Afterwards I kept busy, accepting all the overtime hours the hospital offered me, and cleaning out the apartment and putting away his things. Not to destroy his memory, of course, but just so it wouldn't take up all the space.

* * *

Someone just rang the doorbell. Two women, well dressed, briefcase in hand: Jehovah's Witnesses. My look of relief must have seemed encouraging to them. I wish I could have seen their expression after I closed the door before they

could say a word.

Unfortunately, the door of our apartment, my apartment, doesn't have a peephole. I haven't been able to talk the owner into letting me install one.

* * *

Two months after Jean-Charles's death, the doorbell rang. Another policeman, higher ranked this time.

"Madame LaFrance? Je suis le capitaine Marchand, police d'Ottawa. Je m'excuse de venir vous troubler."

They'd just found a body and believed it to be my husband's.

It couldn't, I said. Jean-Charles was dead. I'd seen his body, I'd identified it.

But it seemed that hadn't been Jean-Charles after all. That body was unrecognizable, wasn't it? Could I come see this body, to help them clear things up?

The corpse was a few days old when it had been found, but preserved by the cold weather. It was his face, and on his left hand I saw his wedding ring.

But then, I asked Captain Marchand, who was that other man?

He shook his head.

"Nous continuons notre investigation."

Three days later, Jean-Charles's body went again through the crematorium, a new funeral urn replacing the one the policemen took away.

There were consequences to this second death, of course. Two weeks after that our insurance agent came to visit. This new development, he explained, required a revision of the case, the payment on Jean-Charles's life insurance might have been premature, given the new information, in particular, it was no longer quite so clear that the death had been accidental, so...

Perhaps he hoped the poor broken-hearted widow would hand over the insurance money. I told him that Jean-Charles was dead, that the case was closed, that they could contact my lawyer if they disagreed.

Before he fled, he nevertheless suggested that I not spend that money too quickly.

The next day I traded in my old Civic for a brand new Acura.

* * *

Another ring at the door. One of those salesmen, just happen to be in the neighbourhood, exceptional offer, clean your carpets, unbeatable price.

I said we didn't have any carpets in the apartment.

"But," he said, looking at the carpeted floors of the

hallway and living room, clearly visible from the entrance.

I insisted: "We don't have any carpets."

He didn't protest any further. He mustn't be used to hearing bigger lies than his own.

* * *

Two months after those second funerals, Captain Marchand came back to my door. I asked him if they'd found anything new about Jean-Charles's death. He hesitated.

They'd received a call from from the Quebec provincial police. A skier had killed himself on the slopes at Mont.Tremblant. He was registered at the hotel as Jean-Charles LaFrance, and his description matched my husband's. They'd even compared his fingerprints with Jean-Charles's employment file at the government. It was him, no doubt about it.

But then, who was that other, those others? It couldn't be, it simply couldn't be!

I realized I was screaming when my neighbour opened her door to see what was going on. I tried to calm myself down. What, I asked again, was going on?

They didn't know, admitted Marchand. "Nous continuons nos investigations."

This time, they didn't ask me to identify the body, but I did have to present myself at the police station the next day for a serious interrogation. They wanted to know everything I

knew about Jean-Charles. Did he have a twin brother? He was really an only child? Not adopted? Were we having any marital problems? Financial problems?

They did show me the possessions of the man who'd died at Mont.Tremblant. It was Jean-Charles's wallet, all right, and his wedding ring. The same ring I'd already identified twice.

This time, there was no question of cremation; they kept the body.

* * *

Someone's at the door. Who are all those people?

No, I didn't call for a plumber. What address do you have? No, this is apartment 3F, 3E is across the hall. Yes, I know, it's not clearly marked.

* * *

It wasn't Captain Marchand who showed up two months later, but the RCMP. Two officers, policemen to the core in spite of their civilian clothes. They invited me, with a thin veneer of politeness, to accompany them to Headquarters.

They'd found a new body, of course, Jean-Charles's body. This one had died of a heart attack in Vancouver. Papers identifying him as Jean-Charles LaFrance, unquestionable identification.

These cops had slightly clearer suspicions.

"Didn't your husband work at the Ministry of Health, in biological research?"

"Yes. He was a laboratory technician. He cleaned the equipment after the experiments were complete."

"What type of research, exactly?"

As if they didn't know that better than I did!

"As far as I can tell, they exposed mice to various industrial products, to see what kind of cancer they'd die from."

"And you, Mrs. Lafrance, you're a Registered Nurse?"

"Yes, I am."

I've never been able to grow a flower from a seed, so if they imagine I've been cloning Jean-Charles to obtain a multiple husband!

They had to let me go, finally. Only to come ring at my door every time Jean-Charles's body is found.

There must be, somewhere in Ottawa, a morgue filling up with identical bodies, with bodies constantly disturbed for new tests, new analyses.

With bodies all wearing that same damned wedding ring.

It's been two months since anyone came to tell me of my husband's death.

It shouldn't be long now (85).

QAPI

theal Nadeau

Qapının zəngi çalındı. Cavab vermək istəmirdim. Hər halda cavab verdim. Gizlənməyin heç bir mənası yox idi. Bu, öz ölkəy komandası üçün pul toplamaq məqsədilə plitka ələkə satan 8-9 yaşlarında bir oğlan uşağı idi.

* * *

Hər şey 2 il əvvəl başlandı. Kimsə qapımızın zəngini çaldı. Bu, forma geyinmiş bir polis nəfəri idi.

"Siz xanım Jan-Çarlz LaFranssınız?", ərimin adını ingiliscə tələffüz edərək soruşdu.

"Mən onun həyat yoldaşıyam", - deyə cavab verdim.

"Qorxuram, sizə bəd xəbər verirəm."

O an düşünə bildiyim yeganə şey bu xəbəri çatdırmaq üçün ingilis dilli bir şəxsin göndərilməsi idi. Sözüno davam etməsini gözlədim.

"Bilirsiniz, bədbəxt bir hadisə baş verir."

"O yaralanıb? Haradadır?"

Jan-Çarlz avtomobil qəzasına düşübmiş və xəstəxanaya çatdırılarkən yolda keçinibmiş. Mən cəsədi tanımaq üçün Mərkəzi Xəstəxanaya gedə bilərdimmi? Kiminləsə əlaqə saxlayıb mənimlə getməsini istəyirdimmi? Maşın toqquşma nəticəsində alışı, bədən dəhşətli şəkildə yanmış.

Görünür, polis Jan-Çarlzın cəsədini görməyə dözə bilməyəcəyimi zənn edirdi. Axmaq! Mən təcili yardımda tibb xidməti işləyirəm. Onun ömür boyu görə biləcəyindən daha təyəcə halda düşmüş cəsədlər görmüşəm.

Yenə də asan deyildi. Yanğın dəhşətli olmuş, Jan-Çarlzın cəsədi tanınmaz hala düşmüşdü. Nəhayət, yanmış külə dönmüş

pul kisəsinin qalıqlarından və barmağındakı nişan üzüyündən onu tanıdım.

Mənə təskinlik verməyə gələn bütün dostlar və ailə üzvləri deyirdilər ki, üzləşdiyim itkini mərdliklə qarşılayım. Əslində, öz vəsiyyətinə görə Jan-Çarlzın cəsədi yandırılana qədər içimdə bir boşluq duyurdum. Sonralar xəstəxananın təklif etdiyi əlavə iş saatlarını götürüb mənzili təmizləmək, ərimin əşyalarını bir kənara yığmaqla başımı qatırdım. Əlbəttə, bunu onu xatirimdən silmək üçün yox, sadəcə evdə onun əşyaları çox yer tutmasın deyə edirdim.

* * *

Kimsə qapının zəngini çaldı. Qapıdakılar əllərində portfel olan yaxşı geyimli iki qadın – Yehovanın şahidləri idi. Sakit görünüşüm, gərək ki, onları ürəkləndirmişdi. Kaş onlara bir kəlmə söz belə deməyə macal verməmiş qapını örtükdən sonra sifətlərindəki ifadəni görə biləydim.

Tərslikdən, mənzilimizin, yəni mənim mənzilimin qapı gözlüyü yox idi. Qapıya gözlük qoydurmağa icazə almaq üçün ev sahibi ilə danışmağa imkanım olmamışdı.

* * *

Jan-Çarlzın ölümündən iki ay keçmişdi, qapımızın zəngi çalındı. Bu dəfə daha yüksək rütbəli digər bir polis nəfəri.

“Madam LaFrans? Mən Ottava polisindən kapitan Marşandam. Sizi narahat etdiyim üçün üzr istəyirəm.” - o, fransızca əlavə etdi.

Yeni bir cəsəd tapılıbmış və düşünəblər ki, bu, mənim ərimindir.

“Ola bilməz”, mən dedim. “Jan-Çarlz ölüb. Onun cəsədini görüb tanımışdım.”

Amma bütün bunlara baxmayaraq, görünür, əvvəlki Jan-Çarlz deyilmiş. Cəsəd tanınmaz halda idi, eləmi? Onlar məsələyə aydınlıq gətirsinlər deyə cəsədi gəlib görə bilərəmmi?

Meyit tapılanda artıq bir neçə günlük idi, amma soyuq hava onu olduğu kimi saxlamışdı. Bu, onun - ərimin üzü idi, sol əlində də nişan üzüyü.

Kapitan Marşanddan soruşdum: “Bəs onda o birisi kim idi?”

O, başını yırğaladı: “İstintaqı davam etdiririk.” -fransızca əlavə etdi.

Üç gün sonra Jan-Çarlzın “yeni” cəsədi yandırıldı, polisin apardığı cənazə külü qoyulan birinci urna yenisi ilə əvəz olundu.

Sözsüz, ikinci ölümün də öz nəticələri oldu. İki həftə sonra sığorta agentimiz mənə baş çəkməyə gəldi. O izah etdi ki, hadisələrin bu cür inkişafı məsələyə yenidən baxılmasını tələb edir. Jan-Çarlzın ölümü ilə bağlı həyat sığortasının ödənilməsi, deyərsən, vaxtından əvvəl olubmuş və xüsusilə də, bu yeni məlumatla əsasən, ərimin qəza nəticəsində ölməsi şübhə altında olmuş, beləliklə...

Bəlkə də o ümid edirdi ki, bu qəlbıqırıq yazıq dul qadın sığorta üçün ödənilmiş pulu geri qaytaracaq. Ona dedim ki, Jan-Çarlz ölüb, istintaq işi də bağlanıb, əgər narazıdırlarsa, vəkilimlə əlaqə saxlaya bilərlər.

Bununla belə, çıxıb getməmişdən qabaq məsləhət gördü ki, bu pulu tez xərcləməyim.

Səhərisi mən köhnə Sivik markalı maşınımı yeni Akura ilə dəyişdim.

* * *

Daha bir qapı zəngi. Bu, təsadüfən qonşuda olan satıcılardan biri idi: müstəsna bir təkliflə gəlmişdi, xalçalarımı təmizləməyə, özü də cüzi qiymətə..

Mənzilimdə heç bir xalça olmadığını dedim.

Girişdən açıq-aydın görünən dəhliz və qonaq otağının xalça sərilməmiş döşəməsinə baxaraq dedi: “Bəs?!”

Təkid etdim: “Xalçamız yoxdur.”

Daha bir kəlmə də demədi. Gərək ki, öz yalanlarından daha böyükələrini eşitməyə adət etməmişdi.

* * *

İkinci yas mərasimindən 2 ay sonra kapitan Marşand yenidən bizə gəldi. Ondan Jan-Çarlzın ölümü ilə bağlı yeni bir şey tapılıb-tapılmadığını soruşdum. O duruxdu.

Onlara Kvebek əyalət polisindən bir xizəkçinin Tremblant dağının yamacında özünü öldürdüyü barədə bir zəng gəlmiş. O. mehmanxanada Jan-Çarlz LaFrans kimi qeydiyyatdan keçibmiş və təsviri də əriminki ilə uyğun gəlirmiş. Hətta barmaq izləri Jan-Çarlzın idarədəki iş dosyesi ilə müqayisə olunubmuş. Bu, onun barmaq izləri idi, buna heç bir şübhə ola bilməzdi.

Bəs yaxşı, onda o və o birilər kim idi? Bu, ola bilməzdi, sadəcə mümkün deyildi!

Yalnız qonşum nə baş verdiyini öyrənmək üçün qapını açanda qışqırdığımı anladım. Özümü ələ almağa çalışdım. “Nə baş verir?”, deyə yenidən soruşdum.

Marşand etiraf etdi ki, heç özləri də bilmirlər və fransızca əlavə etdi: “İstintaq davam edir.”

Bu dəfə məndən cəsədi tanımağı xahiş etmədilər, lakin növbəti gün ciddi sorğu-sual olunmaq üçün polis şöbəsinə getməli oldum. Onlar Jan-Çarlz haqqında bildiyim hər şeyi öyrənmək istəyirdilər; onun əkiz qardaşı var idimi? Həqiqətən də, ailənin yeganə övladı idimi? Övladlığa götürülməmişdi ki? Nikah problemlərimiz var idimi? Bəs maliyyə problemlərimiz necə?

Hətta mənə Tremblant dağında ölən adamın əşyalarını da göstərdilər. Bu dəfə də Jan-Çarlzın pul kisəsi, nişan üzüyü. Artıq 2 dəfə tanıdığım həmin üzük...

Bu dəfə cəsədin yandırılmasından heç bir söhbət getmədi, onlar cəsədi meyitxanada saxladılar.

* * *

Qapıda yenə kimsə var. Bütün bu insanlar kimdi?

Yox, çilingər çağırمامışdım. Siz hansı ünvanla gəlibsiniz? Yox, bura mənzil 3Fdir, 3E qarşısındadır. Başa düşürəm, ünvanlar aydın göstərilməyib.

* * *

İki ay sonra qapının zəngini çalan bu dəfə kapitan Marşand yox, Kanada Dövlət polisindən idi. Mülki geyimdə olmalarına baxmayaraq, 2 əsl polis zabiti. Süni bir nəzakətlə Baş polis idarəsinə onlarla getməyimi istədilər.

Yeni cəsəd tapılmışdı, əlbəttə, Jan-Çarlzın cəsədi. Budəfəki isə Vankuverdə ürək tutmasından vəfat etmişdi. Sənədlər onun inkaredilməz şəkildə Jan-Çarlz olduğunu təsdiq edirdi.

Bu polislərin nisbətən daha tutarlı şübhələri var idi.

“Əriniz Səhiyyə Nazirliyində bioloji tədqiqatlar şöbəsində çalışmayıb ki?”

“Hə. O, laboratoriyada texnik idi, sınaqlar tamamlandıqdan sonra təcrübə avadanlıqlarını təmizləyirdi.”

“Məhz hansı növ tədqiqatlar?”

Sanki mənim bildiyimdən daha yaxşı bilmirlərmiş kimi.

“Bildiyimə görə, onlar siçanları müxtəlif sənaye məhsullarının təsirinə məruz qoyaraq xərçəng xəstəliyinin hansı növündən öləcəklərini öyrənmək istəyirdilər.”

“Bəs siz, xanım LaFrans, ixtisaslı tibb bacısısınız?”

“Bəli, elədir.”

Mən heç toxumdan gül yetişdirməyi belə bacarmırdım,
qaldı ki, çoxsaylı ərim olsun deyə Jan-Çarlzı klonlaşdırım!

Nəhayət, məni buraxmalı oldular. Ancaq hər dəfə Jan-
Çarlzın cəsədi tapılanda qapıma gələsi idilər.

Gərək ki, hardasa bir yerdə Ottavada üzərində daim yeni
testlər, analizlər aparılan, bir-birinin eyni olan cəsədlərlə dolub
daşan bir meyitxana var idi. Barmağında da o lənətə gəlmiş
eyni nişan üzüyü olan cəsədlərlə dolu.

Artıq 2 ay idi ki, ərimin ölümünü xəbər verən birisi yox idi.

Bundan daha uzun sürə bilməzdi ki!

Tərcümə etdilər: Fatma Babayeva

Yeganə

Sevinc

Aygün

Aytən

Hürü

Çinarə Əhmədova

GERİYƏ TƏRCÜMƏ

The Death of the Rabbit

By Afaq Masud

One of the rabbits was dying. The expression in its eyes had disappeared, its black pupils were nebulous and it was breathing heavily, its colourless mouth on the ground.

Only the ears of the other rabbit were visible from behind the bush. From quivering of its ears, one could understand that it was “grinding” something again without taking a breath, its thoughtless eyes fixed on one point.

...Stooping, he drew the feeble head of the rabbit nearer to the water bowl in case it would like to drink. Gulping the water down, the rabbit suddenly choked, lost its breath, its eyes stood still like glass buttons.

– What shall we do now?.. – Her husband turned to her with his face wizened in agony. He looked as if it was he who had killed the rabbit.

...Isa killed his cigarette butt pressing his sole hard against the soft sand with his foot.

– ...A buck and doe shouldn't be kept together. Always one is sure to die.

– Which one dies?..

– Most often a male one.

– Why a male?..

Her husband got angry at this irrelevant question of hers. As if not heard it, Old Isa put his hands into the pockets of his trousers worn out and faded in the sun, with his head on his breast he walked to the gate where he lingered for a moment:

– ...Dove is safer... – he said and left.

After Isa had left, to check whether the rabbit was dead or not, her husband raised the animal's small white pad with his two fingers and dropped it down, rose, put his hands on his hips and said in a hoarse voice:

– It will sure die...

The rabbit was still gasping for breath, its pupils were bulging and popping out of their sockets and its tiny warm body was quivering weakly.

...By the twilight the rabbit breathed its last.

Her husband dug a small pit in the farthest end of the garden and buried the rabbit there.

The whole night she dreamed about the rabbit in agony. It was bigger than the dead one and white, while agonizing suddenly he revived, rose to its hind feet, put its pads on her shoulders, opened its mouth wide and yawned showing its throat. The rabbit yawned as if it would suck her down into its big cavelike mouth like a vacuum-cleaner...

...At breakfast, the other rabbit was sitting in front of the veranda, chewing something in its small mouth; it was staring at them with a timid look as if listening to their chat.

– I wonder which of them died – the buck or doe...

Her husband screwed up his eyes and looked at the rabbit.

– Does it make any difference?

– It looks like a male.

Her husband made a face as if the sunlight dazzled him.

– What makes it look like?..

– Its whiskers...

– What do the whiskers have to do with it? As if Does don't have whiskers.

Accurately spreading butter on a slice of bread, she said:

– What if you buy another one?!..

– Which one shall I buy?..

– Just like this.

– I say how we can guess whether it's a doe or buck...

The breakfast was left on the table untouched. No matter how fast the husband and wife ran after the rabbit among the vines, they failed to catch the rabbit.

– It's strange...– a little later, her husband said while turning his car with speed now left, now right in the narrow streets of Mardakan. – So strange...

– What's strange? ...

– The death of the rabbit... It is for the first time I hear that a buck and a doe shouldn't be kept together.

Saying these things, her husband fixed his sunken eyes at the point very close.

His countenance had fairly changed since yesterday. There were dark shades under his eyes, his face had become pale.

...In the evening hardly the children got the garden when they began to cry over the rabbit's death. They kept pestering their father for a long time to find out the place where the rabbit had been buried. Then they went to the same place, and made a small grave from tiny stones, shingle and vine leaves.

...The supper passed in a melancholy mood. The children, with their pale faces, chilled off the meal reluctantly fumbling with their long forks in vermicelli.

While her husband was swallowing the meal unchewed quickly in big pieces, his swarthy face was becoming darker and darker, and the knot of his eye brows turning bluish. Being very thoughtful, her husband's eyes were fixed on something very close. As if the rabbit was dying again in front of his eyes, right under his nose.

– Didn't I tell you that I was doubtful of those strawberries?

– Which strawberries?.. – Her husband startled.

– Those you fed the rabbits with...

– I've also tried some of those strawberries.

– Is your body the same as that of a rabbit?..

– Poison doesn't bare direct relation to the body whether it is small or big.

– Yes, it does.

– No, it doesn't! – Her husband suddenly raised his voice and banged his fist on the table and everything came clanging.

– Old Isa explained to you very clearly: a doe or a buck shouldn't be kept together... Usually one of them dies...

– Which one dies?..

Her husband didn't answer her and nervously pushing his plate aside stood up.

– Oh, my God! You are giving me a great deal of trouble! You wouldn't care even if I happened to die... – he said and cursing the rabbit, went at a good pace toward the depth of the garden, disappeared in the thickness of the grove and didn't come out of it until the late hours of the night.

...The other rabbit was watching them the whole night from behind either this or that bush and now and then shaking its pink ears.

...At midnight they were woken by her younger daughter's noise. The child had woken up, sat up on her bed and was crying rubbing her eyes.

– What'd you want?..

The girl didn't answer. She didn't stop crying either.

– You want water?..

She said "no" crying and shaking her head.

– Maybe you want to pee?..

Again the girl shook her head.

– Maybe you are hot?..

– No-o-o-o...

– Why are you crying then?

For a long time, the girl shook her head to all questions crying.

Her husband, his face angry, with blank look in his eyes reddened with sleeplessness shouted nervously:

– What on earth do you want then?..

Startled, the child ceased crying and said humbly:

– I'm itching all over...

...As the next day was day-off, the weather seemed gloomy. Since the death of the rabbit, it seemed as if the greenness of the garden had faded, the leaves had shriveled and turned grey. The rabbit peeping from inside the faded grass looked as miserable as an orphan.

A heap of dirty clothes piled up in the corner of the yard within the week was waiting for her with the challenge of to be washed. The dirty clothes were so crumpled and faded that when thinking of that they had been worn a couple of days ago, one could get mad.

...Her husband, with the cigarette in his mouth, was probably digging the bed of the tree nervously at the far end of the garden. Now and then he stuck the spade in to the ground as a knife and looked at the sky with his face expressing sickness and tiredness.

After a while throwing the cigarette away, he sat on the sand, his shirt around his head.

– What if you cook kufta for dinner?.. – he asked.

– Go and sit in the shadow rather than wrapping that shirt around your head.

– I like it here.

– You'll have a sun-stroke.

As his shirt was on his head, her husband's face wasn't seen.

– It's great, isn't it?..

– What is great?..

– Everything.

The sound of Isa's radio was heard as there was silence for a while. Mugam was on.

– There are three things in the world that I dislike... – she said. – ...Heat, mugam, and kufta...

From underneath his shirt, her husband said again with his face invisible.

– Now it's great!..

She came and sat face to face with her husband. Her husband's face wasn't seen from here either. That's why, raising the edge of his shirt, she said:

– ...At least, find a hedgehog...

– What do you need the hedgehog for?..

– For the rabbit not to miss.

Her husband stood up and shook his clothes.

– What else shall I find?!. Don't you need a belly-dancer?..

She couldn't catch her husband's last words as she was lost in thought.

– Why do we need a belly-dancer?

– To belly-dance for the rabbit.

...Bozbash[♦] was as salty as poison. Putting the spoon into his mouth, her husband smiled with difficulty for courtesy.

– Salty...

The children didn't touch bozbash, cooked a pan of scrambled eggs splashing the oil on the floor and ceiling of the kitchen, then quarreled and turned the frying pan over.

Her husband's voice was heard from the bedroom:

– What shall we have for supper?..

...For supper as usual, they went to the café near their summer-house in the evening.

...The sumptuous table was laid for them.

She sat face to face with her husband as usual.

– Would you have caviar?..

– No.

– What about beans?..

She shrugged her shoulders.

Her husband rushed the bean plate, which he had extended towards her, impatiently to its place among the meals closely set against each other.

The elder daughter's hand touched the goblet full of lemonade and spilt the green lemonade which dyed the snow white table-cloth into blue.

Her husband looked at the girl so sourly that the child pursed her lips and ran out on the pretext of washing her face in order not to cry.

– Why did you look at her like that? ...But she didn't do that on purpose...

Her husband bending his head over the dish was busy with eating the salad calmly with a hungry countenance on his face as if not hearing her.

All four of them ate silently for a while...

– Why aren't you eating? – holding the fork in his hand, her husband suddenly looked at her empty plate with a downcast face, narrowing his eyes and swallowing a big slice stuck to his throat.

– I'm eating.

– What are you eating?..

– Fish.

– What about fish? Don't you feel sorry for it?..

She looked at her husband's sunken eyes and his face which got thinner and longer within a day.

– What do you want from me?.. – she asked and felt her voice tremble.

Her husband shrugged his shoulders nervously.

[♦] An Azerbaijani dish made of chopped meat, peas, potatoes mixed with some spices.

– Me?! Nothing... – he said. – You do want something...But for anybody’s reproach, you’d cry mourning over the rabbit for 40 days and nights.

While her husband was talking, she felt that her tears were trickling down her chin, then her chest.

While she was crying, her husband’s brown pupils became so wide and black that it nearly covered the white of his eyes.

– Maybe you would say that you’re crying for the rabbit?.. – he asked.

She shook her head saying “no”.

– Then tell me why you are crying... What if we find a hedgehog for you not to miss any more?..

No matter how she put herself together, she couldn’t restrain herself from crying.

– Why don’t you speak? Do speak. Share your sorrow! Say you can’t live, you are bored, rotting, dying... Everything makes you sick. You can’t stand to see me, the children are in your way, they impede you...

Her husband was talking quietly and fluently as a doctor. As if he had practiced saying these words for hours.

– Just leave me alone. I have no desire to talk.

– Of course, you don’t have...So who are we to have an honour to hear your words?

– I want to sleep...

It was her younger daughter who said it and looked now at her and now at her father with sly eyes.

...Till after midnight, sitting on the veranda, she looked at the dark grove and starless sky, listened to the sound of rain. She didn’t want to sleep. The sound of the rain was so sad that it reminded her of some familiar sorrowful song. She hummed the song and felt pain in her heart. She cried placing her head on her arm. No matter how long she thought over why she was crying, she couldn’t understand it.

Her husband’s guilty voice was heard from inside.

– ...Come and sleep... You’ll catch cold. It’s raining.

A little later, her husband went onto the veranda, sat next to her and put his head on her shoulder. He seemed to be sorry for her again.

– Why don’t you sleep?..

– ...

– Aren’t you cold?..

– No.

– What if I make coffee and we drink it together?..

– No.

– Shall I switch on the light?..

– No.

– Then what on earth do you want? – her husband shrieked and his voice echoed.

– I want a hedgehog... – she said and turned her face to the window in order not to show off her crying.

**Translated by Chinara Ahmadova
Fatma Babayeva
Zamire Veliyeva
Afaq Aslanova (79)**

Dovşanın ölümü

(Afaq Məsud)

...Dovşanın biri can verirdi. Gözlərinin ifadəsi itmiş, qara bəbəkləri bulanıb bozarmışdı, rəngsiz ağzını torpağa dirəyib ağır-ağır nəfəs alırdı.

O biri dovşanın, kolun dalından bircə qulaqları görünürdü.

Qulaqlarının titrəyişindən başa düşmək olurdu ki, yenə şüursuz gözlərini bir nöqtəyə zilləyib nəfəs dərmədən nə isə "üyüdür".
 ...Əyilib dovşanın heysiz başını su qabına yaxınlaşdırdı ki, bəlkə heyvan su içə. Dovşan sudan acgözlüklə içib sonra birdən çeçədi, nəfəsi itdi, gözləri, şüşə düymələr kimi hərəkətsiz qaldı...
 - İndi neyləyək?.. - əri əzabdan bürüşmüş üzüylə ona baxdı. Elə baxdı, elə bil dovşanı o öldürmüşdü.
 ...İsa kişi siqaretin kötüyünü quma salıb ayağıyla basdı:
 -...Dovşanın erkəyiylə dişisini bir yerdə saxlamazlar. Biri ölür həmişə.
 - Hansı ölür?..
 - Çox vaxt erkəyi.
 - Niyə erkəyi?..
 Əri onun bu yersiz sualına üzünü bozartdı. İsa kişi də sualı eşitmirmiş kimi əllərini, gündən ağarıb süzülən şalvarının ciblərinə basdı, başını aşağı salıb darvazaya sarı getdi, orda bir an dayanıb:
 -...Salamatı göyərçindi... - dedi və çıxdı.
 İsa gedəndən sonra əri deyəsən, dovşanın dəqiq ölüb-ölmədiyini yoxlamaq üçün iki barmağıyla heyvanın balaca, ağ pəncəsini qaldırıb saldı, dikəlib əllərini belinə vurdu, səsi xırıldaya-xırıldaya:
 - Öləcək... - dedi.
 Dovşan hələ də nəfəsi tənqiyə-tənqiyə can verirdi, bəbəkləri irilib az qala hədəqəsindən çıxırdı, balaca, isti bədəni zəif titrəyişlə əsim-əsim əsirdi.
 ...Dovşan hava qaralanacan can verdi və öldü.
 Əri bağın aşağı küncündə yer qazıb dovşanı orda basdırdı.
 ...Bütün gecəni yuxuda da dovşanın can verməyini gördü. Can verən dovşan ölən dovşandan iri və ağ idi, can verdiyi yerdə birdən-birə dirildi, iki ayağı üstə qalxıb pəncələrini onun çiyinlərinə qoydu, ağızını iri açıb boğazının yolu görünə-görünə əsnədi. Elə əsnədi, az qaldı tozsoran kimi onu, mağaraya oxşar

yekə ağızının içinə sala...

...Səhər yeməyi vaxtı o biri dovşan gəlib aynabəndlə üzbəüz oturmuşdu, balaca ağızında yenə nə isə çeynəyə-çeynəyə qorxaq gözləriylə onlara elə baxırdı, elə bil söhbətlərinə qulaq asırdı.

- Görən ölən dişisiydi, erkəyi?..

Əri gözünü qıyıb dovşana baxdı:

- Fərqi nədi ki?

- Bu, oğlana oxşayır.

Əri üzünü elə yığdı, elə bil üzünə gün düşdü:

- Harası oxşayır?..

- Bığları...

- Bığın bura nə dəxli var, guya qız dovşanın bığı yoxdu?!

Yağı səliqəylə nazik dilimin üstünə yaxa-yaxa:

- Bəlkə, birini də alasan?! - dedi.

- Hansından alım?..

- Elə bundan.

- Deyirəm, nə bilək bu hansındandı, erkəyidi, ya dişisi...

...Səhər yeməyi stolun üstündə qaldı. Ər-arvad meynələrin arasıyla ha qaçdılar, dovşanı tuta bilmədilər.

- Qəribədi... - əri bir qədər sonra maşını Mərdəkanın dar küçələrindən sürətlə döndərə-döndərə deyirdi - çox qəribədi...

- Nə qəribədi?..

- Dovşanın ölməyi... Birinci dəfədi eşidirəm ki, erkəklə dişini bir yerdə saxlamazlar.

Əri bunu deyib çuxura düşmüş gözlərini harasa lap yaxına zillədi.

Ərinin üz-gözü dünəndən bu günə xeyli dəyişmişdi. Gözlərinin altı qaralmış, bənizi solmuşdu.

...Axşam uşaqlar bağa çatar-çatmaz ağlaşma qurdular. Uzun müddət dovşanın basdırıldığı yeri öyrənmək üçün atalarının zəhləsini tökdülər. Sonra gedib həmin yerdə xırda daşlardan, çınqıllardan, bir də meynə yarpaqlarından balaca qəbir düzəldilər.

...Şam yeməyi kədərli keçdi. Uşaqlar solğun bənizləriylə bir-birinə baxa-baxa uzun çəngəllərlə vermişelin içində həvəssiz-həvəssiz qurdalanıb xörəklərini soyutdular...

Əri xörəyi iri tikələrlə, tez-tez, az qala, diri-diri udduqca qarabuğdayı sifəti bir az da elə bil qaralırdı, qaşlarının düyünü göyə çalırdı. Əri yenə gözləri yol çəkə-çəkə harasa lap yaxına baxırdı. Elə bil yenə dovşan lap gözünün qabağında, burnunun ucunda can verirdi.

- Sənə dedim axı, o çiyələklərdən gözüm su içmir...

- Hansı çiyələklərdən?.. - əri diksinib ayıldı.

- O gün dovşanlara yedirdiyindən.

- O çiyələkdən özüm də yemişəm.

- Sənin bədəninlə dovşanını biridi?..

- Zəhərin bədənin böyük-kiçikliyinə dəxli yoxdu.

- Var.

- Yoxdu! - əri birdən-birə səsinə ucaldı, əlini stola çırpıb üstündəkiləri dingildətdi - İsa adam dilində dedi sənə: erkəklə dişini bir yerdə saxlamazlar. Biri ölür həmişə.

- Hansı ölür?..

Əri onun sualına cavab vermədi, nimçəsini əsəbi hərəkətlə qabağından itələyib ayağa qalxdı.

- İşə düşmədik?! Mən düşüb ölsəm, heç vecinə gəlməz... - deyib dovşanı söyə-söyə iti addımlarla bağın dərinliyinə getdi, ağacların sıx yerinə girib yox oldu, gecədən xeyli keçənə qədər ordan çıxmadı.

...O biri dovşan bütün axşamı gah o kolun, gah bu kolun arxasından onlara baxırdı, hərdən bir çəhrayı qulaqlarını tərpedirdi.

...Gecənin bir yarısı kiçik qızının səsinə ayıldılar. Uşaq yuxudan ayılıb yerinin içində oturmuşdu, gözlərini ova-ova ağlayırdı.

- Nə istəyirsən?..

Qız cavab vermədi, ağlamağını da kəsmədi.

- Su istəyirsən?..

Qız ağlaya-ağlaya başını yelləyib "yox" dedi.

- Bəlkə çişin var?..

Qız yenə başını yellədi.

- Bəlkə istidi sənə?..

- Yo-ox...

- Bəs niyə ağlayırsan?..

Qız uzun müddət bütün suallara ağlaya-ağlaya başını yellədi.

Əri yuxusuzluqdan qızaran gözlərini döyüb əsəbi-əşəbi:

- Nə istəyirsən axı?.. - deyə çığırdı.

Uşaq diksinib ağlamağını kəsdi, yazıq səslə:

- Qaşınırım... - dedi.

...Səhər istirahət günüydü deyə, hava da elə bil kədərliydi.

Dovşan öləndən bəri elə bil bağın yaşıllığı solmuşdu, yarpaqlar bürüşüb bozarmışdı. Bomboz otluğun içindən boylanən tənha dovşanın üzündən yetimlik yağırdı.

Həftə ərzində yığılan bir taya çirkə paltar, göz dağı kimi həyətin bir küncünə qalanıb onu gözləyirdi. Çirkədən paltarların ağız-burnu əyilib bozarıb elə günə düşmüşdü ki, bunları bir-iki gün əvvəl bədəninə geyindiyini fikirləşəndə, az qalırdı başına hava gələ...

...Əri bağın aşağı başında, damağında siqaret əsəbi hərəkətlərlə deyəsən ağacın dibini açırdı. Arada bir belə bıçaq kimi torpağa sancıb dünyadan bezmiş üzüylə göyə baxırdı.

Bir qədər sonra siqareti yerə tullayıb quma oturdu, köynəyini çıxarıb başına sarıdı:

- Günortaya bəlkə küftə bişirəsən?.. - dedi.

- O köynəyi başına sarımaqdaysa, keç kölgədə otur.

- Mənim bura xoşuma gəlir.

- Başını gün vuracaq.

Köynəyi başındaydı deyə, ərinin üzünü görünmürdü:

- Əladı də...

- Nə əladı?..

- Hər şey.

Bir müddət sakitlik çökdü deyə, İsanın radiosunun səsi

eşidilməyə başladı. Muğamat verirdilər.
 - Dünyada üç şeydən zəhləm gedir... - dedi - ...istidən, muğamatdan, bir də küftədən...
 Əri yenə başındakı köynəyin altından:
 - Əladı də... - dedi.
 ...Gəlib əriylə üzbəüz oturdu. Ərinin üzü burdan da görünmürdü. Odu ki, köynəyin ucunu qaldırıb:
 - ...Heç olmasa, bir kirpi tap...-dedi.
 - Kirpini neyniyirsən?..
 - Dovşan darıxmasın.
 Əri ayağa qalxıb üstünü çırpdı:
 - Daha nə tapım?! Göbək atan rəqqasə lazım deyil?..
 Fikri ayrı yerdəydi deyə, ərinin axırıncı sözlərini tuta bilmədi.
 - Rəqqasəni neyniyirik?
 - Dovşan üçün göbək atсын...
 ...Bozbaş zəqqutun kimi duzlu idi. Əri qaşığı ağzına aparıb mədəniyyət xətinə zorla gülümsündü:
 - Duzludu...
 Uşaqlar bozbaşə yaxın durmadı, mətbəxin yerinə, göyünə yağ sıçırada-sıçırada bir tava qayğanaq bişirdilər, sonra dəva salıb tavanı üzü üstə aşırđılar.
 Ərinin səsi yataq otağından gəldi.
 - Axşama nə yeyəcəyik?..
 ...Axşam adətləri üzrə şam yeməyinə bağlarının yanındakı yeməxanaya getdilər.
 ...Stolun üstü onların gəlişi üçün xüsusi təmtəraqla bəzədilmişdi.
 Həmişəki kimi əriylə üzbəüz oturdu.
 - Kürü yeyirsən?..
 - Yox.
 - Lobyə necə?..
 Çiyinlərini çəkdi.
 Əri, ona uzatdığı lobyə nimçəsini hövsələsiz hərəkətlə yerinə, bir-birinə dirənən qəlyanaltıların arasına itələdi.

Böyük qızın əli yenə limonadla dolu badəyə dəydi və yaşıl limonadı dağıdıb ağappaq süfrəni göyərtdi.
 Əri qıza necə tərs-tərs baxdısa, uşağın dodağı büzüldü, ağlamasın deyə, üzünü yumaq bəhanəsiylə çölə çıxdı.
 - Niyə elə baxdın ona?.. Qəsdən eləmədi ki...
 Əri onu eşitmirmiş kimi başını aşağı salıb sakitcə, ac sifətilə salat yeməklə məşğul idi.
 Bir müddət dördü də dinməz-söyləməz yedilər...
 - Niyə yemirsən? - deyə əri birdən-birə çəngəlini saxlayıb gözlərini qıya-qıya, boğazına dirənən iri tikəni zorla udub pərt gözlə onun boş nimçəsinə baxdı.
 - Yeyirəm.
 - Nə yeyirsən?..
 - Balıq...
 - Balığa necə, yazığın gəlmir?..
 Ərinin çökəyə düşən gözlərinə, bir günün içində nazilib uzanan üzünə baxdı:
 - Məndən nə istəyirsən?.. - dedi və hiss elədi səsi titrəyir.
 Əri əsəbi hərəkətlə çiyinlərini çəkib:
 - Mən?! Heç nə...- dedi - Sən nə isə istəyirsən... Qınayan olmasa, dovşana qırx gün-qırx gecə yas tutub ağlayarsan...
 Əri danışıqca hiss elədi ki, gözünün yaşını boynuna, ordan sinəsinə süzülür...
 O, ağladıqca, ərinin qəhvəyi bəbəkləri genişləni b qaraldı, az qala gözünün ağını örtüdü.
 - Bəlkə deyəcəksən, dovşan üçün ağlayırsan?..- əri dedi.
 Başını yelləyib "yox" dedi.
 - Onda de görüm, niyə ağlayırsan. Bəlkə kirpi tapaq, darıxmayasan?..
 Üzünü ha yığdısa da, gözünün yaşını saxlaya bilmədi.
 - Niyə dinmirsən, danış da. Dərdini de. De ki, yaşaya bilmirsən, darıxırsan, çürüyürsən, ölürsən... Hər şeydən ürəyin bulanır. Məni görəndə gözün ağrıyır, uşaqlar əl-ayağına dolaşır, sənə mane olur...

Əri həkim kimi sakit və sərbəst danışdı. Elə bil bu sözləri demək üçün nə vaxtsa saatlarla məşq eləmişdi.

- Əl çək məndən, danışmağa həvəsim yoxdu.
- Əlbəttə olmaz... Axı biz kimik ki, Sizin dediyiniz sözü çeşitmək şərəfinə nail olaq?
- Yuxum gəlir...

Bunu kiçik qızı dedi və bic gözləriylə gah ona, gah da atasına baxdı.

...Gecədən xeyli keçənə qədər şüşəbənddə oturub qaranlıq ağaclığa, ulduzsuz göyə baxdı, yağışın səsinə qulaq asdı. Yuxusu gəlmirdi. Yağışın səsi elə kədərliydi ki, yadına hardansa tanış, qəmli bir mahnı düşdü. Mahnını dodaqaltı mızıldadı və hiss elədi ki, yavaşca ürəyinin başı söküldü... Başını qoluna qoyub ağladı. Ağlaya-ağlaya bir müddət, nəyə görə ağladığını fikirləşdisə də, başa düşə bilmədi.

İçəridən ərinin günahkar səsi eşidildi:

-...Gəl yat... soyuq olar. Yağış yağır...

Çox çəkmədi ki, əri şüşəbəndə çıxdı, gəlib onunla yanaşı oturdu, başını onun çiyinə qoydu. Deyəsən yenə yazığı gəlirdi ona:

- Niyə yatmırsan?..

-...

- Soyuq deyil sənə?..

- Yox.

- Bəlkə qəhvə dəmləyim, içək?..

- Yox...

- İşığı yandırım?..

- Yox...

- Bəs nə istəyirsən?... - əri elə çığdı ki, səsi iki yerə bölündü.

- Kırpı istəyirəm... - dedi və ağlamağı görünməsin deyə üzünü pəncərəyə çevirdi... (37, 376-385)

XÜSUSİ SAHƏLƏR ÜZRƏ TƏRCÜMƏ

ÜMUMİ TƏRCÜMƏ

Stress is Sabotaging Your Diet Success

SELF.com

By Lucy Danziger, SELF Editor-in-Chief - Posted on Mon, Mar 23, 2009, 1:41 pm PDT

by Lucy Danziger, SELF Editor-in-Chief a Yahoo! Health Expert for Women's Health

If there's one thing that gets in the way of you being your healthiest, it's stress. For anyone who's found themselves standing in front of the freezer inhaling spoonfuls of Coffee Heath Bar Crunch ice cream (not my real name!) to avoid finishing a project, or waking up three times in the wee hours of the night in anticipation of a difficult conversation, here's some not-so-shocking news: Research shows that anxiety can make you sleep fewer hours, get sick more often, remember less, become more prone to long-term disease and—as if you needed reminding—eat more. No wonder up to 90 percent of doctor visits are for stress-related complaints, a fact that I suspect too many of you know firsthand (though you experience it as GI distress, back pain, a headache or other physical symptom).

In a recent Self.com poll, 85 percent of women said that worries interfere with their ability to catch zzz's, while 71 percent say they're more irritable due to stress. And given the recent headlines about the state of our economy, it's not surprising that 52 percent of women say they are under

considerably more stress than they were six months ago. (What is your stress level?)

Grim, yes, but there IS hope. Just as our bodies are wired to react to stress, we're all also programmed to know how to wind down, whether it's by watching a funny movie, sitting in the sauna, sipping some chamomile tea (while dunking a cookie, of course!) or drinking a glass (or two) of wine with dinner. These activities switch on the brain's pleasure centers, blocking the production of the stress hormone cortisol and churning out happiness-inducing chemicals like serotonin instead.

When I feel a tightening in my back or neck coming on, I cope by doing things I love, like going for a long, slow run in the park with my dog. Try a few of these instant soothers, and watch your own stress go from ARGH! to Ahhh.

Turn up the tunes. Listening to music that has a steady (not frenetic) beat may cause brain waves to keep time and relax you, research from a music symposium at Stanford University in California reports. Load your iPod with a playlist of the songs that make you happiest.

Phone a friend. Pouring your heart out to pals can help you cope with bad feelings and brainstorm new ways to solve problems. And don't forget to return the favor: Lending an ear and offering support can make you feel needed and reduce anxiety. (Or drop them an e-card to say thanks!)

Break a sweat. Exercising for 30 minutes makes your body release chemicals that dull the physiological effects of stress response for up to a full day. But the effect only works when the activity is something you really want to do, so make

sure you're psyched about channeling your energy in that cardiovascular direction.

Use a better bulb. Outfit your office lamp with an incandescent bulb, particularly if your cubicle is brightened by fluorescent lights. Incandescent and fluorescent lights work together to more closely mimic outside light. And it's sunshine (or the perception of it) that regulates the body's biorhythms. Not getting enough of it can affect hormone levels, suppressing the immune system and increasing the probability of mood swings, depression and sluggishness.

Pamper yourself. Whether you get a pedicure or splurge on a blowout, giving yourself special treatment reduces your blood pressure and gets your mind off what's bothering you. Science supports this coping mechanism as well: A warm bath can activate neurons that increase serotonin, and a study from Bowling Green State University in Ohio found that a 15-minute massage can significantly cut anxiety levels. Not up for a splurge? Get the same effect from an at-home pedicure, manicure or blowout.

Dine by candlelight. The effect won't just make you look gorgeous. The dim setting actually signals your brain to release melatonin, the good-for-you sleep hormone which ensures a better night's rest. And catching enough zzz's helps keep your stress levels under control and your immune system humming. Can't sleep? See what your stress dreams are trying to tell you.

Snuggle with your sweetie. A simple 20-second kiss or hug increases endorphin levels, while having sex releases more calming hormones than any other form of sex play, researchers at the University of the West of Scotland at Paisley note.

Keep a journal. Jotting down your stressful thoughts can help you look at them more logically, potentially easing anxiety, mentally and physically. A study in the *Journal of Health Psychology* finds that a mere month of expressive writing can help reduce hypertension. Keep a pretty notebook handy at all times.

Anticipate something awesome. Or something tiny that makes you smile. The point is to look forward to something each day, whether it's enjoying your morning java or counting down to an exotic vacation. Practicing this will keep your mind from focusing on what could go wrong that day.

Exhibit your exhilarating moments. Tape up pictures of three amazing days you've experienced, such as dancing at your wedding or crossing the finish line of a half-marathon. Honing in on the images for at least 10 seconds can lower muscle tension and stabilize your heartbeat.

Give someone props. Go on, pay a compliment to someone deserving. Research has shown that the more warm personal connections you make, the better your body is at jettisoning the effects of stress.

Stress-eater? Snack away the tension with these stress-busting foods.

MƏHKƏMƏ TƏRCÜMƏSİ

Prosecutor Says Knox Hated Victim

By MARTA FALCONI,

PERUGIA, Italy (Nov. 20) - An American student accused of fatally stabbing her British roommate in Italy had a

growing hatred for the victim and killed her in retaliation during a drug-fueled sex game, a prosecutor contended Friday in closing arguments at her murder trial.

Lead prosecutor Giuliano Mignini argued that Amanda Knox, together with her ex-boyfriend and co-defendant Raffaele Sollecito and a third man convicted in a separate trial last year, killed Meredith Kercher under "the fumes of drugs and possibly alcohol." Knox and Sollecito tried to cover up their crime by staging a burglary, he contended.

Knox, of Seattle, wanted to get back at Kercher for saying she was not clean and for calling her promiscuous, Mignini argued.

American student Amanda Knox hated roommate Meredith Kercher and killed the young Briton for calling her dirty and promiscuous, an Italian prosecutor said Friday in closing arguments in Knox's murder trial. "Amanda had the chance to retaliate against a girl who was serious and quiet," the prosecutor said. "The time had come to take revenge on that smug girl."

A Sensational Case

"Amanda had the chance to retaliate against a girl who was serious and quiet," Mignini said. "She had harbored hatred for Meredith, and that was the time when it could explode. The time had come to take revenge on that smug girl."

Knox, who has denied wrongdoing, appeared to be weeping as Mignini described the wounds on Kercher's body. Her lawyer, Luciano Ghirga, sitting next to her, at one point held her hand. Looking discouraged and keeping her head down, she was hugged and comforted by lawyers during breaks.

Mignini recalled previous testimony by Kercher's friends, in which the Briton reportedly expressed surprise and irritation at Knox's behavior. Knox has denied having major problems

with Kercher and has said in the past she was shocked at the death of a woman she considered a friend.

Knox and Sollecito are charged with murder and sexual violence in the 2007 killing in the central Italian town of Perugia. Sollecito also maintains he is innocent.

Ivory Coast citizen Rudy Hermann Guede is appealing his conviction and 30-year sentence handed down after the fast-track trial he requested.

Mignini contended that Knox, Sollecito and Guede met at the apartment where Kercher was killed on Nov. 1, 2007, shortly before the slaying, likely to settle some drug issues with Guede, who was known in Perugia for dealing drugs. According to the prosecutor, Kercher and Knox started arguing and then the three brutally attacked the Briton.

Kercher's body, her throat slit, was found in a pool of blood the next day.

Occasionally raising his voice during his seven hour-long argument, Mignini described what he called "an unstoppable crescendo of frenzied violence," which began with Knox and Sollecito trying to take off Kercher's clothes and threatening her.

At one point, Knox hit Kercher's head against a wall, then tried to strangle her, as Sollecito held her and Guede sexually assaulted her, Mignini alleged.

"They realized that Meredith would not give up fighting and at that point, the match had to be brought to an end," he said.

Mignini said Knox used a knife to cut Kercher's throat, causing the deepest wound, while Sollecito used another knife to threaten her.

According to prosecutors, a knife with a 6 1/2-inch blade with Kercher's DNA on the blade and Knox's on the handle was found at Sollecito's house.

"That is the weapon with which Amanda inflicted the deadly blow," Mignini said. Defense lawyers argue that the knife is too big to match Kercher's wounds and the amount of what prosecutors say is Kercher's DNA is too low to be attributed with certainty.

Prosecutors also maintain Sollecito's DNA was found on the clasp of Kercher's bra, although his defense team contends that the evidence might have been inadvertently contaminated during the investigation.

Also on Friday, Mignini said that Knox and Sollecito staged a burglary in the apartment by breaking a window in a bedroom in an attempt to sidetrack the investigation.

A rock was found in a bedroom, and witnesses testified that shattered glass was found all over clothes on the floor, suggesting the window was broken after the room was put into disarray.

"The key to the mystery is in that room," Mignini said, adding that it would be nearly impossible to climb through the window without getting cut and leaving blood on the shattered glass.

Also, he argued, that window, the most exposed of the apartment, was an unlikely choice for a burglar. Nothing in the room with the broken glass, which belonged to a roommate of Knox and Kercher, was reported missing, Mignini noted.

"All of this was done to channel suspicions on a stranger, and divert them from those who had the apartment keys," he said.

Knox's defense lawyer Carlo Dalla Vedova said Mignini's reconstruction was "suggestive," but it failed to present solid evidence.

Prosecutors were expected to formally make their sentencing requests to the eight-member jury Saturday, while a verdict is expected in early December. They are expected to request life in prison — Italy's stiffest punishment.

The 22-year-old Knox maintains she spent the night of the murder at Sollecito's house in Perugia. The 25-year-old Sollecito has said he was home working at his computer that night. He said he does not remember if Knox spent the whole night with him or just part of it.

Defense lawyers for Knox and Sollecito are working on the theory that Guede was the sole attacker (65).

DİNİ TƏRCÜMƏ

Islam in Focus, Hammudah 'Abd al 'Ati The Prayer (Salah)

The purpose of prayer

Prayer constitutes one pillar of Islam and is considered "the foundation of the religion". Any Muslim who fails to observe his prayers without reasonable excuse is committing a grave offence and a heinous sin. This offence is so grave because it is not only against God, which is bad enough, but is also against the very nature of man. It is an instinct of man to be inclined to worship great beings, and to aspire to lofty goals. The Greatest Being and the loftiest goal of all is God. The best way to cultivate in an individual a sound personality and to actualize his/her aspirations in a mature course of development is the Islamic prayer. To neglect prayer is to suppress the good qualities in human nature and unjustifiably deny it the right to worship and love, the right to aspire and ascend, the right to excel in goodness and achieve noble aims. Such suppression and denial constitute a very serious and destructive offense. Here lies the significance and vitality of prayer in the life of an individual.

It should always be borne in mind that God does not need man's prayer, because He is free of all needs. He is only interested in our prosperity and well being in every sense. When He emphasizes the necessity of prayer and charges us with any duty, He means to help us; because whatever good we do is for our own benefit, and whatever offence we commit is against our own souls. Here, too, man is the center of gravity, and his general welfare is the main concern. The benefit which man can derive from the Islamic prayer is immeasurable, and the blessing of prayer is beyond imagination. This is not just a 'theory' or conventional assumption; it is a fascinating fact and a spiritual experience. Here is an explanation of the effectiveness of the Islamic prayer.

1. It strengthens belief in the Existence and Goodness of God and transmits this belief into the innermost recesses of man's heart.
2. It enlivens this belief and makes it constructive in the practical course of life.
3. It helps a person to realize his/her natural and instinctive aspirations to greatness and high morality, to excellence and virtuous growth.
4. It purifies the heart and develops the mind, cultivates the conscience and comforts the soul.
5. It fosters the good and decent elements in man, and suppresses the evil and indecent inclinations.
6. It restrains from shameful and unjust deeds.

When we analyze the Islamic prayer and study its unique nature, it will reveal to us that it is not merely a sequence of physical movements or an empty recital of the Holy Book. It is a matchless and unprecedented method of intellectual meditation and spiritual devotion, of moral elevation and physical exercise, all combined. It is an exclusively Islamic experience where every muscle of the body joins the soul and the mind in worship and glory of God. It is difficult for everyone to impart in words the full meaning of the Islamic prayer, yet it can be said that it is:

1. A lesson in discipline and willpower;
2. A practice in devotion to God and all worthy objectives;
3. A vigilant reminder of God and constant revelation of His Goodness;
4. A seed of spiritual cultivation and moral soundness;
5. A guide to the most upright way of life;
6. A safeguard against decency and evil, against deviation and going astray;
7. A demonstration of true equality, solid unity, and brotherhood;
8. An expression of thankfulness to God and appreciation of Him;
9. A course of inner peace and stability;
10. An abundant source of patience and courage, of hope and confidence;

This is the Islamic prayer, and that is what it can do for man. The best testimony to this statement is to experience the prayer and avail oneself of its spiritual joys. Then one will know what it really means (14).

TİBBİ TƏRCÜMƏ

Loss of Hair

Information on Hair loss remedies, Hair loss prevention and Hair loss causes

Although hair is not essential to life, it is of sufficient cosmetic concern to provoke anxiety in anyone when it starts thinning, falling, or disappearing. To a woman, the sight of a comb or brush covered with lost hair can cause intense mental strain. Hair is formed in minute pockets in the skin called follicles. An upgrowth at the base of the follicle, called the papilla, actually produces hair when a special group of cells turn amino acids into keratin, a type of protein of which hair is made. The rate of production of these protein 'building blocks' determines hair growth. The average growth rate is about 1.2 cm per month, growing fastest on women between fifteen to thirty years of age.

Hair Loss Causes

Lack of vitamins, inadequate nutrition

The most important cause of hair loss is inadequate nutrition. Persons lacking in vitamin B6 lose their hair and those deficient in folic acid often become completely bald. But the hair grows normally after the liberal intake of these vitamins.

BİZNES TƏRCÜMƏSİ

Excellence in Business Communication, John V. Thill/ Courtland L. Bovee

Barriers to written communication

One survey of 100 companies engaged in international business revealed that between 95 and 99 percent of their business letters to other countries are written in English. Moreover, 59 percent of the respondents reported that the foreign letters they receive are usually written in English, although they also receive letters written in Spanish and French. Other languages are rare in international business correspondence.

Because many international business letters are written in English, North American firms do not always have to worry about translating their correspondence. However, even when both parties write in English, minor interpretation problems do exist because of different usage of technical terms. These problems do not usually pose a major barrier to communication, especially if correspondence between the two parties continues and each gradually learns the terminology of the other.

More significant problems arise in other forms of written communication that require translation. Advertisements, for example, are almost always translated into the language of the country in which the products are being sold. Documents such as warranties repair and maintenance manuals and product labels also require translation. In addition, some multinational companies must translate policy and procedure manuals and benefit plans for use in overseas offices. Reports from foreign subsidiaries to the home office may also be written in one language and then translated into another.

Sometimes the translations are not very good. For example, the well-known slogan "Come alive with Pepsi" was translated literally for Asian markets as "Pepsi brings ancestors back from the grave," with unfortunate results. Part of the message is almost inevitably lost during any translation process sometimes with major consequences (25, 456).

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva, Fiala. On Ethical Rules of Translators and Interpreters, p.p. 34-40, «Tərcümə və transmilli proseslər» adlı beynəlxalq konfrans, ADU, Bakı, 2005, 272 s.
2. Abdul-Raof, Hussein. Cultural Aspects in Qur'an Translation, Chapter 14, Translation and Religion Holy Untranslatable?, edited by Lynne Long, Multilingual Matters LTD, Clevedon-Buffalo-Toronto, 162-172
3. Adachi K. Shadowing, Forum, vol.35, Number 1, January 1997, p.p.46-47.
4. Altay, Ayfer, Dr. Translation Journal, Difficulties Encountered in the Translation of Legal Texts: The Case of Turkey P.18
5. Batchelor (nee Woodham), Kathryn. Third Spaces, Mimicry and Attention to Ambivalence. Applying Bhabhian Discourse in Translation Theory, p.p. 51-71, The Translator, V.14, #1, 2008, P.184
6. Boeri, Julie. A Narrative Account of the Babels vs. Naumann Controversy. Competing Perspectives on Activism in Conference Interpreting, point 6, p.p. 21-51, The Translator, V 14, #1, 2008, P.184
7. Clavell, James. GAI-JIN, A Dell Book, New York, 1993, P.480
8. Debel, Ruth. On Translation of Subtitles, p.p. 77-82, «Tərcümə və transmilli proseslər» adlı beynəlxalq konfrans, ADU, Bakı, 2005, 272 s.
9. Edwards, Alicia Betsy. The Practice of Court Interpreting, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1995, 193p.
10. Farrell, Joseph. «Servant of Many Masters», p.p.45-55, in "Stages of Translation" ed. by David Johnston,

- Essays and Interviews on Translating for the Stage
Absolute Classics 1996, Bath, England, 294p.
11. Fast J. Body Language. New York, 1970, 180 p.
 12. Gesse T. Lunch with a Legend, The ATA Chronicle|
September 2004, p.p. 44-48.
 13. Gile, Daniel. «Basic Concepts and Models for
Interpreter and Translator Training», John Benjamin
Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1995,
278p.
 14. Hammudah, 'Abd al 'Ati. Islam in Focus, the USA,
1997, 210p.
 15. Hendry, J.F., A definite study of "Your Future in
Translating and Interpreting", Richards Rosen Press,
N.Y., 1969, 125p.
 16. Jones, Roderick. Conference Interpreting Explained,
St.Jerome Publishing House, Manchester, UK, 154p.
 17. Karttunen, Frances. To the Valley of Mexico: Dona
Marina, "La Malinche" (ca.1500-1527) P.1-23, «Three
Guides», P.2, Between Worlds (Interpreters, Guides
and Survivors), Rutgers University Press, New
Brunswick, New Jersey, 1994, 364p.
 18. Lee-Jahnke, Hannelore. Training in Medical
Translation with Emphasis on German, Handout, P.P.7-
8
 19. Luthans, Fred. "Organizational Behavior",
McGraw-Hill, Inc., USA, 1992, p.p.474-475
 20. Mateo, Martha. Anglo-American Musicals in Spanish
Theatres, p.p.319-343, The Translator, volume 14, #2,
2008, P.p. 187-334
 21. Minakova A.P., Naumova Z.S., On Diplomatic
Practice, International Relations Institute Publishing
House, Moscow 1963, 87p.
 22. National Standard Guide for the Practice of Community
Interpreters in Canada, November 3, 2007
 23. Pahlavan, Amir. Nobel of Baku, Avinus
AutorenEdition, Berlin, 2004, 208p. (Translator Fiala
Abdullayeva)
 24. The Theoretical and Practical Aspects of Teaching
Conference Interpretation, Editors Laura Gran and John
Dodds, 1st International Symposium on Conference
Interpreting at the University of Trieste, 1989, 278 p.
 25. Thill, John V. / Bovee, Courtland L., Excellence in
Business Communication, McGraw-Hill, Inc., 1991,
542P., p. 456
 26. Tymoczko, Maria. Translation in Oral Tradition as a
Touchstone for Translation Theory and Practice,
p.p.46-53
 27. Vivis, Anthony. The Stages of Translation, in "Stages
of Translation" ed. by David Johnston, Bath, England,
1996, P.38
 28. Abdullayeva, F. Qeyri-dil ünsiyyət vasitələrinin
tərcümədə rolu, Elmi Xəbərlər, Azərbaycan
Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər
Universiteti, 2004/4, Bakı, 2004, səh.32-38
 29. Abdullayeva, F. «Sinxron tərcüməçi hazırlığı
təcrübəsindən», «Elmi xəbərlər», Azərbaycan
Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər
Universiteti, №7, Bakı, 2006
 30. Abdullayeva, F. Tərcümədə frazeoloji lüğətlərin
roluna dair, «Elmi xəbərlər», Azərbaycan
Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər
Universiteti, 2004/5, Bakı – 2004, səh.14-16
 31. Abdullayeva, Fiala. Tərcüməçinin kompüterdən
istifadə imkanları, «Elmi xəbərlər», №5, Azərbaycan
Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər
Universiteti, Bakı – 2004
 32. Aslan, Məmməd. Ərzurumun gədiyinə varanda...,
Bakı, «İşiq», 1985, 252 s.

33. Bayramov Q.H. Azərbaycanca sinxron tərcümənin hazırkı vəziyyəti, YUNESKO-nun himayəsi altında təşkil olunmuş konfrans iştirakçılarının çıxışları, «Azərbaycan bədii tərcümə və ədəbi əlaqələr mərkəzi», Bakı, 2001, s.58-66
34. Bayramov, Q. «Tərcümə sənəti», Bakı, 2008, 251 səh.
35. Brisse, Anni. «Tərcümə yeni dünya düzənində. Tərcüməçinin vəzifələrinə yeni bir nəzər», «Tərcümə və transmilli proseslər» mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq konfransın plenar iclasındakı çıxışın mətni, Bakı 2005, «Dil və ədəbiyyat» jurnalı, №2(3), 2007.
36. Xəlilli, Ş. Şekspirin sonetləri, Bakı, 2009. səh. 247
37. Məsud, Afaq. Roman, essse, hekayə. Dovşanın ölümü, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, Bakı, 1998, 640s., səh.376-385
38. Mustafa, Sabir. Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər, Bakı 2010, 287 s., səh.46
39. Nəcəfzadə, Abbasqulu. Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti, Bakı, 2004, 224 s.
40. Vurğun, S. Seçilmiş əsərləri, beş cildə V cild, «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, Bakı – 2005, 384
41. Чернов, Г.В. Основы синхронного перевода, Москва, 1987, 256стр.
42. Advice to Students, <http://www.aiic.net/En/tips/students/students/htm>, 11 p.
43. Ahmad A.M.H. Teaching Simultaneous Interpreting to Undergraduate Students at Al-Mustansiriyya University: A Suggestion for the Appropriate Procedure, file://C:\Documents and Settings\user\Desktop... 11 p.
44. AIIC PROF.CODE, 11 February 1991, www.aiic.net/ViewPage.cfm/article879.htm - 77k - Cached
45. AIIC Code of Professional Ethics -Version 1994, file://A:\A I I C.htm
46. Almond R., Bergenholtz H., Vrang V. Theoretical and Computational Solutions for Phrasological Lexicography. Linguistic online 27, 2/06, 15 p.- file://C:\Documents and Settings\user\My Documents\Types of Dictionaries.htm
47. An Introduction to Lexicography, Types of Dictionaries, 9 p. - file://C:\Documents and Settings\user\My Documents\Types of Dictionaries.htm
48. AutomaticTrans, SL, gencat.net/llengcat/noves/hm02primavera/catalana/on_line.doc
49. Behzadnia, Ali & Denny, Najla. Foreword by the Translators of Dr Ali Shariati's book "Hajj", www.al-islam.org/hajj/shariati
50. California Courts Programs: Court Interpreters:FAQ, file://A:\California Courts Programs Court Interpreters FAQ.htm, 24 p.
51. CEATL European Code of Ethics for Literary Translators. file://A:\Code of Ethics.htm
52. Code of Professional Conduct and Business Practices of the American Translators Association, file: Code of Professional Conduct and Business Practices.htm
53. Cowie A.P. The EFL Dictionary Pioneers and their Legacies, 8 p. - file://C:\Documents and Settings\user\My Documents\Untitled Document.htm
54. Danziger, Lucy, SELF Editor-in-Chief a Yahoo! Health Expert for Women's Health

ELEKTRON MƏNBƏLƏR

55. DISCUSSION, 12 p. - file://C:\Documents and Settings\user\My Documents\DISCUSSION.htm
56. Esther H. The Better Way to Tell Someone to Drop Dead – Yiddish Curses Bring the Bile with Smiles, The Sun Diego Union-Tribune, April 1, 2004, 3 p. - file://C:\Documents and Settings\user\My Documents\Yiddish.htm
57. Eurologos Confidentiality.htm
58. Fenton, Sabine, Dr. Expressing a Well-founded Fear: Interpreting in Convention Refugee Hearings, file://A:\SabineFenton.htm, P.1.
59. file://C:\Documents and Settings\user\Desktop\BTC Translators, Simultaneous Interpreters... 08.02.2006
60. file://C:\Documents and Settings\user\Desktop\interpreting, simultaneous interpreting, cons... 08.02.2006
61. file://C:\Documents and Settings\user\Desktop\Interpreting - Explanation of the Term (Continued) - 08.02.2006
62. file://C:\Documents and Settings\user\Desktop\IPI Professional Interpretation Services Anywhere in the World – 08.02.2006
63. file://C:\Documents and Settings\user\Desktop\Simultaneous Portuguese Interpreter - Telep... 08.02.2006
64. file://C:\Documents and Settings\user\Desktop\What does an interpreter do.htm 08.02.2006 - RIC International Inc.
65. Falcony, Marta. Prosecutor Says Knox Hated Victim, the Associated Press, 2009
66. Former FBI translator awarded, ITIA Bulletin, April 2006, P.3
67. Hair loss remedies and treatments. Home-Remedies-for-You.com, copyright, 2004
68. Hawkins, Jennifer. Interpreting for Award Ceremonies and Banquets, December 14, 2001, asl_interpreting.tripod.com/situational_studies/jh1.htm
69. HUMOR AND STORIES FOR INTERPRETERS: Fun with language David Bar_tzur (Links updated monthly with the help of LinkAlarm) file://A:\Humor%20and%20stories%20for%20interpreters%20Fun%20with%20langu... 01.06.2005
70. International Association of Conference Translators Professional Code. file://A:\ Interantional Association of Conference Translators.htm
71. Italian prosecutors: Knox hated murder victim – Yahoo! News, http://yahoo.com/s/ap/20091120/ap_on_re_eu/eu_italy_student_slain
72. Irish Translators' and Interpreters' Association Code of Practice, file://A:\ Irish Translators' and Interpreters' Association.htm
73. ITIA Bulletin, February 2007, P.3
74. ITIA Bulletin, April, 2007
75. ITIA Bulletin, May 2007, p. 3.
76. Kazumasa A. English Idioms and Proverbs, English Language Cyber Centre, August 4, 2005 - file://C:\Documents and Settings\user\My Documents\English Idioms and Proverbs_files\idiomsmain...
77. Khan, Ahmad A. “Non-verbal Communication: Fact and Fiction” – www.strangehorizon.com/2001/20010226/non-verbal.shtm/
78. Luque, Adrian Fuentes. An Approach to Diplomatic Translation. Translation Journal and the Author 1999, http://accurapid.com/journal/10dipl.htm
79. Masud. Afag. The Death of the Rabbit, tercume.az

80. MEDICAL TRANSLATOR,
file://A:/TRANSLATOR'S BLOG"General.htm,
Monday, 03 May 2004, P.52
81. MEDICAL TRANSLATOR,
file://A:/TRANSLATOR'S BLOG"General.htm, 23
August 2004
82. MEDICAL TRANSLATOR,
file://A:/TRANSLATOR'S BLOG"General.htm, 27
August 2004, P. 10
83. MEDICAL TRANSLATOR,
file://A:/TRANSLATOR'S BLOG"General.htm, P.4-5
Sonja, September 09, 2004
84. Mistranslation lands CNN in hot water, ITIA Bulletin,
February 2006, P.2
85. Nadeau, Rheel. The Door, rhealist@sympatico.ca
86. NAJIT Code of Ethics and Professional Responsibilities
87. Newmark, Peter. Surrey University, file://D:\Documents
and Settings\...Newmark... 05.12.2008
88. New Technologies in Interpretations, Code for the Use
of New Technologies in Conference Interpretation,
file://A:\New Technologies in Interpretation.htm
89. Non-verbal Communication -
members.ad.com/nonverbal2/nvcom/htm
90. Obama, Barak. A New Beginning, Cairo, Egypt, June 4,
2009, latimesblogs.latimes.com/washington/2009/06/...
91. Pamies A., Balmacz M., Inesta E. AUTOFRAS: AN
ONOMASIOLOGICAL TOOL FOR MULTI-
LINGUAL PHRASEOLOGY, Bratislava 1998, 13 p. -
file://C:\Documents and Settings\user\My
Documents\Autofras.htm
92. Pérez, María Calzada. Translating *The Sisters* and
Happy Endings (a proposal of a model of translation
and a discussion on women's language and translation),
The Translator journal
93. Proofreading and Editing Tips. A Compilation of
advice from experienced proofreaders and editors.
file://localhost/C:/Documents%20and%20Settings/User/D
esktop/BPT/proofreading ...
94. Profitability Guide for Interpreters, ITIA Bulletin,
September 2005, P.4
95. Rosen L., The World is In Idioms: Report of an
Aesthetic Realism Class Taught by Ellen Reiss, p.4 -
file://C:\Documents and Settings\user\My Documents\
The World is In Idioms.htm
96. Stress is Sabotaging Your Diet Success,
<http://health.yahoo.com/experts/healthieryou/9061/stress-is-sabotaging-your-...>
97. Translation Service Company- Language translation
agency]http://www.appliedlanguage.com/articles/the
translation profession.shtml
98. The Translator's Charter (approved by the FIT
Congress at Dubrovnik in 1963, amended in Oslo on
July 9, 1994)
99. www.al-islam.org/hajj/shariati
100. Bayramov, Adilxan. Səməd Vurğun: Milli və
Ümumbəşəri: Milli və ümumbəşəri, Bakı, 2006.
http://www.anl.az/el/b/ba_svm&u.pdf
101. Dövlət sirri haqqında qanun, C:\Documents and
Settings\User\Desktop\Milli Məclis.htm